

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**Факультет філології
Кафедра слов'янських мов**

**ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА І ДІАЛЕКТОЛОГІЯ
ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ**

Навчально-методичний посібник

Івано-Франківськ, 2024

Затверджено на засіданні методичної ради Факультету філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Протокол № 2 від 04.12.2024 р.

Рецензенти:

Крайчинська Г.В. – доцент кафедри міжнародної комунікації Національного університету “Острозька академія”;

Мицан Д.М. – доцент кафедри слов’янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Навчально-методичний посібник з історії, історичної граматики та діалектології польської мови призначений для студентів освітніх програм “Польська мова і література та англійська мова”, “Польська мова і література”, “Середня освіта (польська мова і література)”.

УДК 811.162.1’36’28-112(075.8)

© Лазарович О.М., 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Зв'язок історії мови з іншими науками та дисциплінами.....	6
Принципи побудови курсу “Історія польської мови”.....	8
Польська мова серед інших слов'янських мов.....	12
Періодизація в історії розвитку польської мови.....	15
Пам'ятки та інші джерела історії польської мови.....	15
Дискусія про діалектну базу польської мови.....	18
Предмет історичної фонетики. Фонетичні зміни в системі голосних польської мови.....	21
Консонантизм польської мови в історичному огляді. Фонетичні процеси в системі приголосних польської мови.....	40
Морфологія. Частини мови історичному огляді. Розвиток граматичних категорій іменника у польській мові.....	48
Займенник та прикметник в історичному огляді.....	53
Числівник в історичному огляді.....	62
Дієслово в історичному огляді.....	67
Предмет польської діалектології в системі філологічних дисциплін.....	74
Фонетичні особливості польських діалектів.....	84
Граматичні особливості польських діалектів.....	94
Схема аналізу діалектного тексту.....	99
Питання для самостійного опрацювання.....	101
Зразки завдань для контрольної роботи.....	103
Програмові вимоги до екзамену	105
Бібліографія.....	109

ВСТУП

Наука, що досліджує розвиток мови, складається з ряду історико-лінгвістичних дисциплін (історична граматики, історична фонетика, історична лексикологія, історична діалектологія, історія літературної мови), кожна з яких має свій об'єкт вивчення. Однак усі вони підпорядковані спільній меті і як окремі частини складають єдину науку — *історію мови*.

Об'єктом вивчення історичної граматики виступають усі ті зміни, що відбувалися у морфологічній, синтаксичній та фонетичній будові мови на різних етапах її розвитку.

В курсі історичної граматики польської мови вивчаються процеси становлення і еволюція фонетичної, морфологічної та синтаксичної будови польської мови від найдавніших часів і до наших днів.

Кожна мова становить складну внутрішньо організовану за властивими їй законами систему взаємопов'язаних лексичних, фонетичних, і граматичних одиниць. Зміни на одному рівні мови часто викликають відповідні зрушення на іншому її рівні. Форми слів, граматичні категорії, форми словосполучень послідовно реалізуються в мовних звуках, тому не завжди можна зрозуміти граматичну еволюцію мови без належного аналізу фонетичних змін у ній.

Будучи одним із найважливіших суспільних явищ і виступаючи як основний засіб спілкування людей, об'єднаних у певні колективи, мова нерозривно пов'язана з життям і діяльністю народу, якому вона належить, а її розвиток – з його історією.

Проте не всі рівні мовної системи однаково реагують на ті зміни, що їх зазнає суспільство, не всі вони однаково пов'язані з політичними, економічними і культурно-історичними умовами життя народу. Найактивніше і часто безпосередньо реагує на них лексичний склад мови; фонетична ж та граматична еволюція мови відбувається набагато повільніше, здебільшого зовсім непомітно для її носіїв, і вона з суспільним розвитком пов'язана не безпосередньо, а опосередковано.

Розвиток мови, зміни в її структурі зумовлюються багатьма факторами:

- 1) *внутрішніми* (прагненням до симетричності системи і подолання закладених у ній суперечностей, спонтанні зміни в артикуляції звуків, асиміляція, дисиміляція, що викликаються прагненнями до зручності вимови, аналогія тощо);
- 2) *зовнішніми* (екстралінгвістичними), позамовними (міжмовні контакти, мовна економія), суспільні (історико-культурні умови життя народу).

Однак серед усіх цих факторів основним, визначальним завжди виступає фактор соціальний. З розвитком суспільства весь час зростає потреба обміну думками, розширюються взагалі вимоги до мовної комунікації, ускладнюються суспільні функції мови, постійно виникають між ними і наявними у мові засобами їх вираження певні невідповідності, суперечності.

Вивчення історії мови не може обмежуватися лише реєстрацією та систематизацією засвідчених писемними пам'ятками чи реконструйованих фонетичних, граматичних та інших змін. Не менш важливим є також визначення тих безпосередніх причин, що викликали такі зміни, встановлення їх місця серед інших подібних явищ, розкриття загальних закономірностей розвитку і перебудови мовної системию

Наука про історію мови має також і велике практичне значення. Глибокі знання розвитку мовної структури допомагають забезпечувати історичне коментування деяких явищ, що сприяє свідомому засвоєнню граматичних, фонетичних, орфографічних та орфоепічних норм.

Зв'язок історії мови з іншими науками та дисциплінами

Соціальні функції мови надзвичайно широкі. Мова охоплює всю діяльність, усе життя суспільства і кожного її члена зокрема. Тому й наука про історію мови не ізольована від інших суспільних наук, як лінгвістичних, так і нелінгвістичних, а взаємопов'язана з багатьма з них. Наука про історію польської мови використовує загальні закони мовного розвитку, які відкриті

на підставі вивчення ряду мов різних систем і різної структури, тому вона неминуче і органічно пов'язана із *загальним мовознавством* і *загальною теорією мови*. Наукові принципи і методи дослідження, що використовуються в ній, теж становлять об'єкт загального мовознавства, для якого вона, в свою чергу, здобуває матеріал для дальшого теоретичного вивчення мови як суспільного явища, що розвивається за власними законами.

Історія польської мови тісно пов'язана з науковими дисциплінами, присвяченими вивченню інших слов'янських мов, насамперед західнослов'янських, а також української, російської та білоруської. Застосування порівняльно-історичного методу під час аналізу тих явищ, що мали місце в розвитку польської мови, передбачає обов'язкове залучення відповідних фактів усіх слов'янських мов, а часто і неслов'янських мов. У цьому плані для науки про історію польської мови велике значення має і зв'язок з *порівняльно-історичною граматикую слов'янських мов*.

Важливий матеріал знаходить дослідник польської мови у старослов'янській мові, давнішій літературній мові слов'янських народів, що сформувалася на південнослов'янській основі. Її пам'ятки засвідчують значно старішу слов'янську лексику, фонетичну систему і граматичну будову, ніж будь-які інші писемні документи слов'янських мов.

Найтісніше наука про ПІМ пов'язана з такими лінгвістичними дисциплінами як сучасна польська мова та польська діалектологія. Жива польська народна мова в її різному діалектному вияві зберігає багато пережиткових граматичних форм і звукових явищ, які в літературній мові давно зникли або й зовсім їй не були відомі.

Історія польської мови має безпосередній зв'язок з *історією польського народу*. Без знання історії народу залишається незрозумілим загальний напрям у розвитку мови, процес її виникнення і формування як мови народу. Історія мови, в свою чергу, дає надійний матеріал для вивчення історії народу, рівня його матеріальної культури в той чи інший період, вивчення його зв'язків з іншими народами.

У дослідженнях з ПМ використовуються надбання польської археології, етнографії, фольклористики. Археологія часто дає змогу датувати написання окремих давніх пам'яток, цим самим і встановлювати хронологію тих мовних явищ, що засвідчені в них. Реконструйовані мовні факти, якщо вони підтверджуються даними археології, етнографії, фольклору, завжди набувають більшої достовірності.

Принципи побудови курсу “Історія польської мови”

1. Не декларативне, а реальне врахування системного характеру мови. Мовна система при її історичному вивченні розуміється як сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, які змінюються в часі. Виділяють два прояви “системності в мовній структурі”:

а) синхронний, який полягає у “взаємозалежності різних сторін структури мови”;

б) діахронний, який полягає у “діалектиці історичного розвитку різних рівнів мови, при якій зміна однієї сторони мовної структури відбивається на інших рівнях мови і через їх зміни може привести до загальної перебудови структури мови аж до зміни в її типології (т.б. виникненню нового мовного типу”. При цьому взаємопов'язані і взаємозумовлені як елементи одного рівня (внутрішньо рівневі зв'язки), так і різних рівнів (між рівневі зв'язки).

Традиційний приклад міжрівневих зв'язків – вплив елементів фонетичної підсистеми на морфологічну:

1) поява нових типів дієвідмінювання (так званих *am-* і *em-* дієвідмінювань) внаслідок втрати інтервокального *j* і стягнення голосних;

2) вплив довгих звуків на флексії: так в іменників ж.р. на – *ja* флексія 3.в одн. Залежала від довготи/короткості, пізніше звуженого/незвуженого характеру флексії у Н.в. одн.

Обидва приклади відносяться до випадків *безпосереднього* впливу одних мовних елементів на інші в напрямку від вищого рівня до вищого.

Дія одних елементів системи на інші може бути і опосередкованою. Так,

фонетична зміна може створити фон, який сприяє розвитку яких-небудь явищ ще на одному рівні (ланцюг змін). Наприклад, отвердіння *ź, ć, ś, dź, c, dz* в сер. XVI ст. створило в польській мові той фон, який при розвитку лексико-граматичної категорії чоловічої особи в кінці XVII на початку XVIII ст. сприяв зміні в морфонологічній підсистемі.

Говорячи про принцип системності, треба підкреслити необхідність враховувати не тільки внутрішньосистемні і міжсистемні відносини в рамках даної мовної системи, а розглядати курс ПІМ в контексті загальнослов'янського мовного світу. Врахування загальнослов'янського мовного контексту дозволяє визначити місце даної мови в слов'янському мовному світі. Наприклад, загальнослов'янськими є в польській мові тенденції руйнації і перерозподілу давніх типів основ і дієслівних класів, становлення лексико-граматичної категорії “чисельник” та ін.

2. *Врахування явищ варіантності мовних форм.* При цьому варіантність в широкому значенні слова розуміється як прояв такої внутрішньої властивості мови як варіативність (здатність до варіювання мовних форм), а в більш вузькому значенні слова – як відображення регіональних відмінностей (наприклад, в давньопольських пам'ятках наявність опозицій *-ew / -ow, -ewi / -owi, -ra / -re, bać się / bojać się*).

Таким чином, варіанти можуть бути пов'язані з розпадом старих підсистем і з відображенням діалектних інновацій по відношенню до пізнього праслов'янського періоду. З проблемою варіантності тісно пов'язане питання архаїзмів та інновацій. Архаїзми у морфології – це варіанти, які збереглися в обмеженій кількості лексем. Так, від давньопольських варіантів З.в. мн. іменників *-ech /-och /-ach* при встановленні у всіх типах закінчення *-ach* флексія *-ech* збереглася в декількох словах літературної польської мови (*we Włoszech, w Niemczech*). Те ж стосується і закінчення О.в. мн. *-mi* із давньопольського ряду варіантів *-y /-omi /-mi*.

Безумовно, в процесі вивчення ПІМ потрібно вказати і враховувати ці

факти, показати зміну функцій того або іншого варіанту, який уже є архаїзмом або виконує стилістичну функцію. Наприклад, стилістично маркованим стало вживання закінчення О.в. мн. –у і лексикалізованого фонетичного архаїзму *i<e* в словах типу *bida, kobita, klitka*. Таким чином, в історичній граматиці потрібно пояснювати походження так званих винятків і відхилень від правил описової граматики.

3. *Узагальнення та виявлення загальних тенденцій розвитку для кожного мовного рівня чи підрівня.*

Наприклад, у системі відмінювання польських іменників за основу береться тенденція взаємодії і змішування давніх типів основ як в межах різних родових типів, так і в межах одного родового типу, і формування парадигм за новими формальними і семантичними ознаками. На протязі історичного розвитку польської мови у відмінюванні іменників проходять і більш часткові процеси: зміна в окремих типах відмін і відмінкових словоформах, зміна в словотвірних типах деяких груп іменників і окремих лексем (і як результат виникнення змішаних типів відмін).

Загальні і більш часткові тенденції знаходять свій конкретний прояв в кожному родовому типі.

4. Історична граMATика нового типу, безумовно, повинна давати не тільки перелік форм, але і їх значення, що розкривається аналізом функціонування. *“ГраMATика історична повинна бути і граMATикою функціональною”* (В.І. Ярцева).

5. *Врахування жанру і стилю пам'ятника.*

Проблема стилів характерна для більш нового часу, однак уже в давньопольській літературі виділяються такі полярні жанри, як *біблійні тексти* з певними канонами, довготривалим збереженням традиційних орфографічних прийомів і старих форм (так, форми коротких дієприкметників зберігаються у Біблії до наших часів), *і судові записки*, які відображають розмовну мову середньовіччя і які допускають більш значну кількість регіональних варіантів, ніж пам'ятки релігійної літератури. Між

релігійною і світською літературою належне місце займають прозаїчні твори типу “Powieść o papierzu Urbanie”, “Rozmyślanie przemyskie” та ін. Особливий жанр становлять віршовані твори. Спеціального вивчення вимагає мова юридичних документів (статути, вироки міських судів тощо). Таким чином, уже для середньовіччя можна говорити про початкову стадію формування функціональних стилів. Але проблема функціональної стилістики ще мало опрацьована у польській мові.

6. Врахування умов функціонування мовної системи, яка постійно змінюється, так званих екстралінгвістичних факторів у розвитку мови.

Умови функціонування мови у суспільстві безпосередньо впливають на ті або інші мовні рівні. Але соціальний фактор може сам впливати безпосередньо або у комплексі з іншими явищами.

Підводячи підсумок проаналізованим принципам побудови історичної граматики, потрібно сказати, що вона повинна розглядати різноманітність мовних варіантів, які виникають на протязі історичного розвитку конкретної мови з врахуванням їх зв'язку з іншими фактами і факторами (як лінгвістичними, так і соціальними).

В історичних дослідженнях використовують і часткові методи (наприклад, лінгвостатистичний). Статистичні закономірності допомагають знайти відповідь на основні питання історичного розвитку мови: 1) чому одні форми зберігаються, а інші зникають; 2) чому певні форми мають архаїчний вигляд, а інші піддаються аналогічній дії; 3) чому деякі форми викликають перетворення в інших формах, а не навпаки і т.п.

Джерела вивчення історії польської мови визначають ті основні науки, з якими вона тісно пов'язана: лінгвістичні (порівняльна граMATика слов'янських мов, старослов'янська мова, описова діалектологія, ономастика) та історичні (історія народу, археологія, етнологія, етнографія та ін.).

Діалектологічні аспекти курсу розглядаються при вивченні основних тем на різних рівнях мовної системи, а також в контексті розкриття питання про

діалектну основу польської літературної мови.

Курс “Історія польської мови” орієнтований на оволодіння основних закономірностей розвитку польської мови, які необхідні при історичному поясненні конкретних явищ сучасної польської мови. При викладенні історичного матеріалу потрібно враховувати різні точки зору дослідників польської мови на ті чи інші проблеми.

Під час практичних занять студенти вчаться читати та аналізувати довньопольські тексти, знаходити відповідні форми, правильно їх пояснювати, скласти відповідні парадигми та знайти відповідники у сучасній польській мові, виконують різноманітні вправи, пишуть контрольну роботу, проходять поточні тестування.

До списку рекомендованої літератури входять підручники та посібники з історії польської мови, історичної граматики та польські діалектології, періодичні статті та словники.

Польська мова серед інших слов'янських мов

Слов'янські мови становлять одну з груп індоєвропейської сім'ї мов. Генетично споріднені мови характеризуються значною спільністю їх лексики, близькістю морфологічної і синтаксичної будови, наявністю закономірних звукових співвідношень.

У слов'янських мовах однаково називаються, наприклад, майже всі основні родинні поняття, сільськогосподарські рослини, свійські тварини, явища зовнішнього світу, частини тіла людини та ін., наприклад, укр. *мати, брат, сестра, голова, рука, літо, зима, вечір, земля*; польськ. *Mać, brat, siostra, głowa, ręka, lato, zima, wieczór, ziemia*.

Слов'янським мовам властиві майже всі ті самі граматичні категорії (числа, роду, відмінка, особи, виду, стану, часу та ін.), виняток становить болгарська мова, що втратила категорію відмінка іменника.

Споріднена у слов'янських мовах будова речення, хоча, звичайно, кожній з них властиві і певні особливості у синтаксичній й будові.

До важливих звукових співвідношень слов'янських мов належать:

1) повноголосся *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* у східнослов'янських мовах відповідно до звукосполучень *-ра-, -ла-, -ре-, -ле-* у південнослов'янських та чесько-словацькій підгрупі західно-слов'янських мов; *-ro-, -lo-, -re-, -le-* західнослов'янських мовах (лехітська підгрупа): укр. *молодий*, сербо-хорв. *млад*, польськ. *młody*;

2) звукосполучення *ра-, ла-, ро-, ло- / ra-, la-, ro-, lo-* на початку слова перед приголосними у східнослов'янських та західнослов'янських мовах відповідно до *ра-, ла-* у південнослов'янських: укр. *робота, лодка*, пол. *robota, ładny*; болг. *Работа, ладия*;

3) голосний [o] на початку слова у східнослов'янських мовах відповідно до [je] у західно- та південнослов'янських мовах: укр. *один, осінь, озеро*, болг. *Един, есен, езеро*, польськ. *Jeden, jesień, jezioro*;

4) звукосполучення *зв-, цв-* у східнослов'янських та південнослов'янських мовах відповідно до *gw-, kw-* у західнослов'янських мовах: укр. *звізда, цвіт*, пол. *gwiazda, kwiat*;

5) звук [ж] та [жд] із праслов'янського [dj] та звук [ч] з праслов'янського [tj] і [kj] у східнослов'янських мовах відповідно до [dz] та [c] у західнослов'янських та *жд, шт* у південнослов'янських: укр. *межа, ніч*, болг. *межда, ноц*, польськ. *miedza, noc*;

б) приголосний *л* у східнослов'янських і південнослов'янських мовах, відповідно до *dl* у західнослов'янських: укр. *мило, шило, вела*; пол. *tydło, wiodła*.

Уже у IX ст. слов'яни використовували дві азбуки: глаголицю і кирилицю. Пізніше глаголиця вийшла із ужитку. З IX ст. текстів на слов'янських мовах не збереглося. Найдавніші тексти на слов'янських мовах ідуть з X ст. (Гнездовський напис. Добруджський напис). З XII ст. збереглося багато російських та болгарських пам'яток (Остромирове євангеліє, Архангельське євангеліє, Зографське євангеліє та ін.).

Найдавніші пам'ятники польської мови збереглися з XIV ст.

(Флоріанський псалтир, Свентокжижські проповіді)

З XV ст. збереглися тексти на лужицьких мовах. З 18 ст. ідуть перші пам'ятки словацької мови.

У західних слов'ян дуже рано вийшло із вживання слов'янське письмо. Замість нього стали користуватися латинським алфавітом.

Західнослов'янські мови

Західнослов'янські мови мають певні особливості, які властиві всій групі:

1) постійний наголос. Наголос завжди падає на один і той же склад слова: у польській мові – на передостанній склад (параакситонічний), у чеській, словацькій та серболужицьких – на початковий склад (ініціальний);

2) вимова [kv], [gv], перед *e* дифтонгічного походження: польськ. *Gwiazda*, *kwiat*;

3) зміна сполучень *dj*, *tj* в *c*, *dz*: *świeca*, *miedza*;

4) вимова *dl*, *tl*: пол. *mydło*, *szydło*, *wiodła*;

5) утрата вторинного *l* у непочатковому складі після губних приголосних: пол. *ziemia*, *gubię*, *lubie*;

6) вимова *ś* (пізніше *sz*) як наслідок другої палаталізації задньоязикових: *w uszu*, *musze*²

7) утворення форм Р. та Д. Однини у займенниковому відмінюванні на *-ego*, *-etu*: пол. *dobrego*, *dobremu*;

Особливості польської мови

1. Параакситонічний наголос (фіксований на передостанньому складі).

2. Носові голосні *a*, *e*: *imię*, *mięso*, *dąb*, *ząb*.

3. Наявність енклітичних форм особових та присвійних займенників: *go*, *mu*, *się*.

4. Утворення форм минулого часу з особовими показниками: *byłeś*, *mówiłam*, *robiłem*.

5. Аналітичні форми майбутнього часу дієслів недоконаного виду з дієприкметниковою формою на *t*: *będę robił*; *będę czytała*.

Періодизація в історії розвитку польської мови

З. Клеменсевіч. Т. Лер-Сплавінський, С.Урбанчик виділяють п'ять періодів в історії польської мови:

1. Дописемний період: з часу виділення польської мови із пралехітської групи до 1136 року. Цим роком датується перший писемний пам'ятник латинською мовою з польськими глосами – “Гнездовська булла”.
2. Давньопольський період (або старопольський) – з 1136 р. до початку XVI ст. Цей період пов'язаний з появою перших пам'яток, які були написані польською мовою, перенесенням польської столиці до Кракова, з розвитком тут книгодрукування та появою перших книг польською мовою.
3. Середньопольський. Період – (з початку XVI ст. до сер. XVIII ст. В цей час почала розвиватися літературна польська мова.
4. Новопольський період, який почався з сер. XVIII ст. характеризувався подальшим розвитком літературної мови.
5. Новітній період, який охоплює останні 90 років.

С. Слонський дещо інакше розглядав дописемний період. Всю історію польської мови він поділив на два періоди: дописемний та писемний. У дописемний він включив час до створення перших пам'яток польською мовою (до поч. XIV ст.). У цьому періоді він виділяє: 1) перший дописемний період – до кінця XI ст (пам'ятки писемності відсутні взагалі); 2) другий дописемний період – XII–XV ст (поява перших пам'яток латинською мовою з польськими глосами. Періодизацію писемного періоду, який, на думку С. Слонського, починається IX–XIV ст., у загальному співпадає з періодизацією З. Клеменсевича. Т. Лера-Сплавінського та С.Урбанчика.

Пам'ятки та інші джерела історії польської мови

2. Пам'ятники давньопольського періоду.

Всі пам'ятники давньопольського періоду діляться на дві групи:

- 1) пам'ятники, написані латинською мовою, з окремими польськими словами, так званими глосами. Це, як правило, власні імена, географічні

назви – топоніми, гідроніми. Такі пам'ятки могли дати відомості з фонетики, лексикології, частково словотвору. До таких пам'яток належать: “Kronika Geografa Bawarskiego” (IX ст.), у якій знаходимо назви польських племен; “Kronika Tytmajera” (X–IX ст.), у якій знаходимо назви польських міст та рік; “Bulla gnieźnieńska” (1136 р.); “Bulla wrocławska” (1155 р.); привілей Генріка Бородатого (1204 р.); “Księga henrykowska”;

2) власне польські пам'ятники у залежності від змісту можна поділити на дві групи: релігійні та світські. До найдавніших релігійних пам'яток належать пісня “Bogurodzica”, “Kazania świętokrzyskie”, “Psałterz floriański”, “Psałterz puławski”, “Kazania gnieźnieńskie” та ін. Вивчення мови перших релігійних пам'яток показує, що мова цих творів більш архаїчна, ніж мова XIV ст., яким датуються пам'ятки. Тому дослідники допускають, що ці давньопольські пам'ятки є копіями більш давніх оригіналів XII–XIII ст.

Найбільшим прозаїчним релігійним пам'ятником XV ст. є Біблія королеви Софії (“Шарошпатацька біблія”). Кінцем XIV ст. датується “Żywot św- Włazeja”, молитви “Ojczy nasz”, „Zdrowaś Maria“ „Wierzę”, “Książeczka Nawojki”. Відомі віршовані твори релігійного змісту: “Pieśń wielkanocna”, пісня про народження Господа, пісня-легенда про св. Дорота та ін.

До творів світського характеру належать такі пам'ятки XIV – XV ст.: збірник статутів під назвою “Kodeks Świętosława ” (переклад з латині), “Kodeks Starodomskiego”, а також епістолярні твори, наприклад, любовні листи та ін.

У 1472 р. Я. Станько видав перший польський ботаніко-зоологічний словник. У 1440 р. виходить перший орфографічний трактат Якуба Паркоша, у 1518 р. – орфографічний трактат С. Заборовського.

2. Джерела середньопольського періоду

Перші твори середньопольського періоду – це видання краківських першодрукарів. Джерелами, до яких звертаються дослідники середньопольського періоду, є граматики польської мови: граматика

П. Статоріуса-Стоєнського, М. Фолькмара, Ф. Менье-Менінського і Я. К. Войни.

Перша граматика польської мови написана латинською мовою і видана у Кракові у 1568 р. Це граматика П. Статоріуса-Стоєнського, який досліджував твори кращих польських авторів того часу (М. Рея, Я. Кохановського), а також розмовну мову.

Важливими словниками польської мови середньопольського періоду є: 1) перший великий словник Я. Мончинського, виданий у 1565 р. Автор дає польські відповідники латинським словам; 2) Словник Г. Кнапського (1621 р.).

3. Джерела новопольського періоду

Джерелом вивчення новопольського періоду є величезна література даної епохи. Це і твори письменників епохи Відродження (С. Трембецького, І. Красицького), і твори письменників епохи класицизму, і поетичні твори польських романтиків (С. Гошчнського, А. Міцкевича, Ю. Словацького та ін.), це і проза XIX ст. (Г. Сенкевича, Б. Пруса, Е. Ожежко, С. Жеромського та ін.).

Звертають на себе увагу дослідників матеріали словників та граматик: “Gramatyka dla szkół narodowych” О. Копчинського, “Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego” Ю. Мрозинського, “Gramatyka języka polskiego” А. Кринського.

Різні етапи у розвитку лексики і словотвору новопольського періоду відображають такі словники:

1) словник С. Лінде (Słownik języka polskiego), t. I–VI; 1-ий том вийшов у 1807 р., 6-ий – у 1814 р.;

2) так званий "Варшавський словник" А. Кринського, З. Недзвецького і Я. Карловича (Słownik języka polskiego, t. I–VIII), I-ий том вийшов у 1900 р., а VIII -ий - у 1927 р.

3) “Віленський словник” під ред. М. Оргельбранда (Słownik języka polskiego, t. I–II), Вільно, 1861 р.

4) багатотомний словник польської мови під ред. В. Дорошевського (Słownik języka polskiego, t. I–IX), 1-ий том вийшов у 1958 р., 9-ий том — у 1969 р.).

Мову останніх десятиліть ХХ-го ст. відображає трьохтомний Словник польської мови під ред. М. Шимчака (Słownik języka polskiego, t. I–III), 1-ий том вийшов у 1978 р., 2-ий том — у 1979 р., 3-ій том — у 1981р.

Дискусія про діалектну базу польської мови

У польському мовознавстві ХХ ст. неодноразово ставилося питання: який діалект лежить в основі формування літературної польської мови (уже у XIII–XIV ст., як вважав Селіщев А.М., сформувалися «елементи польської книжної мови»). Ця дискусія, яка особливо гостро проходила у міжвоєнне двадцятиліття та у 50-і рр., так і не дала однозначної відповіді на основне питання: чи на великопольській, чи на малопольській основі сформувалась літературна польська мова.

Уперше про великопольську основу літературної польської мови згадав А. Кринський у 1897 р. Але початок дискусії про діалектну базу літературної польської мови пов'язано у першу чергу з іменами О.Брюкнера та К. Ніча. К. Ніч і його послідовники (Т. Лер-Сплавінський, В. Курашкевич, С. Урбаньчик, С. Роспанд та ін.) вважали, що книжна давньопольська мова сформувалася на великопольській мовній основі. Їхні опоненти (О.Брюкнер, пізніше В. Ташицький, С. Шобер, Н. Ван-Вейк, А. М. Селіщев, Т. Милевський) дотримувалися думки про малопольську основу літературної мови. Хоча, наприклад, О.Брюкнер не заперечував той факт, що у великопольських центрах першої польської держави Гнезно і Познані були, напевно, закладені основи культурного діалекту (Kultursprache), який, у свою чергу, послужив базою для формування у Малопольщі польської літературної мови.

На початку дискусії прибічники великопольської і малопольської точок зору на походження літературної польської мови відрізнялись: характером

аргументації: якщо «великополяни» (у першу чергу К. Ніч) опиралися на дані сучасних діалектів, співвідносили їх з сучасним і минулим літературної мови, то «малополяни» (в основному В. Ташицький) орієнтувались на філологічні дані, шукали у пам'ятках підтвердження своїх положень і контраргументів проти «великополян»;

різним датуванням формування основ літературної польської мови: якщо «великополяни» вважали, що основи літературної мови були закладені у вигляді розмовного койне при дворі Болеслава Хороброго у X-XI ст. (цього не заперечував і «малополянин» О. Брюкнер) і саме ця мова відображена у рукописних пам'ятках XIV-XV ст., то «малополяни» відносили формування літературної польської мови до більш пізнього періоду. Зокрема В. Ташицький визначив цей час як середина XVI ст., допускаючи, що літературна мова появляється тільки тоді, коли існують певні норми і помилки, що порушують ці норми. Пізніше ці два фактори втратили свою гостроту.

Так, прибічники і великопольської, і малопольської теорії звертаються до даних пам'яток та історичної діалектології (В. Купашкевич, С. Роспонд), а «малополянин» В. Ташицький допускає існування певних загальнопольських зразків у XV і навіть у XIV ст.

Більшість «малополян» дотримувались «помірного» погляду і відносили формування основ літературної польської мови до XIII- XIV ст. А.М. Селіщев, зокрема, наводив історико-культурну аргументацію концепції формування основ літературної польської мови у Кракові, а не у Великопольщі: незначний вплив центрів Гнезно і Познань на культурно-мовну ситуацію.

Ось деякі аргументи «великополян» і «малополян». Так, К. Ніч зробив висновок про великопольську основу літературної польської мови на тій основі, що у літературній польській мові, як і у великопольських говорах: по-перше, відсутнє мазуріння, яке характерне для Малопольщі; по-друге, вузький тип ротової артикуляції відповідників праслов'янських носових

голосних (на відміну від широкого малопольського типу); по-третє, відсутній малопольський перехід кінцевого $ch > k$: *na nogak, dak*; по-четверте, відсутня малопольська флексія *-wa* в 1 ос. мн.; по-п'яте, до XVI ст. у літ. пол. мові було присутнє *-ew* після м'яких, яке чергувалося з *-ow* після твердих в Д. в. одн. ч.р. і Н.в. мн. ч. р. у суф. *-ewic*, який увійшов до складу деяких географічних назв.

Т. Лер-Сплавінський до перших п'яти аргументів К. Ніча додає два:

- 1) написання *w* у сполученнях *tw, kw, sw, św* (типу *twardy, swój, kwiat, świat*), яке співпадало з великопольською вимовою (у «малополян» вимовлялось як *f*);
- 2) характер ринезму у великопольських говорах і літературній мові (вокалічний перед фрикативним і консонантний перед зривним), який відрізняється від малопольського.

«Малополяни» (В. Ташицький, С. Шобер) відхилили ці аргументи і висунули свої контраргументи. Вони доводили, що: К. Ніч і Т. Лер-Сплавінський ахронологічно приписували літературній мові і діалектам середньовіччя особливості діалектів XX ст., про історію виникнення яких мало що знали, особливо на початку дискусії; питання про генезис і хронологію мазуріння, за словами З. Клеменевича, залишалось відкритим. Той факт, що мазуріння, яке було властиве для Малополющі, ніколи не входило до літературної мови, окрім пізнього часу його виникнення, пояснювали впливом чеської мови, яка не знала цього явища; невідомою була і хронологія переходу кінцевого кінцевого $ch > k$, оглушення *v* у сполученнях *sv, kv, tv* та ін. Поступово в ході дискусії питання «або, або» трансформувалось у проблему «*i – i*», тобто і великопольське, і малопольське.

На думку З. Клеменевича, в історії процесу формування основ літературної польської мови слід виділити дві фази: усну, яка не відображена у пам'ятках X-XIII ст., і ту, яка відображена у пам'ятках XIV-XV ст. Писемна літературна мова, яка формувалася на основі розмовного койне, відображає в

першу чергу особливості великопольської діалектної основи. У більшості випадків ці особливості мають загальнопольський характер, на відміну від малопольських особливостей, які стосуються часткових елементів системи.

Роль малопольського діалекту зростає у середині XVI ст. При дальшому процесі формування літературної польської мови зберігається стара великопольська традиція (столиці Гнезно, Познань та Краків, Варшава відповідно). З моменту переміщення культурного і суспільного центру польської держави на територію Мазовії (до Варшави) зростає і роль мазовецького діалекту у формуванні літературної польської мови. Мазовецькі діалекти могли вплинути тільки на живі процеси, які відбувалися у польському мовленні (зміна орфоепічних норм), наприклад, оглушення *v* у сполученні *sv*, *á* (а звужене) та його втрата та под. У XVI-XVII ст. на літературну польську мову вплинула ще одна регіональна різновидність польської мови – східний периферійний діалект.

Предмет історичної фонетики. Фонетичні зміни в системі голосних польської мови

Мета. В історичному огляді подати основні закономірності розвитку фонетичної системи польської мови та охарактеризувати фонетичні процеси польської мови в системі голосних.

Вступ. Фонетику сучасної польської мови неможливо вивчати окремо від історії мови, оскільки сучасні процеси можна зрозуміти тільки у порівняльному аспекті. Історична, або діахронічна, фонетика вивчає звукові зміни, що відбувалися у мові від найдавнішого періоду її існування й до наших днів. У вивченні мовних звуків розрізняються два аспекти, що пов'язані між собою – фонетичний і фонологічний. Окремі звукові зміни будь-якої конкретної мови відбуваються не ізольовано, а в системі, у взаємозумовлених зв'язках з іншими звуковими процесами. Об'єктом історичної фонетики виступають як еволюція артикуляційно-акустичних властивостей звуків, або зміни фонетичні, так і еволюція функцій звукових

одиниць та утворюваної ними фонологічної структури, або зміни фонологічні.

План.

1. Історична фонетика польської мови. Фонологічна система давньопольської мови дописемного періоду. Склад голосних фонем польської мови VIII–XIII ст.

2. Доісторичні процеси в системі голосних польської мови:

- а) переголосовка *'e > 'o*, *'ě > 'a*, *'ę > 'a*;
- б) утрата слабких та вокалізація сильних ерів;
- в) історія наголосу в польській мові;
- г) розвиток довгих голосних у польській мові;
- д) дифтонгічні сполучення *or, ol, er, el*. *or, ol* на початку слова;
- е) історія носових голосних у польській мові;
- є) історія сонантів *r, l, r', l'* у польській мові.

1. Історична фонетика польської мови. Фонологічна система давньопольської мови дописемного періоду. Склад голосних фонем польської мови VIII–XIII ст.

Фонетичні зміни в мові відбуваються за певними закономірностями, основою з яких є те, що однакові звуки у тій самій мові або в тому самому говорі, за тих самих фонетичних умов і в той самий відрізок часу підпадають однаковим змінам, і наслідки цих змін теж однакові. Проте ця основна закономірність звукових змін може ускладнюватися, зокрема аналогією та міжмовними і міждіалектними контактами. Наприклад: *sen – sni* (**sъnъ – (sъni)*) – *e < ъ*; *len – lni* (**lъnъ – *lъni*) – *'e < ъ*, це закономірні зміни; але в слові *ogień < *ognъ* хоча *e* чергується з нулем звука, однак не походить від зредукованого, воно з'явилося під впливом форми Р.в. *ognia*.

Фонетичні зміни діють у мові доти, доки в ній наявні умови, що їх викликали, але наслідки звукових змін зберігаються й тоді, коли самі зміни можуть вже не відбуватися.

В історичній фонетиці розрізняються два типи звукових змін – **спонтанні** і **зумовлені**. До спонтанних відносяться такі звукові зміни, при яких певний звук переходить в інший у будь-якій позиції, незалежно від фонетичного оточення, наголосу, його місця у слові. Наприклад, зміна праслов'янського [ǣ] в українській мові в [i]: *lěto – *līto*; в російській – в [e]: *лето*; в польській – в [a], яке чергується з [e]: *lato* – *w lecie, letni*.

До зумовлених змін відносяться звукові зміни, при яких певний звук переходить в інший лише за певних умов або в різних позиціях наслідки його зміни неоднакові, наприклад, перехід спільнослов'янських [g], [k], [ch] у [ž], [č], [š] лише перед голосними переднього ряду. Або заміна ь у сильній позиції в o в українській мові, а в слабкій – його повний занепад.

Кожній мові властиві внутрішні закони її розвитку, які відбивають специфіку її структури і за якими вона змінюється, збагачується і удосконалюється на основі розгортання існуючих у ній власне елементів. Внутрішні закони розвитку мови діють на всіх її структурних рівнях і виявляються у процесі еволюції мовної системи в цілому, еволюції, що пов'язана з розвитком людського мислення, зумовленим історико-культурним прогресом суспільства. Діють внутрішні закони розвитку мови й на її фонетичному та фонологічному рівнях. Фонетичній структурі мови, як і граматичній, властива велика стійкість. Звукові зміни відбуваються непомітно, протягом тривалого часу. Поступово внаслідок цих змін якісно перебудовується фонетична система мови, а разом з цим виникають нові функціональні відношення у системі її фонем, отже, відбувається перебудова і її фонологічної системи.

Фонетичні зміни часто бувають дуже тісно пов'язані з лексичними та граматичними явищами мови, причому зв'язок їх двосторонній: зміни звуків можуть спричинитися до виникнення певних процесів у лексиці і граматичній будові мови і, навпаки, перебудова в лексичній і граматичній сфері може викликати виникнення окремих звукових змін і зумовити їх напрямом. Таким чином, без вивчення історії звукових змін не можна

зрозуміти багатьох явищ з історії граматичної будови та лексичного складу мови. Для історії мови велике значення має хронологізація звукових явищ, визначення початку їх виникнення та часу завершення, тобто окреслення періоду діяння звукового закону.

Склад голосних фонем польської мови VIII–XIII ст.

Із 20 фонем раннього дописемного періоду збереглися 14 внаслідок втрати **ъ** і **ь** у слабкій позиції та вокалізації їх у сильній позиції; розвитку категорії твердості-м'якості, що привело до співпадання в одній фонемі *i* фонем *u* та *i*, які раніше розрізнялися, та змін 'ě>'a та 'e>'o.

Система голосних фонем мала абсолютно симетричний характер. Семи довгим фонемам відповідали 7 коротких:

ā   *ō*   *ē*   *ī*   *ū*   *ą*   *ę*

ǫ   *ǒ*   *ě*   *ĩ*   *ũ*   *a*   *o*

Крім того, зростає частотність вживання довгих голосних.

В XII–XIII ст. пройшли зміни, які викликали зменшення кількості фонем: носовий заднього ряду і переднього ряду (XIII ст.) співпали в одній фонемі (Kazania Świętokrzyskie). Тому в польській мові XIII ст. стало 12 фонем. До XII ст. відноситься також початок процесу, який не вплинув на склад фонем, але викликав зміни в частотності вживання *i* та *e*. Зокрема, XII ст. датуються перші приклади зміни древньопольських груп *ir/yr* в *er*. Перші одиничні приклади з **er** відзначаються ще в буллі 1136 р.:

Zeraz // Ziraz = Sieradz, Zandomir // Sandomierz.

2. Доісторичні процеси в системі голосних польської мови:

а) переголосовка 'e>'o, 'ě>'a, 'ę>'ą (przegłos)

Історики польської мови відносять 3 явища в системі голосних до найдавніших процесів, які пройшли майже одночасно.

1) «**przegłos polski**» – перехід голосних переднього ряду 'ě>'a, перед твердими передньоязиковими **d, t, z, s, r, l n** в голосні заднього ряду і збереження попереднього в інших випадках (перед м'якими приголосними).

Наприклад: *lěto > пол. *lato*, але *vъ lětě > пол. *w lecie*; *bělъ > пол. *biały*, але *běliti > пол. *bielić*;

2) «**prezegłos lechicki**» – це перехід 'e > 'o перед твердими передньо-язиковими **d, t, z, s, r, l n** в голосні заднього ряду. Наприклад: *sestra > пол. *siostra*; *žena > пол. *żona*, але *ženiti > пол. *żenic*; *berq (1 ос. одн. теп. ч.) > пол. *biorę*, але *bierzesz* (2 ос. одн. теп. ч.);

3) зміна 'ę > 'ą. Небагаточисленні приклади із пам'яток і непослідовність в передачі однотипних прикладів викликають у деяких дослідників сумнів в реальності цього процесу. Так в буллі 1136р. відзначено 9 прикладів з написанням **an** в суфіксі ***-ęt**, 4 приклади із збереженням **en** і два з диспалаталізацією в корені: **Boranta** (суч. *Borzęta*), **Miranta**, **Sobonta** (суч. *Mierzęta*, *Sobęta*). Непослідовну передачу голосних елементів в суфіксі **-ęt** Я. Розвадовський пояснював впливом типу **Słowęta** наявністю для імен типу *Borzęta* двох варіантів основи: **Borząta, -ty**, при **Borzęcie, Borzęcin**.

В багатьох формах 'a, яке не походить з переголосовки, змінюється на 'e: *krzyczal – krzyczeli; milczal – milczeli; słyszał – słyszeli*. Групи *žě, čě, šě* на праслов'янському ґрунті перейшли у *ža, ča, ša*. Голосна e після приголосних *č, ž, š* переходить в a завжди, незважаючи на якість наступної приголосної. Фонетично закономірними повинні були би бути форми: *krzyczali, milczali, słyszali*. Форми *krzyczeli* і т. д. появилися аналогічно до: *cierpiał : sierpieli, siedział : siedzieli, widział : widzieli*, в яких 'e>'a є фонетичним процесом – переголосовкою.

В деяких випадках наступає незаконірна переголосовка 'e>'o перед іншими приголосними, ніж перед *d, t, z, s, r, l n*:

- 1) перед губними: *czop, dziób, dziobać, poziom, poziomka, ziomek* (пор. *ziemia*);
- 2) перед *g, k*: *ożóg, požoga, włokę, świoker*.

Часом доходить до зміни 'e (<ь) в 'o:

- a) *dzień: dnia* (e рухоме походить із ь): *dzionek; wieś: wsi: wioska*;
- б) *kocioł, kozioł, osioł*, пор. *kotka, kozła, osła*.

Переголосовка відіграла значну роль у формуванні фонологічної системи польської мови:

1) наступила можливість вживання голосних задньоязикових 'а, 'о після м'яких приголосних. Цей факт вплинув на подальше формування м'яких приголосних і їх незалежні від наступних приголосних. З цього часу м'які приголосні могли виступати у всіх позиціях, тобто стали самостійними.

Хронологію переголосовки можна встановити на основі таких фактів:

1) цей процес відбувся напевно десь в XII ст. Доказом є записи в буллі 1136 р.: *Białowieżycy, Kwiatek, Sulidziad* і ін.

2) діяв десь уже в IX ст. Про це свідчить запис у Географа Bawarskiego (назва анонімного німецького пам'ятника II пол. IX ст.), де знаходимо назву слов'янських племен *Dziadoszanie < Dadosesani*.

б) утрата слабких та вокалізація сильних ерів

Загальнослов'янським процесом, який проходив уже в період формування самостійних слов'янських мов, є процес утрати ерів в слабкій позиції і вокалізація їх в сильній. Утрата слабких почалася скоріше, ніж вокалізація сильних (десь до 900 рр.).

Я. Розвадовський допускав, що в польсько-поморській групі процесам утрати і вокалізації ь, ъ передувало якісне їх зближення, в першу чергу в слабкій позиції. Це він обґрунтовував аналізом долі германізму *disk < лат. diskus* в польській мові. Давньопольське *dska (>ска* з наступною асиміляцією), в якому є тверде *d* свідчить про праформу **dъska* і передається не близькому йому ь, а ъ, що доказує втрату в кінці праслов'янського періоду якісних відмінностей між ь та ъ. Але сам автор гіпотези не виключав можливості і іншого пояснення факту передачі непалатального нім. *d* як *d'* і зумовлену цим передачу *i* як ъ.

Сучасні історики польської мови датують вокалізацію сильних ерів і остаточне падіння слабких XI ст. До поч. XII ст. вокалізація сильних ерів уже завершилася, на що вказує наявність її результатів в буллі 1136 р.

В слабкій позиції ь_λ і ъ_λ скоротилось до нуля (ср. **lěsъ > пол. las, *květъ >*

kwiat), а в сильній обидва голосні співпали в одному звукові е: ь > е; ь > 'е: *sъnъ > пол. *sen*, *domъkъ > пол. *domek*, *lъnъ > пол. *len*, *pъsъ > пол. *pies*.

Дані відносної хронології показують, що процес вокалізації проходить після того, як закінчилася переголосовка 'е>'о, так як е, яке виникло із ь, ь не піддалося зміні перед t, d, s, z, n, r, ł. Пор. *pies*, *sen*, *len*, *orzęł* і т. д.

В сучасній мові не на місці кожного ь і ь, а також ь і ь знаходимо фонетично закономірні результати. Разом з тим в позиціях, в яких не було праслов'янських зредукованих, спостерігаються їх «континуанти». Це пояснюється в основному впливом аналогії.

1) під впливом слів (односкладових, рідше двоскладових) типу *len*, (*lnu*), *sen* (*snu*), *pies* (*psa*), *orzęł* (*orła*) і т. д. появилися в Н. в. слова типу *ogień*, *węzeł*, в яких ніколи не було зредукованих: *ognъ, *qzłъ. Це ж спостерігається і в Р. в. мн. деяких слів ж. р. і сер. р. Пор. род. мн. *sosen* < *sosnъ, *desek* < *dъskъ під впливом слів типу *golъkъ > *glówek*.

Етимологічні форми *desk*, *biodr*, *gardl*, *dzierzadł*, які пізніше були витіснені формами з «рухомим» е, зустрічаються в давньопольських пам'ятках (в Шарошпатацькій біблій). Зустрічаються слова, в яких є обидва явища – і дія на форму Н. в. форм непрямих відмінків, і аналогічні впливи групи слів, це слова на **-ек**, **-ес**, в яких в останніх складах Н. в. одн. були зредуковані, як, наприклад, в слові *chłopiec* < *chłorъcъ – *chłorca* < *chłorъca;

2) часто знаходимо е або 'е «рухоме» у тих місцях, в яких ери були у слабкій позиції, відповідно праслов'янське *pъsъ+kъ, пол. *piesek* мало би бути *psek* (у польській мові наголос не падав на третій склад від кінця слова). У Шарошпатацькій біблій „*Szedł Tobiasz, a psek bieżał jego za nim*”. Але у сучасній польській мові є форма *piesek*. Ця форма розвивалася внаслідок вирівнювання основи Н. в. до основ непрямих відмінків.

D. *pieska* < pъ+sъka,

C. *pieskowi* < pъ+sъkovi.

Дійшло до контамінації двох основ, із непрямих відмінків взято основу *pies*-(k)-, а з Н. в. – кінцівку **-ек**: *pies-ek*

3) *e* рухоме аналогічне з'являється там, де *є*рів взагалі не було. Так форма Р. в. мн. від слів *mydło, szydło, masło, brzytwa* звучить *mydeł, szydeł, maseł, brzytew*. Кінцівка *-dło* не мала у своєму складі *є*рів. Таке *-e* рухоме називається *аналогічним*. У словах *mydelko, zamiast mydłko; szydelko, brzytewka* *e* рухоме з'явилося з метою полегшення вимови.

4) *є*ри перед **j** > **i** або **y**, а не в **e** у закінченнях прикметників:

а) гр. *ъjъ* > *yjъ* уже у праслов'янській мові; у польській мові стяглося в *y* > **dobrъjъ* > **dobryjъ* $\cong$ пол. *dobry*. У прикметників з м'якою основою *ъjъ* > *ijъ* > *i* **glupъjъ* > **glupijъ* > пол. *glupi*.

б) *ь* після *jъ* > *i* або $\emptyset$: **jъgrati* > пол. *igrać // grać*; **jъskra* > пол. *iskra // skra*.

Компенсаційна довгота

Разом із втратою слабких зредукованих або зразу після неї пройшов, на думку польських дослідників, розвиток компенсаційної довготи (*wzdłużenie zastępcze*). При втраті ъ_1 і ъ_2 слово скоротилося на один склад. Артикуляційне зусилля, яке було необхідне для вимови двох складів, викликало подовження попереднього складу шляхом подовження його голосного елемента. Найбільш чітко подовження проявилось в польській мові у формах називного відмінка однини іменників чоловічого та жіночого роду, у формі минулого часу дієслова:

*rogъ > др.-пол. *rōg* (суч. *róg* – результат зміни $\bar{o} > ó$)

*vozъ > др.-пол. *wōz* (суч. *wóz*)

суч. діал. *xléb* (др.-пол. *chlēb*) – род. одн. *chleba*

суч. діл. *z'ād* (др.-пол. *dziād, dziadek*)

*prijęłъ, пол. *przyjął*.

Існує декілька пояснень того факту, чому перед глухими був відсутній результат компенсаційної довготи. Бодуен де Куртене вважав, що компенсаційна довгота розвивалася перед будь-яким приголосним: **vozъ* > *wōz*; **nosъ* > *nōs*; **kręgъ* > *krąg*.

Відсутність результату компенсаційної довготи в називному відмінку однини перед глухим пов'язано з наступним аналогічним уподібненням

основі інших відмінкових форм, в яких не було умов для розвитку компенсаційної довготи. Аналогія діяла тільки в позиції перед глухими, так як в цьому випадку називний відмінок однини відрізнявся лише наявністю довгого голосного. У формах з групою **gl** голосний подовжувався: *mógl*. Натомість перед носовими **m, n** – компенсаційної довготи не було: **domъ > dōm > dom, *konъ > koń* (а не *kón*).

в) історія наголосу в польській мові

Наступний процес в системі вокалізму, який історики польської мови відносять до XIII ст., – це стабілізація місця наголосу. В праслов'янській мові наголос був вільним і рухомим. Таким був наголос і в польській мові XI–XII ст. В XIII ст., як допускають польські дослідники, встановлюється ініціальний тип постійного наголосу (тобто наголосу закріпленого за першим складом). На це вказують два факти. Перший факт – часте написання разом груп слів в друкованих польських чеських текстах XIV- XV ст.: *anybyl, borzekl* та інші. Вважають, що дані групи вимовлялись з одним наголосом, який падав на перший склад, так як в польських і в чеських текстах ці явища співпадають, а для чеської мови існування ініціального наголосу в той час є безсумнівним. Але З. Клеменсевич, Т. Лер-Сплавінський та С. Урбанчик не без сумнівно вважають, “написання разом вказує тільки на те, що для даної групи слів був один основний наголос, але місце наголосу могло бути різним: в чеській мові наголос міг бути ініціальним, а в польській мові, як і в сучасній, на передостанньому складі.

Більш переконливим є другий факт – наявність ініціального наголосу в діалектах Підгалля. Ініціальний наголос в цих діалектах не є результатом словацького впливу, а відноситься до архаїзмів, оскільки в сусідніх словацьких діалектах наголос паракситонічний (II пол. XIV ст.). Такий тип (ініціальний) наголосу відзначається і в сучасних кашубських діалектах.

Питання про хронологію перетворення ініціального наголосу в

парацитонічний складне і до цих пір неясне. Так, С. Роспанд вважає, що ініціальний наголос існував ще в XIV ст. На це, на його думку, вказують форми *wiéliki* > *wielki*; *wszéliki* > *wszelki*; *káliżdy* > *kalżdy*, в яких *i* зникло внаслідок його ненаголошеності. Скорочення такого типу пройшло в *gospodzina* > *gospodna*.

На думку інших дослідників (З. Клеменевич, Т. Лер-Сплавинський, С. Урбанчик) з XV ст. починається довготривалий процес перетворення ініціального наголосу в паракситонічний.

Механізм перетворення ініціального наголосу в паракситонічний, можливо, пов'язаний з виникненням в багатоскладових словах при основному наголосі на першому складі побічного наголосу на передостанньому складі, який з часом став основним. Таке перетворення побічного, неосновного наголосу в основний підтримувалося і тим, що в двоскладових та односкладових словах наголос на передостанньому складі був основним.

До XVI ст. відноситься встановлення паракситонічного наголосу (на передостанньому складі). Перші свідчення про паракситонічний наголос знаходимо у «Словнику» Г. Кнапського (1621 р.), де автор повідомляє, що не тільки польські слова, але і запозичення мають наголос на передостанньому складі. При цьому паракситонічний наголос встановлюється не тільки в окремих словах, але і в групах слів, одне з яких було несамостійним (т. з. проклітики або еклітики). Польські лінгвісти вживають для характеристики такого наголосу термін «*zestrojowy*». Наприклад: *Wielkánoc*, *dobránoc*, *Pán Bóg*, *kochám cię*, *boję' się*, *chciałyby* і т. д.

У XVIII ст., судячи з граматик, ця тенденція встановлюється у літературній мові. Утрата її відноситься вже до новопольського періоду. Старий наголос зберігається в окремих архаїчних словах. У XIX ст. такий наголос ліквідується.

г) розвиток довгих голосних у польській мові

На протязі XIV-поч.XV ст. основним фонематичним протипоставленням голосних є протиставлення по довготі-короткості. В пам'ятниках XV ст. довгота як етимологічно довгих голосних, так і довгих внаслідок компенсаційної довготи на письмі позначалася у вигляді подвоєного голосного. Особливо послідовність у позначенні довготи потрібно відзначити в Шарошпатацькій біблій та Житії св. Блажея: *chleeb, naasz, staal, teem* та ін.

Про те, що в пер. пол. XV ст. розрізнялися довгі та короткі голосні, свідчить і трактат Якуба Паркоша (1440 р.), в якому автор виділяє голосні *a, e, o, i, u, Ø* і пише, що «всі голосні вимовляються або довго, або коротко». При цьому Я. Паркош відзначає смислорозрізнявальну функцію довготи-короткості: *vercīmaak* або *vercī mak*.

Довгий голосний відрізнявся від короткого і якісно: він був більш вузьким і високим (*pochylony, ścieśniony*).

ō вимовлялось як **ó** (високе, близьке до **u**);

ā – як **a^o** (близький до **o** звук);

ē – як **eⁱ** або **e^y** (в залежності від якості попереднього приголосного).

Про характер такої вимови ми можемо судити як з пам'яток, так і за сучасними діалектами, де збереглися звужені континуанти довгих. Для **ō** матеріал дає і сучасна літературна мова, в якій **ó** вказує на якість старого **ō**. Довгі **i** та **u** не піддавалися якісним змінам.

До другої пол. XV ст. втрачається довгота голосних. Довгі та короткі стають однаковими за довготою. Проходить перебудова всієї системи голосних фонем.

Історія звужених голосних у польській мові.

Звужені фонemi, які виникли із довгих, збереглися на протязі всього XVI ст.

Про опозицію *a:a^o* в XVI- XVII ст. свідчать:

1) збереження у краківських друкованих творах чіткого розмежування **á** від **a**: **á**<***ǣ**, **a**<***ā**;

2) вислови граматистів: наприклад С. Стоєнський (1568 р.) говорив, що **a^o** є якимось середнім звуком між **a** та **o**;

3) Ф. Менінський (1649 р.) вчить, що **a^o** слід вимовляти як **o** або як франц. **au**; і навіть в 1734 р. сілезець Е. Шляг визначає **a^o** як звук середній між **a** та **o**.

Уже в XVII ст. розрізнення **á–a** стає менш послідовним, ніж у XVI ст., а у XVIII ст. частіше стає відсутньою «креска» над **a**. Таким чином з XVII ст. **á** (звужене) починає в літературній мові втрачатися і зливається з «чистим» **a**, а в другій половині XVIII ст. **á** (звужене) втрачається зовсім (**á>a**).

Які ж причини втрати **á** в літературній мові?

При переході **é>i**, **y**; **ó>u** – **a** залишилося поза системою. Невелика артикуляційно-акустична різниця між **a** та **a^o** викликала злиття обох фонем в **a**. Але цей факт не пояснює, чому **á** в літературній мові не дало **o** як в діалектах. Тим часом внутрішньомовні фактори не можуть переконливо пояснити втрату **á** в літературній мові. Більш переконливими у С. Роспонда є такі екстралінгвістичні фактори:

1. Вплив вимови «окраїнних» поляків (*polszczyzna kresowa*), у мові яких не було звужених континуантів довгих (мова їхня виникла на східнослов'янському субстраті). Вперше на цей фактор указав К. Ніч.
2. Вплив писемності, оскільки **a** стала читатися як **a^o**.
3. Вплив вимови **a** у латинській вимові.

Автори класичної «Історичної граматики польської мови» виділяють тільки дві екстралінгвістичні причини: вплив «кресовців» і наявність тільки **a** «чистого» в північномазовецьких селянських говорах, які були сусідами з новою з кін. XVI ст. столицею польської держави – Варшавою.

Про те, що **ó** в XVI ст. збереглося і вимовлялося ближче до **o**, ніж до **y** (**ó > u**) свідчать рифми Я. Кохановського: *dobroci – ukroci, obiory – cory*. Тільки в певній позиції – перед **r** – уже в кін. XVI – поч. XVII ст. **o** піддавалося звуженню. Досить порівняти рифми: *mury – ktory – gory; dziurę – skorę – wzgore*. А також знаходимо рифмування ***ō** з **o**: *cora – Nektora*.

Про те, що ще в XVII ст. відчувалася різниця у вимові **ó**, **o** та **u**, свідчать

замітки Г. Кнапсокого (1621 р.) про вимову дифтонга в словах *Bóg, róg, wóz* (*Виог, гуог, wуoz*).

Історики польської мови допускають, що фонологічна та фонетична самостійність **ó** стала слабнути уже в XVI ст., в XVII ст. **o** вимовлялося ближче до **u**, ніж до **o**. Таку вимову польські дослідники пояснюють впливом поляків з південно-східних «кресів», польська мова яких розвивалася на українському субстраті і постійному контакті з українською мовою, в якій **o**, яке розвинулося в результаті компенсаційної довготи, вимовлялось в XVI ст. як **uo**.

У XVIII ст. процес переходу **ó>u** посилюється та підтримується аналогічним явищем в малопольських і мазовецьких діалектах.

Поширення **u<ó** відноситься уже до новопольського періоду (XIXст.).

В XVI ст. зберігається і особлива фонема **é**, хоча її частотність скорочується. Нерідко в певних позиціях **é>e** або **é>y**. Так, **é** перед **j>y**. **é** могло втрачатися і під впливом морфологічних факторів: наприклад по типу **pole, tego** проходить аналогічне вирівнювання в *ziele<zielé* і *dobrego<gobrégo* в літературній польській мові.

Дослідження рифм польських поетів XVI ст. показує, що на території власне Польщі в той час **é** вимовлялось ближче до **e**. Ш. Зиморович, М. Шажинський, Ш. Шимонович, вихідці із польської шляхти східних «кресів», в мові яких існувало тільки «чисте» **e**, рифмують **é** з **i/y**. В XVII ст. **é** рифмується з **y/i** в деяких словах і у поетів ісконної Польщі (В. Потоцький).

Тим часом, до кінця середньопольського періоду **é** втрачається, воно вимовляється як **e**, або як **y/i** (**u<ó, e<é, a** зникло).

é в якості варіанта фонemi **e** та **i** збереглося найдовше. **é** збереглося на протязі всього XIX ст. Її відмінили Правилами Академії від 1891р.

В сучасній літературній мові у всіх позиціях, крім позиції перед кінцевим **j é > e**. Перед **j** варіанти **i/y: jednyj, lepij**).

д) *дифтонгічні сполучення or, ol, er, el*

Звукосполучення [or], [ol], [er], [el] між приголосними у спільнослов'янській мові були різні за своїм характером у різних діалектах, що зумовлювалося неоднаковими способами вираження в них тривалості складу. В одних діалектах довгота складу у сполученнях [or], [ol], [er], [el] виражалася голосними [o] та [e], а в інших – сонорними [r] та [l], такими чином виникло діалектне протиставлення: tōrt - tort; tōlt - tolt; tērt - tert; tēlt - telt.

Закон відкритого складу зумовив розвиток складотворчості сонорних, а разом з цим і розпад дифтонгів на два звуки. Внаслідок цього межа складів стала проходити між голосними [o], [e] та складотворчими сонорними [r], [l]: to-r-t, to-l-t, te-r-t, te-l-t. Проте в слов'янських мовах складотворча властивість [r] та [l] у такій позиції не збереглася. Її втрата викликала появу після сонорного носового голосного або перестановку голосного в сполученнях: tort, tolt, tert, telt.

У діалектах старопольської мови, яким була властива довгота сонорних, у сполученнях **tort**, **tolt** виник після [r], [l] голосний, але його розвиток супроводжувався редукцією давнього голосного перед сонорним.

tort – trōt; пол. *browa, brona*

tert – trēt; пол. *brzeg*

tolt – tlōt; пол. *młot, młody*

telt – tlēt. пол. *mleko*

Складотворчі r, l втратили складотворчість, а ця втрата зумовила метатезу (перестановку): приголосні r, l стали перед голосними o, e, голосні при цьому свою якість не змінили.

Отже, єдиної відповіді на питання про розвиток давньослов'янських *tort, *tolt, *tert, *telt в науці ще немає, хоча найобґрунтованішим видається пов'язання їхніх рефлексів з тривалістю голосних і сонорних у давніх дифтонгах [or], [ol], [er], [el].

У слов'янських мовах є декілька слів з повноголосними сполученнями [ele], в яких важко визначити його походження:

укр.	пелена	селезінка	шелест
чес. і слов.	pelena		
пол.	szelest		

Непослідовність відповідників в інших слов'янських мовах не дає певних підстав для того, щоб звести їх до спільнослов'янського **telt*. На думку П. Я. Черних, наприклад, в іменнику *пелена* звукосполучення *-ele-* виникло внаслідок збігу кореневого [el] і суфіксального [e]: *pel-en-a*. У слові *шелест*, як звуконаслідованому, звукосполучення *-еле-* теж, певно, не пов'язано генетично з *telt*.

Дифтонгічні сполучення or, ol на початку слова

Спільнослов'янські [or], [ol] у позиції перед голосним зберігають усі слов'янські мови: *orać* – польська, *orati* – чеська, *орати* – українська.

У позиції перед приголосними початкові [or], [ol] у мовах західних (як і східних) слов'ян дали по два рефлекси [ro], [lo], [ra], [la] (у південних слов'ян [or], [ol] > [ra], [la]):

польська: *robota* < **orbota*

łodka, łokieć

radło(rodło), rataj, łania, łakomy;

чеська: *robota, rozum, loket,*

rádlo, laň, lakomý.

Таким чином у сполученнях **ort*, **olt* для всіх слов'янських мов була властива перестановка голосного, але в одних випадках вона не пов'язана із зміною артикуляції голосного, а в інших супроводжувалася зміною [o] в [a] – подовженням.

Подвійність рефлексії **ort*, **olt* більшість учених пов'язує з характером давньої слов'янської інтонації. При висхідній інтонації **ort*, **olt* змінювались в *rat*, *lat*, а при спадній – в *rot*, *lot*. Однак, певно, цей процес був ускладнений ще й відношеннями давньої довготи голосного дифтонга в **ort*, **olt* і інтонації. У діалектах східних і західних слов'ян у дифтонгах [or], [ol]

на початку слова перед приголосним довгота голосного була лише при висхідній інтонації, тому в такій позиції **ort*, **olt* змінилися в *rat*, *lat*, а при спадній – голосний дифтонга був коротким, тому за цих умов **ort*, **olt* змінилися в *rot*, *lot*.

*órt – *rat*   **órdlo* – *radlo*; **órmen* – *ramię*;

*ōrt – *rot*   **ōrlja* – *rola*; **ōrvъnъ* – *rownu*; **ōržъnъ* – *rožen*;

*ólt – *lat*   **ólnъja* – *łania*; **olkomъjъ* – *łakomy*;

*ōlt – *lot*   **ōldъja* – *łodzia*; **ōlkъtъ* – *łokiec*.

e) історія носових голосних у польській мові.

В умовах відкритого складу приголосний [n] перед іншими приголосними як самостійний звук не міг зберегтися, в такій позиції він перетворився в додатковий носовий призвук попереднього голосного. Так, у спільнослов'янській мові виникли два носових голосних – [ɛ̃] і [ã]. Голосний [ɛ̃] розвинувся з дифтонгічних сполучень голосних переднього ряду і носових приголосних: [en], [ěm], [ьn], [ьm], [in], [im: *mensos > *męso, ст-сл. месо.

Голосний [ã] розвинувся із дифтонгічних сполучення голосних непереднього ряду і носових приголосних: [on], [om], [an], [am], [ьn], [ьm], рідше [un], [um]: *ronka > *rãka, ст-сл. ржка

Процес виникнення носових голосних у спільнослов'янській мові пройшов ще як тільки занепав [n] на кінці слова після [ь] та [ъ], але він був «живий» протягом довгого часу і пізніше. Про те свідчить те, що носові голосні розвивалися у новіших запозиченнях з німецької мови: *Ungarn*, ст-сл. жгръ.

Носові голосні XII ст.

За гіпотезою С. Б. Бернштейна, на якомусь етапі дописемної історії в польській мові не було носових. Вони втрапилися ще в період лехітської єдності на всій території пролехітського діалекту, крім крайнього південного сходу. Таким чином, польські носові, на думку С. Бернштейна, не збереглися від праслов'янської мови, але є новоутворенням, яке появилось на

дописемному етапі розвитку польської мови до падіння зредукованих, тобто до XI ст.

В будь-якому випадку носові (праслов'янського чи нового походження) були у польській мові в XII ст., про що свідчать дані Булли 1136 р. Матеріал пам'ятника дозволяє стверджувати, що в польській мові XII ст. існували два носових, які відрізнялися: заднього ряду і переднього. При цьому *a* передавалося через *an*, *am*; *ę* через *en*, *em*, рідко як *e*: *Dambnica* = (*Dąbnica*, суч. *Dębnica*), *Gamba* = (суч. *Gęba*). Дуже рідко носові заднього ряду передається через **u** і **un**.

В XIII ст. носові заднього і переднього ряду співпали в одній фонемі, яка якісно була близька до **a** та передавалася одним знаком у пам'ятках 13-14 ст. Цей носовий міг бути і довгим, і коротким. Носовий однієї якості зберігся до 2 пол. XV ст. В 2 пол. XV ст. довге **a**, як і інші довгі, втрачає довготу і його звуженість стає фонематичною (**ȧ** > **a**). Але **ȧ** звужене вимовлялося все ж ближче до **a**, ніж до **o**. На це вказує сучасне написання **a**, яке було успадковано від краківських першодрукарів на поч. XVI ст.

Коротке **a** в XV ст. переходить в **ę** (**e** носове).

Перший пам'ятник з двома носовими – Пулавський псалтир (2 пол. XV ст.).

До XVII ст. відноситься поширення вимови кінцевого **ę** без носового призвука. Цей процес вплинув на кількість фонем польської мови. З. Штібер називав **ę** факультативною фонемою і при визначенні кількісного складу фонем подає її в дужках.

Вторинна носовість. Під впливом попереднього носового *m* “*unosowiło się*”: *miedzy* (*miedza* ≌ *ps. *medja*) → *między*; *mieszać* → *mięsząć*; *mieszkać* → *miejszkać*. В діалектах знаходимо форми: *tompola* = *topola*; *krent* = *kret*.

Prapolski – XIII w.   XIII-XIV w.   2 p. XV-XVIII w.   XVIII i in.

$\left. \begin{array}{l} \text{ps. } \text{ę} \cong \text{ę} (\text{a}) \\ \text{ę} (\text{a}) \end{array} \right\} \text{typ } \text{a}$	$\text{ę } \text{a} (\text{короткі}) \rightarrow \text{ę}$
---	--

ps. **ą** ≅ **ą** (ą) (коротке
ą (ą) або довге) **ę, ą** (довгі) → **ą**

е) історія сонантів *r, l, r', l'* у польській мові

До того ж часу, що і переголосовка голосних, польські дослідники відносять втрату складотворного характеру сонантів *ř, ɹ, ř, ɺ* і розвиток на їх місці сполучень з голосним. Уже Буллі 1136 року знаходимо результати цих змін.

Результати *trt* і *tr't*

*r > ar: **trgъ > пол. targ*, **krmiti > пол. karmić*, **grstь > пол. garść*.

Для **ř* результат залежить від якості наступного приголосного:

- 1) перед *t, d, s, z, n, r, ł* **ř > ar*, так як в цих позиціях *ř > ɹ*: **vřt > пол. Warta, wartki*, **tvřdъ > пол. twardy*;
- 2) перед м'якими передньоязиковими **ř > др.-пол. 'ir* (потім *'er*): **tvřditi > др.-пол. twirdzić* (суч. *twierdzić*); **vřtiti > др.-пол. wircić* (суч. *wiercić*);
- 3) перед губними і задньоязиковими **ř > irz* (потім *erz* або *er*): **třpěti > др.-пол. cirzpieć* (суч. *cierpieć*); **sřpъ > др.-пол. sirzp* (суч. *sierp*); **vřba > др.-пол. wirzba* (суч. *wierzba*).

Сучасні *merdać, sterczeć, terkotać* і деякі інші з твердими перед *er* є вторинними утвореннями: в пам'ятниках відзначаються форми з *ar* (*mardać, tarpać, stark, tarkotać*).

Перехід *ar > er* міг бути відображенням північної діалектної особливості.

Польській мові відомі і окремі випадки з *ur, ru, or*, на місці **r* (складотворчого). Із них найбільш прозора етимологія слів з *or*: частина лексем цієї групи – це запозичення із східнослов'янських мов (*morda, borsuk, portki*). Більшість слів з *ur* та *ru* важко пояснити, тому що етимологія цих слів невияснена: *kurcz, mrugać, mruć*.

Результати **třt* і *tř't*

Сонанти *l̥ і l' піддалися змінам, які аналогічні за своєю суттю процесу втрати складотворчості *j̥ і r, але відрізняються як умовами, так і результатами (якістю цих голосних):

1) після твердих передньоязикових зубних *t, d, s* для *l̥ та l' результати співпали і дали один відповідник: *lu*:

*l̥: *stl̥p̥ > др.-пол. *stłup* (суч. *stupa*); *sl̥n̥ce > др.-пол. *stunice* (суч. *stojce* сер.XVст.); *tl̥mac̥ > др.-пол. *tlumacz* (суч. *tlomacz*);

l': tl'st̥j̥ > др.-пол. та суч. *tlusty*; dl'g̥j̥ > др.-пол. та суч. *dlugi*;

2) після задньоязикових: *l > *el*: *xl̥st̥ > пол. *chelst* (шум води) і похідні *chelstać, chełścić*; *xl̥bati > др.-пол. *chelbać* (суч. *chlupać*), суч. похідне *chelbia* (медуза); *gl̥k̥ > пол. (z) *gielk*; *xl̥m̥ > др.-пол. *chelm* (холм);

3) після *č, ž* *l' > *el, ol* (>*ó*). Ще в праслов'янській *čl̥'t, *žl̥'t > *čelt, želt*, які після переголосовки дали *čolt* і *žolt*. Наприклад: *čl̥'n̥ > пол. *czółno*; *čl̥'gati > пол. *czolgać*; *žl̥'t̥ > пол. *zółty*; *žl̥'t̥ > пол. *zółć*.

4) після губних можливі були *l̥ та l'

а) *l̥ дав різні результати: *ol, ul*, рідко *el*: *ml̥va > др.-пол. і суч. сілезьке: *mołwa, mołwić* (суч. літ. *mowa, mówić*); *pl̥k̥ > др.-пол. *połk* > *rólk* > суч. *pulk*;

б) *l' > *el* перед зубними: *pl̥'n̥ > пол. *pełny*; *vl̥'na > пол. *welna*; *ml̥'ľ̥ (дієпр. мин. час.) > *mell*; *pl̥'zati > пол. *pełzać*.

Особливий розвиток l' перед твердим зубним був на півночі Польщі.

Губний приголосний, який знаходився перед l', зберіг в цьому регіоні м'якість і після втрати складотворчості і розвитку сполучення голосного *e* з *l* (*pell, mell*). Так як *e* опинилося перед твердим передньоязиковим приголосним, то *e* > *o* (*połł, mołł*).

в) l' перед іншими приголосними дало *il*: *vl̥'k̥ > пол. *wilk*; *ml̥'č̥eti > пол. *milzczeć*; *vl̥'ga > пол. *wilga*.

Література

Borawski S. Wybór tekstów do historii języka polskiego. Warszawa, 2003.

Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 2006

https://www.nexto.pl/upload/virtualo/wydawnictwa_uniwersytetu_warszawskiego/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547/free/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547.pdf?srsltid=AfmBOootBpaJYIAfNMEg_enuIhE4jUMdo-iZtphjybS6ACBewNSn3iuK

Podlawska D. Gramatyka historyczna języka polskiego. Słupsk, 2003.

Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami. Warszawa, 2003.

Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego. Kraków, 2002.

Запитання

1. Na czym polegało zjawisko przegłosu?
2. Przedstaw najważniejsze konsekwencje przegłosu.
3. Jakie fakty pozwalają ustalić chronologię przegłosu?
4. Od czego uzależniona była słaba i mocna pozycja jerów? Podaj po trzy przykłady na każdą z nich.
5. W jakich warunkach dochodziło do tzw. wzdłużenia zastępczego?
6. W jaki sposób można ustalić chronologię przestawki (metatezy)?
7. Przedstaw historię samogłosek nosowych w języku polskim.
8. Jakie głoski oznaczają litery *ę*, *ą* we współczesnym języku polskim?
9. O czym świadczy miękkość lub twardość spółgłosek poprzedzających samogłoski nosowe?
10. Przedstaw rozwój sonantów **r*, **l* na gruncie polskim.

Консонантизм польської мови в історичному огляді. Фонетичні процеси в системі приголосних польської мови

Мета. Розглянути історичні зміни, які відбулися в системі приголосних

польської мови. Пояснити фонетичні процеси палаталізації приголосних, вплив цього явища на формування складу приголосних польської мови.

Вступ. Усі зміни, які відбулися в системі приголосних польської мови, були пов'язані з процесом палаталізації, який розпочався ще в доісторичну епоху. Цей процес призвів до якісних та кількісних змін приголосних.

План

1. Основні процеси в системі приголосних: палаталізація приголосних у сполученні з *j* та перед голосними переднього ряду.
2. Система приголосних пізнього періоду розвитку польської мови
3. Спрощення груп приголосних.

1. Основні процеси в системі приголосних: палаталізація приголосних у сполученні з j та перед голосними переднього ряду.

Важливу роль у перебудові спільнослов'янського консонантизму відіграв середньоязиковий [j]. У дослов'янський період він у відношенні до попередніх приголосних був звуком нейтральним і на їхню артикуляцію не впливав. Однак пізніше, вже на слов'янському ґрунті, в групах, що склалися з приголосного та [j], почали відбуватися активні асимілятивні процеси, які зумовили їх значні зміни. Процеси асиміляції, пов'язані з [j], у сполученні з приголосними різної артикуляції, відбувалися не завжди однаково, а іноді не збігалися й хронологічно.

Сполучення задньоязикових *g, k, ch* з [j].

Під впливом [j] задньоязикові приголосні, що стояли перед ним, стали пересуватися вперед, у сферу його артикуляції, яка властива палатальним приголосним. Внаслідок цього задньоязикові поступово самі палаталізувалися, а далі змінювалися на шиплячі. На наступному етапі відбувалася прогресивна асиміляція шиплячими звука [j] і виникали подовжені шиплячі:

[gʲ] > [gʲj] > [ʒʲj] > [ʒʲ:] > [ʒʲ];

[kʲ] > [kʲj] > [čʲj] > [čʲ:] > [čʲ];

[chʲ] > [chʲj] > [šʲj] > [šʲ:] > [šʲ]

Наслідки процесу зміни звукосполучення [gʲ], [kʲ], [chʲ] у м'які шиплячі зберігають усі слов'янські мови. Пор. пол. *placze* < *plakjɑ, *dusza* < *duchja, укр. *плачу*, *душа*. Депалаталізація шиплячих відбулася значно пізніше, уже на ґрунті окремих слов'янських мов.

Сполучення зубних [zj], [sj].

Асиміляційний вплив звука [j] зумовив пересування попередніх зубних [z] та [s] у сферу творення палатальних, внаслідок чого вони змінилися на м'які шиплячі [ʒʲ] і [šʲ]. Далі шиплячі асимілювали [j] і утворилися довгі шиплячі, які на останньому етапі свою довготу втратили:

[zj] > [zʲj] > [ʒʲj] > [ʒʲ:] > [ʒʲ];

[sj] > [sʲj] > [šʲj] > [šʲ:] > [šʲ]

Депалаталізація шиплячих відбулася уже після розпаду спільнослов'янської мови. Рефлекси [zj], [sj] відомі усім сучасним слов'янським мовам: пол. *pisze* < *pisjɑ, *nosze* < *nosjɑ, *woze* < *vojɑ, укр. *пишу*, *ношу*, *вожу*.

Сполучення зубних [dj], [tj].

На спільнослов'янському ґрунті приголосні [d], [t] внаслідок асиміляційного впливу на них [j] палаталізувалися. На наступному етапі пом'якшені [dʲ], [tʲ] асимілювали [j] і подовжилися:

[dj] > [dʲj] > [dʲ:];

[tj] > [tʲj] > [tʲ:].

Цим і обмежується їх однаковий розвиток у діалектах спільнослов'янської мови. Проривні [dʲ:], [tʲ:] втрачають довготу пізніше, ніж інші довгі приголосні, що розвивалися аналогічним шляхом. Процес втрати довготи супроводжувався в них виділенням фрикативного компонента, причому різного в різних групах діалектів спільнослов'янської мови.

У діалектах спільнослов'янської мови, які лягли в основу західнослов'янських мов, при втраті довготи проривними [dʲ:], [tʲ:] виділилися

фрикативний компонент [z'], [c'] (орфографічно *dź, ć*): *miedza* < *medja,
świeca < *světja.

До кінця XII ст. в польській мові були тільки тверді *d, t*. Тому в запозичених словах *d', t'* замінялися твердими *d, t*: *instytucja, kondycja*, пор. лат. *intitutio, conditio*.

Сполучення [rj], [nj], [lj].

Під впливом наступного [j] попередні приголосні [rj], [nj], [lj] палаталізувалися, а прогресивна асиміляція ними звука [j] зумовила виникнення м'яких подовжених [r':], [n':], [l':], які на наступному етапі розвитку втратили свою довготу:

[rj] > [r'j] > [r':] > [r'];

[nj] > [n'j] > [n':] > [n'];

[lj] > [l'j] > [l':] > [l'].

Зміна звукосполучень [rj], [nj], [lj] в [r'], [n'], [l'], що відбулася на спільнослов'янському ґрунті, теж успадкована всіма сучасними слов'янськими мовами.

У польській мові на останньому етапі пройшли зміни. До цілковито пом'якшеного вібруючого [r'] додався щілинний елемент [ž], далі вібрація втрачалася на користь шиплячого компонента. В XIII ст. вібруючий компонент зник і в залежності від фонетичної позиції появилось [ž] або [š]:

[rj] > [r'j] > [r':] > [r'] > [r'ž] > [r'ž] > [ž] (š), орфографічно *rz*.

У польській мові є три літери ł, l, l'.

ł так званий нейтральний, передньоязиковий (губно-губний), непом'якшений.

l – альвеолярний

l' появився в результаті пом'якшення [lj]. l та l' виступали в залежності від фонетичної позиції:

lj + i > l': *woli* > *volji, *rola* > *rolji.

lj в інших позиціях змінився в l: *wola* > *volja, *rola* > *rolja.

Сполучення губних з [j].

Звук [j], асимілюючи попередній губний, зумовив його палаталізацію, а потім

і сам палаталізувався ним. У зв'язку з тим, що губні піддавалися палаталізації менше, ніж інші приголосні, то разом з утратою *j* внаслідок його асиміляції після них став виникати вторинний палатальний елемент, подібний до [l]. У позиції початку кореня він розвинувся далі в звичайний приголосний [l'], відомий тепер усім слов'янським мовам: пол. *plwać, kropla, grobla*; укр. *блюдо, земля, крапля, ловлю*. Однак у польській мові в такій позиції він траплявся дуже рідко, в обмеженій кількості слів і переважно на стику морфем. Частіше вживаються м'які губні *ziemia, lowię, lubię*.

Палаталізація задньоязикових g, k, ch перед або після голосних переднього ряду.

В історії розвитку польської мови задньоязикові *g, k, ch* підлягали трьом пом'якшенням. Перші два пом'якшення належать до спільнослов'янської епохи, третє розвивалося на ґрунті кожної мови зокрема.

Перша палаталізація задньоязикових.

У позиції перед голосними переднього ряду *e, ě, e, i, ь* приголосні [g], [k], [ch] змінилися в [ž]; [č]; [š], тобто, дали ті самі рефлекси, що і в сполученні з [j]. Внаслідок асимілятивного впливу на них передньоязикових голосних творення їх пересунулося у сферу твердопіднебінної артикуляції і вони палаталізувалися, а далі змінилися на шиплячі:

[g] > [g'] > [ž]; *noga – nóžka < *nožьka*

[k] > [k'] > [č]; *ręka – rączka < *rąčьka*

[ch] > [ch'] > [š]; *ucho – uszko < *uszьko*

Цю зміну називають першою палаталізацією задньоязикових. Вона пройшла на ранньому етапі розвитку праслов'янської мови, тому наслідки її однакові в усіх слов'янських мовах.

Друга палаталізація задньоязикових.

Задньоязикові приголосні пом'якшувалися і у позиції перед голосними *ě* та *i* дифтонгічного походження. На початку кореня вона лексично обмежена, оскільки задньоязиковий перед дифтонгом [ai] чи [oi], що розвинулися в *ě* та

i, в такій позиції вживався відносно рідко: **koina* > *сена*. Ця зміна відбувалася переважно в кінці слова: *reka* – *na rece* < **raqai*, *noga* – *na podze* < **nogai*:

[g] > [g'] > [dz];

[k] > [k'] > [c];

[ch] > [ch'] > [š].

Друга палаталізація належить до пізніших звукових явищ спільнослов'янської мови і відбувалася вже тоді, коли в спільнослов'янській мові виразно накреслювалося протиставлення східних і західних діалектів, прикладом чого є неоднакова в них зміна [ch]: у східних діалектах він розвинувся в [s'], а в західних – в [š]: *tucha* – *musze*. Якщо перша палаталізація припадає на I–II ст., то друга палаталізація – на II–IV ст. Можливо цей процес в окремих спільнослов'янських діалектах не збігався в часі. Наслідки другої палаталізації зберегли усі слов'янські мови, хоча деякі не повністю: пор. рос. *цена* але *на руке*. Такі випадки трапляються і в словацькій чи словенській мовах та є скоріше інноваціями.

Сполучення *gv*, *kv* в словах *kwiat*, *gwiazda*, на відміну від старослов'янського та російського *звезда*, *цвет* пояснюється не збереженням пражіхднослов'янських діалектах давніх сполучень *gv*, *kv*, а, навпаки, особливою спеціальною пражіхднослов'янською фонетичною зміною (отвердінням *g'*, *k'*, *ch'* перед *v'*).

Третя палаталізація задньоязикових.

Третє пом'якшення задньоязикових наступило уже на ґрунті польської мови, причому пом'якшилися тільки *g*, *k*. Отже, [g], [k] після голосних переднього ряду *e*, *ě*, *e*, *i*, *ь* змінилися в

[g] > [g'] > [dz]; *pieniądz* < **penęgъ*;

[k] > [k'] > [c]; *owca* < **ovъsa*.

Крім трьох палаталізацій, які проходили в різні епохи, пройшли побічні чергування *cz:c*, *ż:dz*: *chłopiec*: *chłopcze*, *ksiądz*: *księżę*.

2. Система приголосних пізнього періоду розвитку польської мови

Отже, після процесу палаталізації, система приголосних складалася з:

- 1) *твердих*: b, p, v, m, d, t, z, s, r, l, n, g, k, x
- 2) *м'яких*: b', p', v', m', d', t', ž', š', č', c', dz', r', l', n'.

Твердими вони були перед голосними непереднього ряду. Перед голосними переднього ряду вони пом'якшувалися. Таку систему польська мова успадкувала від праслов'янської мови.

Розвиток пом'якшених приголосних (перед голосними переднього ряду):

- *d', t'* в польській мові розвивалися по-різному:
  - 1) на початку і в середині слова перед голосним або перед приголосним, крім *r, rz, n, n'* *d', t'* в XIII ст. перейшли в *dź, ć*: *dzień, cień, siedzieć, chodzić*;
  - 2) перед *r, rz, n, n'* *d', t'* перейшли в тверді *d, t*: *we dnie, tnę, drę*
  - 3) приголосна *ć+c* змінилася на *j+c*: *oćca > oćca > ojca*;

Подібно і *dź+c > jc* – *radźca > rajca, zdradźca > zdrajca*

- 1) *r'* на початку і в середині слова перед голосною або приголосними, крім *ł, l, s, c, n, n'* біля XIII ст. перейшло в *r*. У XVIII ст. зрівнялося з вимовою *ż*:

orzeł, starzec, cesarz;

- 2) перед *ł, l, s, c, n, n'* твердіє, тобто переходить в *r*:

orła, starca, cesarski

- *r'* твердіє також в групах *śrz, źrz*, які в першій пол. XIX ст. переходять і польській мові в *śr, źr*:

pośród ≤ pośrzód, źródło ≤ źrzódło

Про те, що пол. *ż* походить з давнього *r'* свідчать:

- 1) орфографія *rz* у польській мові;
- 2) чергування *r:ž*: *wiara – wierzyć, miara – mierzyć, starzec – starca*.

3. Спрощення груп приголосних

Групи приголосних змінювалися в різні періоди і внаслідок різних факторів:

- 1) закону відкритого складу;
- 2) впливу голосних переднього ряду;
- 3) впливу *j*;
- 4) занепаду слабких ерів.

В групах *tt* перше *t* дисимілювалося в *s*, в групі *dt* дійшло до уподібнення *d* до *t*, яке дисимілювалося в *s*: отже, *tt, dt > st, *gnet-ti > *gnes-ti, *ved-ti > *vet-ti > *ves-ti*.

Групи приголосних *st, zd* перед голосними переднього ряду перейшли в *ść, źdź*: *ciasto – w ciescie, gniazdo – w gnieźdie*. Перед *j* ці групи дали *szcz, źdź*: *jazda – jeżdżę < *jezdja, miasto – mieszczę < *mestja*.

Групи приголосних *sk, zg* перед голосними переднього ряду та *j* перейшли в *szcz, źdź*: *pisk – pischczę < *piskja, miazga – miaśdśę < *mezgja*.

Групи приголосних *kt, gt* перед голосними переднього ряду перейшли в *s*: *piekę – piec < *pieka, noc < *nokt*.

Після занепаду зредукованих пройшли зміни в групах приголосних:

- 1) асиміляція за дзвінкістю / глухістю: **travьka > trafka*;
- 2) асиміляція за місцем творення: **sъšiti > *sšyć > ššyć*;
- 3) утворення так званого морфологічного вузла на стику двох морфем: **Bogъ > *bog-ьskъjъ > bož-ьsky > bož-ski > boš-ski > bos-ski > boski*;
- 4) спрощення груп приголосних *rdьc > rdc > rc, stь > st, stьn > sn, šьdl > št*: *serce > *sьrdьce, slać > *stьlati, rasdosny > *radostьny, szła > *šьdla*.

Література

1. Borawski S. Wybór tekstów do historii języka polskiego. Warszawa, 2018.
2. Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 2006.

https://www.nexto.pl/upload/virtualo/wydawnictwa_uniwersytetu_warszawskiego/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547/free/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547.pdf?srsId=AfmBOotBpaJYIAfNMEg_enuIhE4jUMdo-iZtphjybS6ACBewNSn3iuK

3. Podlawska D. Gramatyka historyczna języka polskiego. Słupsk, 2003.
4. Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami. Warszawa, 2003.
5. Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego. Kraków, 2002.

Запитання.

Які зміни відбулися в системі приголосних під впливом j?

Назвіть умови та наслідки I-III палаталізацій задньоязикових приголосних у польській мові.

Які процеси вплинули на спрощення груп приголосних у польській мові?

Як кількісно змінилася система приголосних після процесу палаталізації?

Морфологія. Частина мови історичному огляді. Розвиток граматичних категорій іменника у польській мові

Мета. Розглянути основні тенденції та зміни, які відбулися на протязі розвитку іменника у польській мові.

План

1. Іменник. Граматичні категорії іменника.
2. Класифікація іменних закінчень.
3. Основні тенденції розвитку системи відмінювання іменників у польській мові.

1. Іменник. Граматичні категорії іменника.

Давньопольський іменник успадкував від праслов'янської мови категорію роду, числа та відмінка.

В праслов'янській мові *категорія числа* була представлена трьома числами:

однина, множина та двоїна. Категорія однини та множини збереглася на протязі історичного розвитку польської мови, форми двоїни збереглися у пам'ятках у рудиментарному стані. Категорія відмінка представлена сімома відмінками.

Категорія роду. Кожен іменник в давньопольській мові належав до одного роду. Ця приналежність проявляється на морфологічному рівні (в наявності певних закінчень у певних відмінках, властивих тільки іменникам визначеного роду або родів, наприклад, закінчення З.в. одн. іменників жіночого роду *-ę*, іменники чоловічого і середнього родів в О.В. одн. мають закінчення *-em*; на словотвірному рівні (в наявності певних словотвірних показників, які належать тільки певному родовому типу, наприклад, суфікс *-nik, -erz, -arz, -ec* у чоловічого роду, *-stw-o* в середнього роду; на синтаксичному рівні (в сполученні з певними формами узгоджуючи частин мови прикметників, родових займенників, дієприкметників). Обов'язковим завжди було узгодження з родом означуваного слова.

Родова приналежність окремих іменників могла змінюватися на протязі історичного розвитку польської мови. Різні родові варіанти нерідко співіснували і конкурували між собою: *nadra i nadro* (пазуха), *utok i utoka*. Здебільшого один варіант витісняв інший, але в деяких випадках була можлива і двородова приналежність: сучасне *cud i cudo*, з яких другий варіант вживається виключно як стилістично маркований.

Змінили чоловічий рід на жіночий. давньопольські іменники *rych* на *rycha*, *blach* на *blacha*. Давньопольські іменники жіночого роду стали іменниками чоловічого роду: *smaka – smak, tobola – toból*. Давньопольський іменник *pekł* перейшов до середнього роду – *piekło*. Звичайними були коливання у межах одного родового типу: давньопольське *wonia* – сучасне *woń*.

Основні тенденції у формуванні словозмінних типів у польській мові – це тенденція взаємодії і змішування давніх типів основ, які відносились до одного родового типу та формування типів за новими формальними і семантичними показниками.

На протязі історичного розвитку польської мови у відмінюванні іменників проходило перетворення словозмінних типів деяких груп іменників і окремих лексем (і як наслідок цього виникнення змішаних типів відмінювання), зміна в окремих типах відмінювання і відмінкових словоформах (утрата деяких етимологічних флексій, поява нових і под.).

Усі іменні закінчення за походженням діляться на такі групи:

I. Ті, які втратилися в дописемний період (не зафіксовані польськими пам'ятками): наприклад, закінчення *-u* в Н. в. одн. іменників типу *kamień* < *katu; чи закінчення О.В. одн. іменників чол. роду *-omъ*: *vozomъ > *wozem*.

II. Фонетично закономірні результати розвитку показників давніх основ. Наприклад, в О.в. одн. іменники чол. роду мають закінчення *-em* < *ьmъ: *supъmъ > *supem*.

III. Флексії, які поширилися за аналогією:

1) з інших форм тієї ж числової парадигми (наприклад, старий З.В. мн. у функції Н.В.мн. іменників чол. роду);

2) з інших числових парадигм (наприклад, закінчення Д.-О. в. двоїни в О.В. мн. іменників чол. роду);

3) з інших словозмінних типів:

A) того ж іменного класу:

а) того ж родового типу (флексія *-ovi*, *-ove* з *-у основ поширилася на іменники *-о основ);

б) іншого родового типу (флексії *-ami*, *-ach* в О. та М. в. мн іменників чол. і сер. родів або ж закінчення *-u* в Кл. формі іменників ж.р.).

Б) іншого іменного класу (наприклад, флексія *-ej* в Р., Д., М. одн. іменників ж.р., які проникли із займенникового типу відмінювання).

IV. Інновації. Нове граматичне значення з розвитком категорії істоти-неістоти одержали флексії давніх *-о основ у іменників чол. роду: *-a* у З.в. одн. (в більшості випадків і у Р.В.одн.). З розвитком категорії чоловічої особи закінчення Н.В. мн. *-i* та *-ove* з давніх *-у основ набуває значення показників іменників із семантикою чоловічої особи, в той час, коли флексія

старого З.В. стає показником нечоловічоособової форми.

Основні тенденції відмінювання іменників чоловічого роду.

В історії розвитку іменників чоловічого роду проявляються такі основні тенденції:

- 1) рання утрата більшості флексій *-i та *n основ і зростання активності закінчень *-u та *-o основ та конкуренція цих флексій (особливо у Р., Д.в. одн.);
- 2) формування твердого і м'якого підтипів основ та основ на задньоязиковий;
- 3) зближення в певних формах м'яких основ та основ на задньоязиковий (М.в. одн.);
- 4) уніфікація флексій у Д.,О. і М.в. мн., яка проявляється і в інших родових типах (закінчення -om, -ami, -ach);
- 5) формальне відокремлення іменників із значенням чоловічої особи та іменників, які означають живі істоти).

Формування категорії істоти-неістоти.

Ця категорія починає формуватися тоді, коли іменники, які означали живі істоти, набувають в ряді форм інші показники, ніж іменники, які означали предмети. Такими формами у польській мові є З. і Р.в. одн., причому формальні показники істот-неістот у З.в. одн. починають розрізнятися значно раніше, ніж в Р.в. одн. В З.в. одн. (в іменників із значенням особи) уже в перших пам'ятках відзначається вживання форм етимологічного Р.В. Ця тенденція, яка спостерігалася в пам'ятках старослов'янської писемності, як вважають дослідники, має сиснакличну основу: бажання уникнути двозначності, відрізнити суб'єкт і об'єкт дійсності у випадку їх формального спів падання. *Brat widzi ojciec*. Так як у сполучення з прийменником такої двозначності не було, то такі сполучення збереглися довше і до цих пір є в стійких словосполученнях: *wujśc za mąż, być za pan brat, siąśc na koń, na miły Bóg, na święty Mikołaj*.

Про формування категорії істоти-неістоти можна говорити, коли вживання Р.в. у функції З.в. стає нормою для всіх істот, а не тільки для іменників із значенням особи. Це проходить в 16–17 ст. З II пол. 17 ст., коли зростає число форм Р./З. у множині для назв звірів, формується опозиція істот-неістот і у парадигмі множини. Однак, цей процес не був завершений, і у множині сформувалася, на відміну від східнослов'янських мов, не категорія істоти-неістоти, а нова граматична категорія чоловічої особи, змістом якої є формальне протиставлення іменників із значенням “чоловіча особа” та іменників із значенням “жіноча особа та предмети”.

Основні тенденції формування відмінювання іменників середнього роду.

- 1) активність у формування словозмінних типів флексій давніх *-o, *-jo основ та пасивність основ на приголосний *-n, *-et, *-s;
- 2) вплив інших родових словозмінних типів;
- 3) менша ступінь проявлення диференціацій закінчень у залежності від якості приголосного основи у порівнянні з чол. і жін. родами.

Основні тенденції формування відмінювання іменників жіночого роду.

- 1) формування закінчень іменників ж.р. на базі давніх *-a, *-jaоснов та втрата специфічних основ на приголосний;
- 2) зближення та взаємовплив іменників з м'якою основою (*-ja, *-i) і їх протиставлення іменникам з твердою основою;
- 3) вплив інших родових типів;
- 4) тенденція до уніфікації флексій у Д.,О. і М.в. мн., яка проявляється і в інших родових типах (закінчення –om, –amī, -ach).

Висновок. Граматичні категорії іменника в польській мові сформувалися на основі категорій праслов'янської мови. На ґрунті польської мови відбулися зміна в категорії числа (втрата двоїни), в категорії роду (сформувалася чоловічоособова форма у множині), сформувалася нова система відмінювання іменників за родовою приналежністю.

Література

Borawski S. Wybór tekstów do historii języka polskiego. Warszawa, 2003.

Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 2006

https://www.nexto.pl/upload/virtualo/wydawnictwa_uniwersytetu_warszawskiego/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547/free/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547.pdf?srsltid=AfmBOootBpaJYIAfNMEg_enuIhE4jUMdo-iZtphjybS6ACBewNSn3iuK

Podlawska D. Gramatyka historyczna języka polskiego. Słupsk, 2003.

Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami. Warszawa, 2003.

Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego. Kraków, 2002.

Запитання

Які категорії успадкував іменник польської мови від праслов'янської?

Які зміни у формуванні категорій числа та роду відбулися у польській мові?

Назвіть основні тенденції у формуванні відмінювання іменників чоловічого, жіночого і середнього родів.

Чому у польській мові сформувалася нова чоловічоособова форма? З чим це було пов'язано?

В чому полягає тенденція до уніфікації флексій множини?

Займенник та прикметник в історичному огляді

Мета. Розглянути в діахронічному аспекті займенник та прикметник, встановити, які зміни пройшли в історії розвитку польської мови в цих морфонологічних класах слів, зробити проєкцію на сучасну польську мову.

Вступ. В історії займенника та прикметника на протязі історичного розвитку польської мови пройшли зміни, які вплинули на подальший розвиток цих морфонологічних класів слів. Йдеться про розвиток твердого та м'якого

підтипів відмінювання родових займенників, та про іменні та займенникові форми прикметників. Історія цих двох частин мови тісно пов'язана між собою.

План

1. Займенник як частина мови. Основні зміни на протязі історичного розвитку.
2. Історія особових і зворотного займенників. Питальні займенники.
3. Історія відмінювання родових займенників.
4. Основні тенденції розвитку прикметника у польській мові. Історія коротких форм.
5. Історія повних форм прикметників. Історія компаративу.

1. Займенник як частина мови. Основні зміни на протязі історичного розвитку.

На протязі історичного розвитку польської мови в займенниковій підсистемі пройшли такі основні зміни:

- 1) утрата окремих типів займенників і поява нових;
- 2) зміна у функції окремих розрядів займенників;
- 3) зміна в окремих типах відмінювання і відмінкових словоформ (перетворення і втрата окремих типів відмінювання, форм і закінчень);
- 4) скорочення кількості парадигм, які оформляли категорію числа;
- 5) розвиток нової граматичної категорії синтаксичного типу в розрядах займенників, які змінюються за родами, або які володіють класифікаційною категорією роду.

2. Історія особових і зворотного займенників.

Для періоду найдавніших польських пам'яток відновлюється така парадигма особових і зворотного займенника.

Liczba pojedyncza

Liczba mnoga

M.	<i>ja, jaz</i>	<i>ty</i>	–	<i>my</i>	<i>wy</i>
D.	<i>mnie</i>	<i>ciebie</i>	<i>siebie</i>	<i>nas</i>	<i>was</i>
C.	<i>mnie, mi</i>	<i>tobie, ci</i>	<i>sobie, si</i>	<i>nam</i>	<i>wam</i>
B.	<i>mię, mie</i>	<i>cię, cie</i>	<i>się, sie</i>	<i>nas</i>	<i>was</i>
N.	<i>mną</i>	<i>tobą</i>	<i>sobą</i>	<i>nami</i>	<i>wami</i>
Ms.	<i>mnie</i>	<i>tobie</i>	<i>sobie</i>	<i>nas</i>	<i>was</i>

Liczba podwójna

M.-B.	<i>wa</i>	<i>wa</i>
D.-Ms.	<i>naju</i>	<i>waju</i>
C.-N.	<i>nama</i>	<i>wama</i>

На протязі історичного розвитку пройшли такі зміни:

1. Форма Н.в. одн. *jazъ* < *azъ зустрічається в поодиноких випадках: *jaz pobruczę* (Генріхова книга); *jaz modlyl yesm so* (Флоріанський псалтир).

Сучасна і найбільш частотна давньопольська форма *ja* – це результат редукції *jaz*. В давньопольській мові перехід *a* в *ja* відбулося давно.

2. Енклітики Д.в. одн. *mi* < *mi, *ci* < *ti широко вживалися в давньопольських текстах на відміну від форми *si* < *si, яка відзначається в декількох пам'ятках.

3. Після прийменників у Зн. в. одн. на всій території поширення польської мови були представлені варіанти з носовим голосним, в той час як в позиції після дієслова в різних районах Польщі відзначалися різні варіанти: в мазовецькому діалекті – *cię, się, mię* (пізніше цей варіант встановлюється і у Великопольщі), в Малопольщі і Сілезії – *me, mo, cze*.

4. В пам'ятках не відзначаються такі форми займенників:

– 1 ос. Р.в. одн. *mene (витіснилася закономірною для Д. та М. в. одн. *mnie* < *тъне);

– 3.в. мн. *nu (замість цієї форми встановилася етимологічна форма Р.в. *nas*);

– 3.в. дв. *na (замість неї вживалася форма Н.в. дв. *wa*).

Отже, в історії форм особових і зворотного займенника виділяють два

періоди:

1) сер. 16-поч. 17 ст;

2) з поч. 17 ст.

Виділення цих двох періодів зумовлено такими процесами, які проходять з сер. 16 ст.:

– утрата парадигми двоїни;

– встановлення в літературній мові у З.в. одн. після дієслів одного варіанта *tię*;

– заміна З.в. одн. *tię*, *cię*, *się*, які вживалися у Р.в. одн. у позиції після прийменників формами Р.в. *mnie*, *ciebie*, *siebie*.

3. Історія відмінювання родових займенників

Liczba pojedyncza

	<i>twardotematowe</i>			<i>miękkotematowe</i>		
	r.m.	r.n.	r.ż.	r.m.	r.n.	r.ż.
M.	<i>t-ъ</i>	<i>t-o</i>	<i>t-a</i>	<i>j-b</i>	<i>j-e</i>	<i>j-a</i>
D.		<i>t-ogo</i>	<i>t-ojě</i>		<i>j-ego</i>	<i>j-ejě</i>
C.		<i>t-omu</i>	<i>t-oji</i>		<i>j-emu</i>	<i>j-eji</i>
B.	<i>t-ъ</i>	<i>t-o</i>	<i>t-q</i>	<i>j-b</i>	<i>j-e</i>	<i>j-q</i>
N.		<i>t-ěmь</i>	<i>t-ojq</i>		<i>j-imь</i>	<i>j-ejq</i>
Ms.		<i>t-omь</i>	<i>t-oji</i>		<i>j-emь</i>	<i>j-eji</i>

Liczba mnoga

	<i>twardotematowe</i>			<i>miękkotematowe</i>		
	r.m.	r.n.	r.ż.	r.m.	r.n.	r.ż.
M.	<i>t-i</i>	<i>t-a</i>	<i>t-y</i>	<i>j-i</i>	<i>j-a</i>	<i>j-ě</i>
D.		<i>t-ěchъ</i>			<i>j-ichъ</i>	
C.		<i>t-ěmь</i>			<i>j-imь</i>	
B.	<i>t-y</i>	<i>t-a</i>	<i>t-y</i>	<i>j-b</i>	<i>j-a</i>	<i>j-ě</i>
N.		<i>t-ěmi</i>			<i>j-imi</i>	
Ms.		<i>t-ěchъ</i>			<i>j-ichъ</i>	

В історії форм родових займенників проходять такі процеси:

1. Стабілізація форм Н.в. мн., де можна виділити 3 періоди:

*а) з кінця 15 ст. замість давньопольських форм Н.в. мн. сер. роду типу *ta i toja* встановлюються форми ж.р. типу *tu* (для твердої різновидності) і *toje* (для м'якої).*

Інші наступні дві стадії пов'язані з розвитком в родових займенниках категорій істоти / неістоти (з 16 ст.) та категорії чоловічої особи (з 17 ст.);

б) етимологічні форми Н.в. мн. на -i (ci), які в 14-15 ст. могли сполучуватися і з назвами предметів, і з назвами живих істот, в 15 ст. вживаються переважно з істотами. З неістотами використовуються форми з етимологічним закінченням З.в. мн. чол. р. (в м'якій різновидності): омонімічним закінченням -у;

в) з розвитком в 17 ст. у мн. на базі категорії істоти категорії чоловічої особи для родових займенників, які відносяться до іменників із семантикою чоловічої особи, встановлюється етимологічне закінчення Н.в. мн. ж.р. м'якої різно-видності (-e < e).

2. Заміна в О.в. одн. та М. в. одн. чол. і сер. родів і О.в. мн.

3. В Р., Д., М.в. одн. жін.р. з 16 ст. перемагає тенденція до синкретизму; встановлюється етимологічне закінчення Д.в. одн. -ej.

4. В З.в. одн. жін.р. -ę зберігається і в новопольську епоху.

Уже у найдавніших пам'ятках відображений результат співпадання в одному (етимологічно м'якому) типі двох праслов'янських різновидностей відмінювання. Різниця між старим і м'яким типами збереглася тільки у Н.-З. ж.р. та З. мн. чол. роду (у твердому типі) та -e < e у м'якому.

Для вказівного займенника *sь у давньопольських пам'ятках відзначаються тільки окремі форми, що не дозволяє реконструювати повну парадигму. Втратилися також і питальні займенники, утворені від кореня -k-: *ki, ka, ke* і *kaki, kaka, kake*. Вони замінилися формами *jaki, jaka, jakie*. Займенник *vesь в пол. мові має тільки форми непрямих відмінків; в Н.в. одн. уже в перших пам'ятках вживаються похідні форми: *wszy(s)tek, wszystko*,

wszystka.

4. Питальні займенники

M.	<i>kto</i>	<i>czso > co</i>
D.	<i>kogo</i>	<i>czego</i>
C.	<i>komu</i>	<i>czemu</i>
D.	<i>kogo</i>	<i>czso > co</i>
N.	<i>kim</i>	<i>czym</i>
Ms.	<i>kiem</i>	<i>czem</i>

1. Для займенника *kto* у польській мові не збереглися відповідники етимологічних О.в. *сеть і М.в. *коть. На їх місці виникли новоутворення під впливом відповідних форм м'якої різновидності: *сеть > *kim*, *коть > *kiem*. З 16 ст. встановлюється сучасна форма *kim*.

2. Для займенника *сьто не збереглися такі форми: *сьсо* > *цьсо* > *осо* > *со* (пройшли такі процеси: занепад зредукованого *ь* у слабкій позиції; уподібнення *ць* до *с* за місцем артикуляції; стягнення групи *с* > *с*).

3. Співпадання форм О. та М. в. внаслідок фонетичного процесу розширення *i* та *u* перед носовим, який почався з 16 ст. Сучасний варіант встановлюється в результаті реформи 1936 р.

4. В Р.в. одн. встановлюється форма *czego* аналогічна до *jego, naszego*.

5. З 16 ст. встановлюється в О. і М.в. одн. форма *czym*.

5. Основні тенденції розвитку прикметника у польській мові. Історія коротких форм.

Від праслов'янської мови давньопольська мова успадкувала два морфологічні класи прикметників: *короткі* і *повні*. Обидва вживалися у функції означення: *короткі* — у відношенні до невизначеного, невідомого предмета, *повні* — у відношенні до визначеного. Крім того, *короткі* вживалися у складі присудка.

Короткі і *повні* прикметники мали категорію роду, числа та відмінка. При

цьому словозмінні типи коротких прикметників були такі ж, як у іменників, що відображено у польському терміні *rzeczownikowe* (іменні); повні ж форми — *zaimkowe* (займенникові) — утворювалися за допомогою займенників **jь, *ja, *je*, які додавалися до коротких форм, що і зумовило в деяких випадках спів падання закінчень прикметників і вказівних займенників: *dobra + ja > dobraja*.

Короткі і повні прикметники, які означали якість мали ступені порівняння.

В історії польського прикметника проявилися дві тенденції:

- 1) поступова втрата коротких форм як особливого морфологічного класу;
  - 2) і у функції означення, і у функції іменної частини присудка закріплюється повна форма як єдино можлива (за винятком деяких форм коротких прикметників: *gotów, zdrów, ciekaw, pewien, łaskaw, pelen, rad*). Короткі форми зникли не безслідно. Вони поповнили лексичний інвентар інших частин мови — іменників і прикметників: *daleko, boso, warto, bez mała, z cicha, Koźmin, Kraków, Tomaszów* (прислівники на -o, -e; предикативні прислівники — *warto, powinno*; прислівники, утворені від Р.в. прикметників Н. одн. чол. р. прикметників: з прийменниками; іменники — топоніми, найменування жінок по імені чи професії чоловіка).

Історія коротких форм. В доісторичну епоху короткі форми прикметників чол. і сер. роду відмінювалися як іменники давніх **o, *jo* основ, а жін. роду — як **-a, - *ja* основ. Деякі дослідники вважають причиною поступового зникнення коротких форм і витіснення їх займенниковими недостатню формальну виразність флексій коротких прикметників, які не відрізнялися від іменників, з якими сполучувалися. Таке відмінювання залишалося до поч. 16 ст. З 16 до 18 ст. таке відмінювання мали відносні прикметники на *-ow, -in*: *ojców dom, Adamowo pole, tamin synek*.

В СПМ з іменникового відмінювання прикметників залишилися деякі форми:

- 1) Н. одн. чол. р. прикметників: *rad, wart*. Ці прикметники виконують функцію присудка; у Н. в. не мають повних форм ;
- 2) Н. одн. чол. р. деяких прикметників, які мають і повні форми:

gotów // gotowy, łaskaw // łaskawy, pełen // pełny, pewien // pewny, wesół // wesóły, winien // winny, zdrow // zdrowy;

3) прислівники на -o: *boso, cicho, mało, wysoko* (це колишні прикметники сер. р.);

4) прислівники, утворені від Р.в. одн. прикметників чол. роду з прийменниками: *bez mała, z cicha*;

5) іменники — топоніми і найменування жінок по імені чи професії чоловіка: *Kraków, Adamowo, Brzesko, starościna, wojewodzina* (*staroścín syn, stzaroścína żona*).

6. Історія повних форм прикметників.

У праслов'янській мові повні прикметники утворювалися від коротких і займенників **jь, *ja, *je*, відмінювалися обидві частини. У польській мові пройшли певні зміни.

Уже в перших польських пам'ятках відображені процеси стягнення і спрощення, причому процес спрощення передував стягненню. Внаслідок цих процесів пройшли такі зміни:

- 1) закінчення *-ujь* у Н.-З. одн. чол. роду перейшло в *—у*, закінчення *-ijь* — в *—і*: **dobr-ujь > dobr-у; *tan-ijь > tan-і*;
- 2) групи голосних, які роз'єднувалися *j* підлягали стягненню: *novo-je > nowe, nova-ja > nowa* (*a* довге,) ; *nova-jego > nowego*. При утраті інтервокального *j* і стягненні, як правило, звук попередній уподібнювався до наступного;
- 3) в різних формах пройшли уподібнення і аналогічні зміни. Найважливішою зміною у формах прикметника є заміна у вживанні трьох родів у множині двома, так як у займенників. Спочатку польські прикметники мали у множині три форми роду: чол. р. — *Dobrzy panowie, psi, wozowie*; жін. р. — *dobre panie, kozy, chaty*; сер.р. — *dobra pacholeta, cieleta, imiona*.

В 16 ст. замість трьох форм почали вживатися дві: одна форма вживалася у поєднанні з іменниками чол. р. — істотами, друга — з іменниками чол. р. —

неістотами, жін. та сер. роду: *Dobrzy panowie, psi*, але *dobre wozy, panie, kozy, chaty*; сер.р. — *dobre pacholeta, cieleta*. Таким чином, у 16 ст. утворилися форми роду *męskożywotnego* в опозиції до *niemęskożywotnego*.

З 18 ст. пройшли зміни, які полягала в утворенні форм чоловічоособової та нечоловічоособової форм.

7. Історія компаративу

Ознака посилення якості у дієслівному означенні у перших польських пам'ятках передається шляхом приєднання суфікса *sz(y) < jьš-jь* і *ejsz(y) < ejьš- jь*. Одні форми з цими показниками успадковані давньопольською мовою від більш давніх, інші утворилися за аналогією.

На протязі історичного періоду розвитку в компаративі проходили такі зміни:

- 1) змінювалися морфологічні моделі деяких форм компаративу. Так, на зміну давньопольським формам *ciszszy, lyszszy, więszy* прийшли більш нові – *cichszy, lichszy, większy*;
- 2) змінювалися правила, які визначали можливість/неможливість утворення синтетичних форм.

Найвищий ступінь утворювався шляхом додавання суфікса *na-* до вищого ступеня, а також *naj-*, який деякі дослідники вважають богемізмом. З 17 ст. вживається суфікс *naj-*.

Література

Bajerowa I. Zarys historii języka polskiego 1939–2000. Warszawa, 2003.

Borawski S. Wybór tekstów do historii języka polskiego. Warszawa, 2003.

Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 2006

https://www.nexto.pl/upload/virtualo/wydawnictwa_uniwersytetu_warszawskiego/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547/free/1dbddc0542d1555fd5d582c6b94018c769a0b547.pdf?srsltid=AfmBOootBpaJYIAfNMEg_enuIhE4jUMdo-iZtphjybS6ACBewNSn3iuK

Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami. Warszawa, 2003.

Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego. Kraków, 2002.

Запитання

Які найважливіші зміни проходили в становленні форм особових займенників?

Чи збереглися тверда та м'яка різновидність у відмінюванні родових займенників?

Які форми займенників встановилися у множині після розвитку категорії чоловічої особи?

Які зміни відбулися у називному відмінку питальних займенників *kto, co*?

Чим відрізнялися між собою іменні та займенникові форми прикметників?

Яка історія коротких форм прикметників у польській мові?

Як відмінюються повні форми прикметників?

Назвіть способи творення вищого та найвищого ступеня порівняння прикметників. Наведіть приклади.

Числівник в історичному огляді

План.

1. Процес формування лексико-граматичної категорії “числівник”. Основні тенденції та етапи у формуванні відмінювання кількісних числівників.
2. Формування особовочоловічих показників у відмінюванні кількісних числівників.
3. Відмінювання збірних та дробових числівників.

1. Процес формування лексико-граматичної категорії “числівник”. Основні тенденції та етапи у формуванні відмінювання кількісних числівників.

В давньопольській мові числівник відрізнявся від сучасної польської мови. Ця категорія, яка не має єдиних граматичних властивостей і об'єднується в

одну іменну групу лише за семантичною ознакою (слова, які означають кількість або порядок предметів при рахунку) в сучасній польській мові, в давньопольській мові була різнорідною за складом.

Певні групи кількісних числівників змінювалися або за типом іменників, або за займенниковим типом. Категорія роду була присутня у числівників 2, 3, 4 та у збірних, причому форма Н.в. чоловічого роду у числівника 2 протиставлялася формам Н. в. середнього та жіночого роду протиставлялася (у СПМ форма жіночого роду протиставляється формі чоловічого та середнього родів).

У збірних числівників із трьох родових форм (*dvoj, dvoja, dvoje; troj, troja, troje; czvor, czvora, czvoro*) збереглася в сучасній мові тільки генетична форма середнього роду. Ці числівники відмінювалися як займенник *jen*, а *czvor, -a, -o* як іменники. Таким чином, враховуючи тільки формальні особливості слів із значенням абстрактного числа, можна говорити про формування цієї категорії як особливої лексико-граматичної групи на протязі окремих історичних етапів розвитку польської мови.

Порядкові числівники, багатократні та інші типу *dwojaki, podwójny*, кількісні *jeden, jedna, jedno* за своїми граматичними особливостями і в давньопольській період, і в сучасній польській мові відносяться до прикметників та відмінюється як займенник *ten*.

Незмінювані числівники *ile, tyle, wiele, kilko* належать за формальними показниками до прислівників. Слова типу *milion, tysiąc* відносяться до іменників.

Основні тенденції в історії формування відмінювання кількісних числівників:

1) тенденція до омонімії відмінкових закінчень (відмінковий синкретизм) слів із значенням абстрактного числа або незмінюваних (*ile, tyle*). Ця тенденція виразилася в узагальненні генетичного закінчення Р.-М. в. –и числа *dwa* для відмінкових форм інших слів із значенням абстрактного числа. Або ж, вплив числа *dwa* на інші типи відмінювання слів із значенням абстрактного числа (а також на числівники 5–10 на протязі історії розвитку

польської мови);

2) формування у числівників показників категорії чоловічої особи, які були зумовлені виникненням цієї лексико-граматичної категорії у іменників.

В становленні кількісних числівників як особливого лексико-граматичного класу виділяють три періоди:

1) до 16 ст. – період збереження успадкованого стану, період до початку дії основної тенденції;

2) з 16 ст. до 19 ст. – період руйнування старих словозмінних форм і поява нових при збереженні реліктів старого;

3) з сер. 19 ст. і до нашого часу – період перемоги тенденції до поліфункціональності закінчення *-и*, період формування сучасного типу відмінювання кількісних числівників.

Історія форм числівника *dwa*:

1) поряд із старими формами числівника 2, в 16 ст. появилися нові форми: Н.в. чол. роду *dwaj* (під впливом *trzej*), Р. та М. в. *dwuch / dwoch / dwóch* (під впливом *trzech*), Д. та О. в. *dwoma*, яка виникла за аналогією з формою Д.в. двоїни іменників чоловічого роду;

2) крім загальної тенденції взаємовпливу різних давніх типів відмінювання в парадигмі назв числа 2 проявляються дві особливості, які властиві тільки цьому числівникові:

а) зміна характеру сполучуваності з іменниками у зв'язку з утратою категорії двоїни (з іменниками у множині);

б) зміна показників числівника, який відноситься до іменників сер. роду. Тут проявляється приналежність числа 2 до займенникового типу відмінювання.

З 17 ст. встановлюється форма *dwa* для сер. роду замість форми *dwie* (яка збереглася в прислів'ях: *Mądrej głowie dość dwie słowie*).

Числівники trzy, cztery.

1. В 15 ст. для іменників чоловічої особи стала вживатися форма *trzej* (ст.-пол. *trze*), а за аналогією і форма *czterej* (*cztyrzej*).

2. На звуковий одлік основи числівника *cztery* вплинув фонетичний процес

переходу *ir / yrz >er*.

В Д.в. поряд з формами *trzem, czterzem* появилися форми *trzema, czterema* під впливом *dwiema*.

Числівники 5–10. Інновації за типом форм числа 2 з'явилися і у числівників від 5 до 10. Форми із закінченням *-u* з'явилися в Р. в (з 16 ст.) Б Д. в. (з сер. 17 ст.), О. в. (17 ст.) та в М. в. (з 16 ст.). В О.в. поряд із закінченням *-u* вживається закінчення *-oma*: *pięciu : pięcioma, sześciu : sześcioma* як *dwoma*.

Числівники 11–19 склалися із числівників *jeden – dziewięć*, прийменника *na* і старої форми М.в. числівника *dziesięć – dziesięcie*. При швидкій вимові форма *jeden na dziesięcie* піддалася фонетичному спрощенню: *jeden na dźcie, dwa na dźcie*. Подальший розвиток проходив під впливом фонетичного пристосування: *jedenaście, dwanaście...*

До 16 ст. відмінювалася перша частина, а друга була нерухомою. З 16 ст., навпаки, стала відмінюватися друга частина: *czternastu, piętnastu...* Єдиний числівник *dwunastu* має обидві частини відмінювані.

Числівники 20–90 склалися з числівників *dwa – dziewięć* і відповідної форми числівника *dziesięć*: *trzydzieści, pięć desętъ*. При відмінюванні числівників 20–40 змінювалися обидві частини, а у числівників 50–90 відмінювалася тільки перша частина. Після фонетичного спрощення другої частини числівників *trzydzieści, czterdzieści* відмінювалася тільки друга частина, причому закінчення *-u* приєднувалося тільки до твердої основи: *trzydzieštu, czterdzieštu* і до м'якої основи в числівниках від 50 до 90 – *pięćdziesięciu, sześćdziesięciu*.

Числівник 100 відмінювався як іменник сер. роду. В 19 ст. появилися нові форми під впливом числівника *dwu – stu* у Р. в.. в О.в. *stą, stema, stoma* (під впливом *dwoma*).

Числівники 200–900. До 19 ст. відмінювалися обидві частини: *dwu set, trzem stom, czteroma sty*. В 19 ст. почала відмінюватися тільки друга частина під впливом інших числівників на *-u*: *trzystu, czterystu*. У числівників від 500 до 900 відмінювалася перша частина: *sześci set, sześcią set*, з 17 ст. перша

частина переймає закінчення *-u* замість *-i*, *-a*: *sześciuset*.

Числівники *tysiąc* і *milion* відмінювалися як іменники чоловічої відміни.

Збірні числівники.

До поч. 15 ст. в давньопольській мові існували два словозмінні типи збірних числівників:

1) тип *dwoj*, *oboj*, *troj* змінювалися за родами і числами як займенники **jь*, **ja*, **je*: *dwoj*, *dwojego*, *dwojemu*;

2) тип, який охоплював *czwor* і більше, змінювався також за трьома родами і числами, але за типом іменників: *czwor*, *czwora*, *czworu*.

В 15 ст. проходить контамінація типів, які раніше розрізнялися, і виникають нові форми *dwojega*, *czworega*, які після скорочення перетворюються у форми типу *dwojga*, *czworga*.

Спостерігається подальше скорочення сфер вживання збірних числівників

Дробові числівники. Із дробових числівників слід звернути увагу на історію числівників, першою частиною яких є **poľ*, *poľu* (*na poľu* – *на половину*).

Форма Р.в. одн. збереглася в слові *południe*. Сучасні незмінні числівники *póltora*, *póltrzecia*, *pólczwarta* виникли із сполучення **poľ* з Р.в. порядкового числівника, який змінювався як короткі прикметники. Форма жін. роду *pól* разом з Р.в. *wtora* > *póltora*.

В давньопольській мові широко вживалися форми, які утворювали сполучення *sam* і порядкового числівника: *samowtór* (удвох), *samotrzec* (один з двома, втрьох).

Отже, формуванні числівника як особливого класу слів пройшли зміни. Кількісні числівники підпорядкувалися дії основної тенденції – тенденція до омонімії відмінкових закінчень. Розвиток чоловічоособових форм у іменників сприяла поширенню цієї категорії і на числівники (як на кількісні, так і на порядкові).

Дієслово в історичному огляді

1. Загальна характеристика дієслова. Категорії дієслова. Поділ дієслів на дієвідміни.
2. Основні тенденції розвитку форм теперішнього часу.
3. Особливості творення форм минулого та майбутнього часів.
4. Історія форм умовного та наказового способів.
5. Інфінітив. Зміни на польському ґрунті.

1. Загальна характеристика дієслова. Категорії дієслова. Поділ дієслів на дієвідміни.

Давньопольська категорія дієслова мала успадковані від праслов'янської мови категорії від більш давнього стану специфічні дієслівні категорії виду, способу, стану, часу, загальну з особовими займенниками категорію особи, загальну з іменами категорію числа. Дієприкметникова форма мала словозмінні категорії, які були властиві для прикметника (рід, число, відмінок).

Проїшли зміни в порівнянні з давнім станом в складі давньопольської часової системи, зокрема, в системі минулих часів. Так, уже в перших пам'ятках перемагає тенденція до спрощення цієї підсистеми: прості минулі часи аористу та імперфекту були витіснені формами складних минулих часів (в першу чергу формами перфекту) і представлені в пам'ятках в рудиментарному стані).

Категорія особи представлена 3-ма особами, категорія числа – 3-ма числами, причому характерна тенденція до втрати форм двоїни.

Категорія стану, семантична суть якої полягає у різному уявленні відношень між суб'єктом дії, дією та об'єктом дії, виражалася морфологічними та синтаксичними засобами. Морфологічними засобами вираження були дієприкметники і зворотній компонент *się*. При цьому *się* могло утворювати і форми активного стану.

Основні тенденції формування дієвідмін у польській мові:

1. Відбувся процес розпаду та перерозподілу давніх типів (класів) дієслів з тематичними суфіксами і без них та сформувалися нові типи дієвідмін. В цьому процесі відіграли роль різноманітні фактори: фонетичні, морфологічні та аналогічні.
2. Появилися типи дієвідмін, проформи яких були відсутні в давнину, та утворилися 3 та 4 дієвідміни і нові форми дієслова *буć* (16 ст.).
3. Відбувся перехід окремих дієслів із одного типу дієвідмінювання в інший і зміна морфонологічної моделі теперішнього часу деяких дієслів.

2. Основні тенденції розвитку форм теперішнього часу.

За основами теперішнього часу дієслова у праслов'янській мові поділялися на 4 тематичні та атематичний класи:

1 клас: -e / -o-	1 os. 1.p. <i>*nes-o-m</i> > <i>*nes-a</i> ; 2 os. 1.p. <i>*nes-e-šb</i> ;
2 клас: -ne / -no	1 os. 1.p. <i>*dvig-no-m</i> > <i>*dvig-na</i> ; 2 os. 1.p. <i>*dvig-ne-šb</i> ;
3 клас: -je / -jo	1 os. 1.p. <i>*pi-jo-m</i> > <i>*pi-j-a</i> ; 2 os. 1.p. <i>*pi-je-šb</i> ;
4 клас: -i	1 os. 1.p. <i>*vož-a</i> ; 2 os. 1.p. <i>*vož-i-šb</i> ;
5 клас: атематичні дієслова (особові закінчення приєднувалися до кореня):	
4 дієслова – <i>*dati</i> – <i>da-ть</i> , <i>*byti</i> – <i>je-smь</i> , <i>*jěsti</i> – <i>je-ть</i> , <i>*věděti</i> – <i>vě-ть</i> .	

Тематичні суфікси важко відокремити від кореня, оскільки вони піддалися фонетичним змінам. Ще в праслов'янську епоху давні тематичні суфікси починають входити до складу флексії. Так пройшло в 1-ій ос. одн. та 3-ій ос. мн. дієслів I–III тематичного класу, де голосний тематичний суфікс *-o* злився з флексією *-om*: **pisjo-om* > **pisja* та утворилася нова флексія, яка поширилася за аналогією і в IV тематичний клас.

У СПМ в залежності усі дієслова поділяються на чотири дієвідміни.

Внаслідок перерозподілу в дієслівній основі і змін у відповідниках давніх флексій реформувалися I та II типи польські дієвідмін, причому до I-ої дієвідміни ввійшли дієслова I-II та частково III класів, до II-ої дієвідміни – дієслова IV класу. Різниця між I та II дієвідмінами в тому, що у закінченні 2

та 3 ос. одн., 1 та 2 ос. мн. у I дієвідміні є тематичний голосний *-e*, в II дієвідміні – голосний *-i*, після функціонально м'яких *-y* (з другої пол. XVI ст.).

I дієвідміна:

1 ос.одн. *-e*

2 ос. одн. *-esz*

II дієвідміна:

1 ос.одн. *-e*

2 ос. одн. *-isz, -ysz*

Атематичні дієслова піддалися впливові тематичних, утратили елемент *s < dt, tt* (за винятком *jest*) у формах множини і двоїни, набули *ś* замість *s* у 2-ій ос. одн. *dasz*, та зредукувалися до форми *da, wie* у 3-ій ос. одн.

У 3-ій ос. одн. на дієслова **damь, *vemь, *jemь* вплинули дієслова IV давнього класу з основою на *c, dz* в 3-ій ос. мн. Тільки дієслово **jesmь* зберегло в давньопольській мові архаїчний тип дієвідмінювання (із скороченням *-i* в 2-ій ос. одн. **jesi > jest* і втратою **ть* в 3-ій ос. мн. **sq-ть > sq*). Отже, із всіх архаїчних форм дієслова *być* до нашого часу збереглися тільки форми 3-ої особи *jest* і *sq*. Старі форми збереглися до 16 ст., але уже з 15 ст. відзначаються нові форми теперішнього часу:

Одн.

1. *jestem*

2. *jesteś*

3. *jest*

Мн.

jestesmy // jesteśmy

jestescie

sąsmy // sąśmy // są

Формування *-am* та *-em* дієвідмінювання.

Уже в перших польських пам'ятках відображений новий тип дієвідмінювання, який утворився із дієслів давнього III класу *-je / -jo*, які мали *-a* та *-e* перед *j*. Утворення цього типу дієвідмін пов'язано з двома процесами: фонетичним процесом стягнення, який проявився в усіх формах, крім 1 ос.одн. і 3 ос. мн. та процесом аналогічної дії на форму 1 ос.одн. відповідної форми атематичних дієслів типу **damь*. При фонетичному стягненні груп *aje, eje* утворилися довгі голосні *ā, ē*, які перейшли у стягнені, а потім у чисті *a* та *e* (*powiadam < *povedajā*). В 3 ос. мн. до цього

часу зберігаються нестягнені форми: *czytam – czytasz – czytają; słucham – słuchasz – słuchają*.

У формах теперішнього часу пройшли такі зміни:

- 1) приголосна *j* тематичного суфікса в результаті перерозподілу ввійшла до складу кореня, а голосна – до складу флексії;
- 2) внаслідок переголосовки *'e' > 'o, 'ě > 'a* змінилася частина основ давнього І класу (І дієвідміни) в 1 ос. одн. та 3 ос. мн.: **nesą – niosę; *berą – biorę* (але в 2ос. *niesiesz, bierzesz*).
- 3) фонетично закономірними відповідники давніх флексій представлені в таких формах:

2 ос. одн. *-esz, -isz, -ysz < *sь*

1 ос. мн. *-m < *mь*

2 ос. мн. *-cie < *te*

3. Особливості творення форм минулого та майбутнього часів. Історія форм минулого часу

В історії форм минулого часу спостерігаються дві тенденції:

- 1) утрата простих минулих часів;
- 2) поступове спрощення форм перфекту, який із двоскладових перетворюється в односкладові, причому допоміжне дієслово перетворюється в словозмінну морфему.

Прості форми аористу та імперфекту в рудиментарному стані збереглися в пам'ятках 14-15 ст. У Флоріанському псалтирі їх налічують 26: форми імперфекту – *mołwiach, pospieszychą, widziech, zapłakachą, proklinachą*.

Перфект складався із теперішнього часу дієслова *być* і дійсного дієприкметника на *-l*:

Одн.

Мн.

до 15 ст. / сучасний стан

до 15 ст. / сучасний стан

1. widział jeśm > widziałem

widzieli jeśmy > widzieliśmy

2. widział jeś > widziałeś

widzieli jeście > widzieliście

3. widział jest > widział widzieli są > widzieli

В історії перфекта 16 ст. є переломним, причому зміни проходять у двох частинах:

- 1) в допоміжному дієслові проявляється тенденція до скорочення, а в 3 ос. одн. і мн. – повна редукція;
- 2) з кінця 16 ст. скорочені форми перетворюються в словозмінні морфемі;
- 3) змінилися деякі давньопольські дієприкметникові форми: *czetł* > *czytał*, *chociał* > *chciał*.

Історія форм плюсквамперфекту (czas zaprzeszy)

Друга складна форма – плюсквамперфект – означала дію, яка передує іншій дії, здійсненій в минулому, або дію, яка здійснилася дуже давно (давно минулий час). Компонентами плюсквамперфекту були перфект дієслова *być* та дійсний дієприкметник на *-l* основного дієслова: *jes był poszedł* > *byłeś poszedł*. Форми плюсквамперфекту вживалися рідко. Ще у 18 ст. ця форма була живою. *Gdym był list napisał, wyszedłem na przechadzkę*. Такі форми тепер зустрічаються у діалектах (наприклад, сілезьких).

Історія форм майбутнього часу

Проста форма майбутнього часу виражається формами теперішнього часу і вживається для вираження дії, яка мислиться як завершена в майбутньому: *napiszę, napiszesz; napisze; napiszemy, napiszecie, napiszą*.

Складна форма майбутнього часу утворюється за допомогою майбутнього часу допоміжного дієслова *być* і інфінітиву або 3 ос. минулого часу основного дієслова (дійсного дієприкметника на *-l*): *będę chodzić -// będę chodził*. На початку новопольської епохи переважала складна форма з дієприкметником, тепер частіше вживається складна форма з інфінітивом.

4. Історія форм умовного та наказового способів. Історія форм умовного способу

Основні процеси, які пройшли в історії умовного способу у польській мові –

це, по-перше, встановлення одного способу вираження кон'юнктиву, у порівнянні з двома, відомими більш давньому стану слов'янських мов. По-друге, трансформація аористної форми, за допомогою якої утворювався умовний спосіб, та перетворення її у словозмінну морфему.

У давньопольських пам'ятках, на відміну від старослов'янських, був один спосіб вираження умовного способу: сполучення аориста дієслова *być* з формами дійсного дієприкметника на *-l* основного дієслова.

Форма приєднання частки умовного способу *bimь, bi, bi, bimь, biste, bq* до дієприкметника на *-l* основного дієслова давньопольській мові не відома.

Надання формам аористу значення частки умовного способу, напевно, пройшло внаслідок подібності цих форм, особливо в 2-3 ос. одн. (*by – bi, byste – biste*), аористні форми 3 ос. одн. і 2 ос. мн. збереглися без формальних змін, при цьому уже в перших пам'ятках форма 3 ос. одн. вживається і у функції 3 ос. мн. витісняючи форму *bychq* до к. 15 ст. На протязі 16 ст. змінюються або втрачаються і решта форм кон'юнктивного аористу: в 1 ос. одн. появляється нова форма *byt*, у 2 ос. – *byś*, у 1 ос. мн. конкурують форми *byśmy, bychmy, bysmy*, із яких у літературній мові встановлюється *byśmy*. Старі аористні форми і форми двоїни поступово виходять із вживання.

Основні тенденції в розвитку форм наказового способу

Форми наказового способу утворювалися від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-i: *neso-i > *nesoj > *nesi*. Суфікс *-i* в сполучення з тематичною голосною основи утворював дифтонг, який внаслідок дії закону відкритого складу у формах однини переходив у *-i*, а у формах множини в *ě*: *neso-i-ть > nesoj-ть > nesě-ть*.

У дієсловах класу *-je / -jo* дифтонг *-oi* під впливом попереднього *j* у всіх формах змінився на *-i*, а у дієсловах *-i* класу зливався з тематичним *-i*: **znajo-i > *znajej > *znaji; *vozi-i > *vozi*.

В історії польського імперативу основні дві тенденції стосуються показника наказового способу. Перша, яка проявилася у дописемний період, полягала у

формуванні *-i* як єдиного показника імперативу не тільки у формах однини, де він є закономірним для дієслів усіх 4-х класів, але й усіх формах множини і двоїни. Цій тенденції узагальнення форманта *-i* протидіяла тенденція до втрати суфікса *-i*, в першу чергу у ненаголошеній позиції і заміна його нульовим показником. В результаті перемогла друга тенденція, тобто нульове закінчення:

niesi > nieś, stani > stań, piji > pij, robi > rób.

Закінчення множини *-im(y)*, *-it'e* (пізніше *-icie*) зредуковалося в *-m(y)*, *-t'e* (пізніше *-cie*): наприклад, *niesim(y)*, *niesit'e* (пізніше *niesicie*) > *nieśmy*, *nieście*.

Цей процес розпочався ще в добу ставропольську і продовжувався і в середньо- польський період. У Флоріанському та Пулавському псалтирях та в Шарошпатацькій Біблії знаходимо форми з *-i* та без нього.

Багато дієслів наказового способу мали крім закінчення *-i* закінчення *-y*: *zamkni, wspomóżu, zetrzy*. Під кінець 16 ст. закінчення *-i/-y* залишилися у дієслів, які закінчувалися групою приголосних: *tni, klni, wytargni*. В кінці 16 ст. на початку 17 ст. ці форми стали закінчуватися на *-j* за типом *bij, muj > tnij, klnij, zetrzyj*. Змішані форми типу *zamkni* поряд із *zamknij* виступали на протязі всього середньо польського періоду. Нормалізація цих форм пройшла уже в ново- польський період.

Наступна тенденція полягала у зменшенні числа простих форм імперативу та в розвиткові описових форм (особливо у 3 ос. одн. та мн.): *niech pisze, niech piszą*.

5. Інфінітив. Зміни на польському ґрунті

В дописемну епоху пройшла редукція вокалічного елемента суфікса **-ti*, оскільки в пам'ятках представлені всі форми без *-i*: *vstac*. Внаслідок редукції в польській мові з'являються два показники інфінітива: *ć < *ti* та *c < *kti / *gti* (наприклад, *piec, móc, wlec*). Форми з *-i* зустрічаються лише у поетичних творах. Разом з тим змінилися морфонологічні моделі деяких інфінітивів: *suć*

>*sypać, grześć* >*grzebać, skuć* >*skubać*.

Інфінітиви *klwać, plwać, zwać* під впливом форм теперішнього часу змінилися на *kluć, pluć, szczyć, żuć*. Разом з перетворенням форм теперішнього часу *rostę, rościesz* в *rosnę, rośniesz* трансформувалась і форма інфінітиву; замість давньопольської форми *rość* з'являється інновація *rosnąć*. Але аналогічна зміна форм *kradę – kradziesz* на *kradnę – kradniesz* не вплинула на втрату в літературній мові інфінітива *kraść*.

Зникли в літературній мові давні інфінітиви *czyść, kwiść, chocić*, які замінилися формами *czatać, kwitnąć, chcieć*.

Архаїчні форми інфінітива, як і теперішнього часу широко представлені в польських діалектах.

Предмет польської діалектології в системі філологічних дисциплін

Мета. Визначити місце діалектології в системі філологічних дисциплін, ознайомити студентів з основною термінологією діалектології та формуванням літературної польської мови.

Вступ. Студенти-філологи вивчають різні філологічні дисципліни, які так чи інакше пов'язані між собою. Територіальну диференціацію мови вивчає діалектологія. Вивчення діалектів польської мови допоможе студентам краще зрозуміти історію мови та шляхи формування літературної польської мови

План.

1. Предмет діалектології, мета та завдання курсу. Основні поняття діалектології. Діалекти та літературна мова.
2. Дискусія про діалектну базу літературної польської мови.
3. Етапи розвитку польської діалектології.
4. Лінгвістична географія.

1. Предмет діалектології, мета та завдання курсу. Основні поняття діалектології. Діалекти та літературна мова.

Навіть поверхове спостереження над мовою призводить до висновку, що між корінними носіями польської мови виразно відчувається різниця у вимові, і ця різниця деколи досить відчутна. Якщо обмежитися мовою мешканців одного міста, то можна стверджувати, що по-іншому розмовляє інтелігент, по-іншому робітник і т.д. Такого роду мовні особливості, пов'язані з професією, носять назву соціальних або професійних діалектів (професіоналізми).

Є такі групи, які свідомо створюють власну, властиву тільки їм лексику. З такою метою використовують іншомовні слова у іншому значенні. Так утворюються жаргони. Такі групи слів створюються в конспіративних політичних організаціях, у середовищі учнів, у світі злочинців.

Проте діалектологія не займається ані соціальними діалектами, ані жаргонами. Діалектологія досліджує мову жителів сільської місцевості, мову селян. Ця мова відрізняється від мови мешканців міста. Різниться вона не тільки своїм лексичним складом (як, наприклад, соціальні діалекти), але, що є насамперед важливим, і фонетикою, певними граматичними формами, синтаксисом. Очевидно, що відрізняється тільки в окремих пунктах. Мова мешканця села залежить від околиці, де він народився і виховався. З мовної точки зору селяни діляться на певні територіальні групи. Такі мовні одиниці носять назву – діалекти (народні діалекти). Ними і займається діалектологія.

Мова і мовлення є предметом розгляду різних як лінгвістичних, так і немовознавчих наук. Серед них: фонетика, лексикологія, граматики, загальне мовознавство, стилістика та ін. мовознавство поділяється на загальне і порівняльне, історичне і типологічне.

У XIX ст. виникла нова наука діалектологія, яка займається вивченням не літературної мови, а мови, якою розмовляють на певній території, особливо – сільській.

Основні поняття діалектології.

Dialektologia – dział językoznawstwa zajmujący się gwarami i dialektami, ich właściwościami gramatycznymi i leksykalnymi, pochodzeniem i wzajemnymi

stosunkami. W wyniku badań powstają opisy poszczególnych gwar i dialektów, ujmuje się całościowo zróżnicowanie dialektalne języka lub grupy języków pokrewnych, opracowuje się atlasy i słowniki gwarowe. Dialektologia historyczna odtwarza podziały dialektalne w przeszłości.

Dialekt – mowa ludności wiejskiej określonej dzielnicą, regionu. Dialekty występujące na obszarze Polski różnią się zarówno od języka polskiego, jak i między sobą pewnymi właściwościami językowymi – fonetycznymi, fleksyjnymi, składniowymi, słowotwórczymi i leksykalnymi. W odrębnym wyróżnia się często podrzędne w stosunku do nich odmiany językowe, nazywane zwykle gwarami. Badaniem dialektów zajmuje się dialektologia.

Gwara ludowa – mowa ludności wiejskiej jednej, kilku lub kilkunastu wsi. Gwara ludowa różni się od języka ogólnopolskiego i mowy sąsiednich wsi pewnymi cechami fonetycznymi, fleksyjnymi, składniowymi i leksykalnymi. Gwara oznacza coś mniejszego.

Поряд з термінами діалект, говір вживається і термін наріччя.

Narzecze – jednostka terytorialna i etniczna większa niż dialekt czy gwara. Цим терміном позначають одиницю більшу (ніж говір), яка виділяється на основі певної кількості рис, властивостей, що є спільними у кількох говорах.

Dialektyzm – element językowy (wyraz, forma wyrazu, konstrukcja składniowa, zwrot) charakterystyczny dla pewnego dialektu lub gwary. D. dzieli się na: fleksyjne, składniowe, leksykalne i słowotwórcze.

Dialektyzm fleksyjny to gwarowa forma wyrazu: naju, waju, pojedziem zamiast nam, wam, pojedziemy.

Dialektyzm fonetyczny to gwarowa postać (wamawianiowa) wyrazu, np. ptok, trówa, mlyko, syr, lyst, zyto, cas zamiast ptak, trawa, mleko, ser, list, żyto, czas.

Dialektyzm frazeologiczny to zwrot językowy charakterystyczny dla określonego dialektu lub gwary: stary jak chałupa, głupi jak małpa.

Dialektyzm leksykalny to wyraz charakterystyczny dla danego dialektu lub gwary: watra – ognisko (podhal.), gazda – gospodarz i pod.

Поняття *діалектна ознака*, *діалектна особливість* або *діалектна відмінність* (і нанесення цієї ознаки на географічну карту – *ізогласа*) є основними у діалектології.

Під діалектною ознакою розуміють тільки ті особливості, які відрізняють мову сільського населення від мови книги, мови освічених людей.

Диференційні ознаки – це варіанти якоїсь частини системи національної мови. При цьому варіант, який є в літературній мові, співпадає з яким-небудь літературним варіантом (наприклад, наявність/відсутність мазуріння).

Конститутивні ознаки – це та частина системи літературної національної мови, що не змінюється у діалектах, ці ознаки наявні і у діалектах, і у літ. мові.

Діалектні відмінності, які нанесені на карту (*ізогласи*) диференціюються у залежності від їх типу: *ізофони*, *ізоморфи*, *ізолекси* і т.д.

Діалект означає єдність говорів, він виділяється на тлі загальнонародної літературної мови.

Літературна мова (*język ogólnopolski ogólnonarodowy, literacki*) – має норми (орфографічні, орфоепічні, фонетичні, синтаксичні і т.д.). Літературна мова, як правило, формується на основі певного діалекту.

Діалект (*dialekt kulturalny, dialekty ludowe*) – не має норми (письмової, обов'язкової); не займається жаргонами, вивчає територіальну мову; деякі письменники використовують діалектну лексику з метою стилізації.

Для чого вивчати діалекти, говори? Вивчення діалектів і говорів має і теоретичне, і практичне значення. У діалектах є значна кількість застарілих слів (*архаїзмів*), яких уже немає у літературній мові; у деяких діалектах залишився ініціальний наголос (на першому складі); у діалектах знаходимо багато історичних явищ, яких уже немає у літературній мові, наприклад, занепад *ą*, поширення, розвиток і занепад таких ставропольських форм, як: *miałech, mielichmu* і под.

Знання говорів дозволяє розуміти стилізацію певних творів, деяких

письменників (Реймонт, Тетмаєр, Оркан та ін).

Важливі відомості з діалектології черпає історик. Діалекти формувалися як продукт роздроблення держави, а потім – об'єднання племен. Межі мовних фактів є часто межами історичними.

Діалектологія тісно пов'язана з етнографією. Етнос і культура певного народу можна вивчати за даними мови.

В історії польської діалектології можна виокремити три етапи.

На першому (донауковому) етапі розвитку діалектологія зароджується в надрах етнографії, де мова розглядається поряд з іншими проявами матеріального і духовного життя народу (фольклором, образотворчим мистецтвом і под.)

На другому етапі діалектологія перестає бути частиною етнографії і стає самостійним розділом лінгвістики, у якому розглядають певні мовні особливості діалектів (фонетичні і морфологічні). На їхній основі здійснюють класифікацію діалектів.

Третій етап пов'язують із застосуванням до діалектів ідеї про системний характер мови.

Перший етап в історії польської діалектології починається з 70-х рр. XIX ст. і представляється в першу чергу іменами Л. Малиновського, який досліджував польські діалекти у Сілезії, та Я. Каровичем, редактора польського етнографічного журналу «Вісла» і автора «Словника польських говорів» (*Karłowicz J. Słowni kgwar polskich. Kraków, 1900-1911. T. I-VI*).

Другий етап у польській діалектології – поч. XX ст. До цього етапу належить діяльність видатного польського діалектолога, учня Л. Малиновського, К. Ніча (1874-1958), який, застосувавши метод лінгвістичної географії, створив класифікацію польських діалектів.

Перші спроба класифікації зроблена у праці «Mowa ludu polskiego» (1911), а в 1913 у III т. «Encyklopedii polskiej» з'являється класична праця К. Ніча «Dialekty języka polskiego».

К. Ніч описував сучасний йому стан діалектів і від нього ішов до пояснення історії окремих діалектних особливостей (у першу чергу фонетичних), історії формування діалектних груп. Створену ним польську описову діалектологію (К. Дейна назвав її діалектографією), К. Ніч вважав основним джерелом і для історичної діалектології (і для історії мови).

К. Ніч є засновником Краківської діалектологічної школи, традиції якої продовжують розвиватися у польській діалектології і до сьогодні.

Варшавська школа та її протиставлення Краківській починається з появою у 30-х рр. праць В. Дорошевського та ін. представників варшавського напрямку (Doroszewski W. Mowa mieszkańców wsi Staroźreby // Prace filologiczne. 1934. T. XVI; Briedrich H. Studia nad nosowością w gwarach Mazowsza. Warszawa, 1937).

Третій етап у польській діалектології починається і пов'язаний з створенням Варшавської школи, яка виникла пізніше від Краківської і яка існувала поряд з класичною Краківською. Це новою етап у розвитку діалектології – етап, який пов'язується з ідеєю про системний характер будь-якої мови, у тому числі і селянського говору.

Краківська школа (К. Ніч, М. Малецький) орієнтувалися на вивченні старих діалектів з точки зору їх розрізнення і відмінності від літературної мови та у зв'язку з цим – на опис регулярного, типічного у діалекті за встановленою К. Нічем шкалою диференційних ознак.

Представники Варшавської школи (В. Дорошевський, Х. Фрідріх, Я. Токарський), виходячи із сосюрівського постулату про системність мови, пропонували описувати у діалектах все: центральне і периферійне, регулярне та індивідуальне, частотне і малочастотне. Рідкісні, індивідуальні, периферійні явища фіксуються тому, що вони свідчать про «зародження» чи навпаки «занепад» будь-якої тенденції, про виникнення норми. Для Варшавської школи, як говорив В. Дорошевський, важлива «діалектика говору». Основними рівнями для дослідників Варшавської школи були

фонетика і фонологія. Матеріалом для такого дослідження служили мазовецькі говори на території яких і знаходиться Варшава.

Дискусії між представниками обох шкіл були актуальними до II світової війни. Після 1945 р. зусилля усіх польських діалектологів концентруються на вирішення єдиного завдання – зборі матеріалів для Малого атласу польських говорів і майбутнього звідного словника польських говорів умовах впливу літературної мови на мову населення села у нових суспільно-історичних умовах. (У кінці XIX ст. створюються словники, в яких наводиться тільки лексика, яка відсутня у літературній мові, а слова, що є спільними і для літературної мови, і для діалектів, опускаються, а також словники поч. XIX ст., які були додатками до монографій).

Для післявоєнного періоду розвитку польської діалектології характерні дві особливості:

- 1) з'явився звідний атлас польських говорів і велика кількість регіональних атласів;
- 2) вийшло у світ багато монографічних описів окремих говорів або груп говорів, а також діалектних словників.

Ці праці підготували основу для здійснення мрії декількох поколінь польської діалектології: створення Великого атласу польських говорів і Великого словника польських говорів.

Однак до цих пір ще недостатньо досліджені усі рівні діалектологічної системи (особливо це стосується лексики та синтаксису), нерівномірний ступінь досліджуваності усіх діалектних зон (ще недостатньо вивчено діалекти північних та західних земель, польські говори за межами етнографічної Польщі).

У більшості сучасних праць говори описуються за шкалою ознак чи особливостей, які виокремив К. Ніч. Однак в останній час з'являються монографії, в яких дається синхронний опис діалектної системи. (Монографія Я. Мазура, присвячена говорам Білгорая «Gwary okolic Biłgoraja»).

В умовах, коли діалекти стають змішаними під впливом літературної мови, при трансформації діалектів старого типу, постає питання, які особливості зберігаються довше, а які втрачаються швидше при контакті з літературною мовою. При цьому велике значення мають дослідження Варшавської школи, які доповнено соціолінгвістичним аналізом.

Лінгвістична географія (ареальна лінгвістика) вивчає розміщення на географічній карті діалектних явищ. При використанні методу лінгвістичної географії устанавлюється певна сітка пунктів, які потрібно дослідити за встановленим питальником. На основі зібраного у цих пунктах матеріалу складаються карти, на яких пункти з одним і тим же діалектним явищем з'єднуються однією лінією (ізоглосом) або позначаються одним і тим же знаком у атласах. До карти додаються умовні знаки: різні геометричні фігури, штрихування і т. ін., які нанесені на карту.

Основоположником лінгвістичної географії є французький мовознавець Ж. Жильєрон, автор першого у світі лінгвістичного атласу, який він видав у співавторстві з Едмоном.

У Польщі лінгвістична географія має багаті традиції і знаходиться на високому рівні розвитку. Перша наукова праця з діалектографії у Польщі була надрукована у 1873 р. – це монографія Л. Маліновського про говори кількох сіл під Ополем. Розвиток і становлення польської діалектографії припадає на I пол. XX ст. завдяки К. Нічу, який, застосувавши метод лінгвістичної географії (метод ізоглос) до деяких особливостей польських діалектів, створив класифікацію польських діалектів. Його праці «Próby ugrupowania gwary polskich» (1910), «Mowa ludu polskiego» (1911), «Dialekty języka polskiego» (1915), остання перевидавалась у 1923 і 1957 роках з мінімальними доповненнями.

У 1933 р. вийшла у світ монографія З. Штібера про ізоглоси на території Ленчицького і Серадського воєводств (*Stieber Z. Izogłasy gwarowe na obszarze województw Łęczyckiego i Sieradzkiego. Kraków, 1933*).

У 1934 р. з'явився перший лінгвістичний атлас К. Ніча і М. Малецького «Atlas językowy polskiego Podkarpacka» – єдиний з польських атласів, який зроблено у традиціях романської школи технікою надписів.

Пізніше з друку вийшла праця Ю. Тарнацького, яка була присвячена ізогласам на території Полісся і Мазовії.

У 1939 р. автори першого польського регіонального лінгвістичного атласу виступили з проектом створення повного національного лінгвістичного атласу (*Malecki M., Nitsch K. Plan ogólnopolskiego atlasu językowego, 1939*). У ньому повинен був розміститися матеріал не тільки з етнографічної Польщі, але і з території польської еміграції. Планувалося, що на збір матеріалу потрібно буде 6 років. Потрібно було дослідити біля 600 пунктів, але II світова війна не дала здійснити ці плани. Після війни ця проблема знову постала перед польськими мовознавцями. Публікуються монографії, які не вийшли до війни. Однак видання Великого атласу у 50-і роки було неможливим через низку причин:

- 1) польське мовознавство втратило багатьох провідних діалектологів (М. Малецького, Ю. Тарнацького, А. Томашевського та ін.), на зміну яким ще не встигло прийти нове покоління;
- 2) різний ступінь вивчення окремих регіонів;
- 3) недостатні фінансові можливості.

Тому було вирішено обмежитися виданням Малого атласу.

Кількість пунктів скоротилася до 100, питань – з 2000 до 600. Цей атлас належить до атласів знакового типу. У процесі роботи над ним змінюється його концепція: якщо перші томи атласу мали лексико-семантичний характер, то наступні – фонетико-граматичний. У 1970 р. ця монументальна праця завершилася виходом 13 тому. (*Mały atlas gwar polskich. 1957-1970. T. I-XIII. Скорочено MAGP*).

Головною перспективою польської лінгвістичної географії є все ж таки створення Великого атласу польських говорів. Конкретний план роботи над

ним окреслено у статті К. Дейни «Główne problemy dialektologii polskiej». Автор пропонує використати питальник з 2500 питань додатково до матеріалів, які є у регіональних атласах та інших джерелах, дослідити 700 пунктів, які рівномірно розміщені на території всієї Польщі. Всю територію пропонується розділити на 10 секторів, за кожен з яких відповідав би колектив певного вузу або наукової установи, що знаходиться на цій території; по кожному сектору складати робочі карти, які потім буде об'єднано в одну карту майбутнього атласу.

Література

Bartnicka–Dąbkowska B. Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami. Warszawa, 1989.

Bąk P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1984.

Dejna K. Dialekty polskie. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1993.

Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>.

Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/>

Urbańczyk S. Zarys dialektologii polskiej. Wyd. III / S. Urbańczyk. –Warszawa, 1978. S. 9–17.

Запитання.

Для чого вивчати діалекти, говори?

Що вивчає діалектологія?

Які основні поняття діалектології?

Чим відрізняються діалекти від літературної мови?

З якими дисциплінами пов'язана діалектологія?

В чому полягала дискусія про діалектну основу літературної польської мови?

Які діалекти лягли в основу формування літературної польської мови?

Завдання: опрацювати розділ “Podstawy dialektologii” в посібнику: Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>.

Фонетичні особливості польських діалектів

Мета. Ознайомитись з польськими діалектами та їхніми особливостями, на основі яких сформована сучасна польська літературна мова. Розглянути загальнотеоретичні питання діалектології; ознайомитись з класифікацією польських діалектів.

Вступ. Студенти-філологи вивчають різні філологічні дисципліни, які так чи інакше пов'язані між собою. Ознайомившись з польськими діалектами та їхніми особливостями, студенти зможуть краще зрозуміти історію мови та шляхи формування літературної польської мови.

План

1. Мазуріння та побічні явища. Поділ діалектів за цією ознакою.
2. Глуха та дзвінка вимова приголосних у кінці слова перед сонорними та голосними.
3. Вимова голосних у діалектах:
  - а) вимова голосних на початку слова; преїотація, прелабіалізація, придиж;
  - б) ізогласа і-у;
  - в) вимова носових голосних;
  - г) вимова довгих та звужених голосних у діалектах.
4. Відхилення від переголосовки у діалектах.
5. Чергування ja-je, ra-re.

1. Мазуріння та побічні явища. Поділ діалектів за цією ознакою

Mazurzenie, давня назва *mazurowanie* (мазурованє) і *śakanie* (сякання), то вимова *sz, cz* і *dż* як *s, z, c, dz*, наприклад: *syja, mozes, cekać, jeżdżę, lepsze, przysed, blaske, mniejsym, starsy, różne, więkso, ułożyli, grubse, muse, zawse, zaceło, upiece, namoczyło sie, jesce, cego, jus, w łózecku, nizej, sukienecke, usyła,*

kozde, ojczyznie, wiecór.

«Mazurzenie» то дуже важлива діалектна ознака, яка розмежовує польські діалекти на *mazurzące* і *niemazurzące*, це один з двох основних критеріїв поділу на діалекти. Полягає він на спрощенні схожих на себе трьох рядів приголосних *sz, ź, cz, dz; s, z, c, dz; ś, ź, ć, dź* до двох: *s, z, c, dz; ś, ź, ć, dź* (*sz, ź, cz, dz* → *s, z, c, dz*).

Назва «*mazurzenie*» походить від іменника Мазур, який в старопольському язиці позначав мешканця Мазовше. *Mazurzenie* (отже вимова, типу *syja, coło, zaba, dzdzownica* = шия, чоло, жаба, дощовий черв'як) обіймає сьогодні мазовецький діалект, малопольський (без прикордонної східної молодшої Зони) діалект, північну частину сілезького (від границі з великою Польщею до лінії на південь від *Lublińca, Ополе, Niemodlina*) діалекту і прикордонну малопольсько-сілезьку зону, говір, що виступає на території великої Польщі, тобто говірки *chazackie, chwalimskie, Мазурок wieleńskich*, що виникло в результаті *mazowieckiego* заселення. Мазуріння не виступає в широко зрозумілому великопольському діалекті.

Мазуріння встановилося після того, як на місці *t', d'-ć, ź*, тобто не пізніше як в XIIIст. Погоджуючись з цим твердженням, відкидаємо тим самим гіпотезу про появу того явища в доісторичну епоху і не пов'язуємо його з явищем переголосовки (*zona, сою, vécać, miesiąc, véza, ćesyć, a nie żona, сою*) і вокалізацією ерів.

Це явище розповсюдилося на Мазовші, периферії Великопольщі, півночі Сілезії і Малопольщі.

1) Це явище широко розглядається в науковій літературі. Однаково вчених цікавлять розвиток і історія мазуріння. Відсутність мазуріння – у діалектах великопольських і у літературній польській мові, діалекти малопольські–мазурять. Саме мазуріння стало аргументом в дискусії про походження літературної польської мови на користь великопольської гіпотези.

2) Чи виникло це явище на пол. ґрунті, чи під впливом інших мов. Брюкнер і Ніч дотримувалися точки зору, що явище мазуріння виникло на польському

грунті; Бодуен де Куртене допускав впливи фінські; Я. Розвадовський – угро-фінські (дослідж. назви слов'ян. вод.).

3) Час виникнення мазуріння. Mięczyśław Malecki звернув увагу на те, що мазуріння мусило розвиватися після переголосовки. В іншому випадку переголосовка мусила б відбутися перед етимологічними *š, ž; š*, яке походить від *r'* (*rz*) не піддається мазурінню.

Мазуріння виступає в діалектах мазовецьких, Малополющі, Північної Сілезії. До діалектів, які не мазурять- діалект Великопольщі, Куяв., Крайни, Борув Тухольських, Кочев'я, Холмицько-Довжинської землі.

Mazurzenie краще зберігається у словах[, які позначають типово сільські реалії ніж в спільних виразах з польською загальною мовою. Виразом уникання mazurzenia є імовірно заміщення приголосних м'яких *zmazurzonych, śtaba, zielazo, pośli*, також гіперправильні форми, що виникли, в результаті *szadzenia*, такі як: *akszamitny, szkobel, żaraz, nażywajo*.

Jabłonkowanie pierwsze, śiakanie – уподібнення приголосних, середньоязикових і шиплячих. Це явище є споріднене mazurzeniu, тому що полягає(так само як mazurzenie, хоч ефекти є трохи інше) в редукції трьох рядів щілинних приголосних і зімкнуто-щілинних *s, z, c, dz, sz, же, cz, dź* і *ś, ź, ć, dź* до двох завдяки сфунієциу приголосних *sz, cz, dź* з серединномовними *ś, ź, ć, dź* в один непряий ряд *sz', же', cz', dź'*. Те змішання зробилося в говорі *jabłonkowskiej* на південній Сілезії(звідси назва) також в околицях *Czasy* на території Словаччині в польському говорі *szadeckich* і на півночі Польщі в говорі *malborsko-lubawskich* також *ostródzkich*. Термін *Jabłonkowanie* називають ще *siakanie*, хоч цей термін може позначати також іншу вимову, саме *sz* як *ś*: *szare siano* вимовляється як *š'are š'ano, czarny cielak – č'arni č'elak, mieć – m'heč', woda ścieka – woda š' č'eka, pies szczeka – pes š' č'eka*.

На півночі Сілезії в околицях *Jabłonkowa, Malboka, Lubawy, Ostródy* і на *Warmii*. *ć, ź*- вимовляється на місці *š, ž*. N: *bećka-beczka, ćarny*.

3. *Kaszubienie*

Ряд приголосних *z, c, s, ż* і *ź, ć, ś, ź'* вимовляються однаково як *z, c, s, ż*
siedem – sedym; jezioro – ǰezoro; zbudzić – zbużec; siostra – sostra; siedzieć –
sezec; na ścianie – scanie

2. Глуха та дзвінка вимова приголосних у кінці слова перед сонорними та
голосними

Fonetyka międzywyrazowa

Другою важливою особливістю польської діалектів є дзвінка вимова
приголосних у кінці слова перед наступним словом. В літературній польській
мові оглушуються кінцеві приголосні незалежно від етимології: *Bóg, Bug i*
buk вимовляються *buk; stóg – stuk*. У діалектаї навіть приголосні
етимологічно глухі вимовляються дзвінко: *naż_vui płod_vysoki*. Таке явище
поширене по всій Польщі. Різниця територіальна у вимові сполучень між
словами проходить тоді, коли друге слово починається голосним, сонорним,
а також перед нескладотворчим *ǰ* або *ǰ*. Таке сполучення у дзвінкій вимові
характерне для пд.-зх. теренів, звучить: *naż oǰćec, brad i śostra, brad matki,*
kłoz ofsa.

У вимові пн.-сх. звучання: *naś oǰćec, brat i śostra, brat matki, kłos ofsa*;
навіть етимологічні приголосні перед наступни сонорним або голосним
звучать глухо : *tark o krovę, ź'at łysy, maś Mańi, kśqa otšet, dziad łysy*.

Така вимова спостерігається не тільки у мові сільського населення, але
і у місті. Схрещення ізофони мазуріння з особливістю вимови приголосних у
кінці слова перед голосними або напіввідкритими дозволяє виділити 4
регіони Польщі:

I. Не мазурять і дзвінка вимова приголосних - Великопольща.

II. Не мазурять і глуха вимова приголосних – Помор'я.

III. Мазурять і глуха вимова приголосних – Мазовше.

IV. Мазурять і дзвінка вимова – Малопольща з більшою частиною Сілезії.

3. Вимова голосних у діалектах

а) вимова голосних на початку слова; преїотація, прелабіалізація, придих;
Голосні на початку слів (nagłos)-

Голосні на початку слова виступають в діалектології польській рідко. Перед ними розвиваються приголосні, які називаються протеза.

Якщо артикуляція голосних підносить середину язика до твердого піднебіння, маємо справу з *преїотацією*: *ḡigła, ḡiz'e, ḡadam, ḡagota, ḡeva, ḡanou, ḡantoni*. Преїотація виступає перед голосним е, і або а.

Якщо перед вимовою голосного язик рухається назад і заокруглюються губи – отрим. и. Це явище *prelabializacji*: *ḡucus', ḡoko, ḡoves, ḡóces*. Прелабіалізація виступає перед задніми лаб. о, у.

Початок голосного може випереджувати *придих* (Hameryka hapterka haleria).

б) Ізогласа і-у

ІЗОГЛАСА - лінія на діалектологічній карті, що визначає межі поширення мовного явища. Ізогласа є всього лише умовним технічним ресурсом, полегшуючим орієнтування в географічному диференціюванні мови, а не відображенням якихось гострих границь між діалектами. Ізоглоси зображають зазвичай переходи від діалектів, в яких якась ознака домінує, до таких, в яких вона являє поодинокі і нетипові явища.

На півночі Польщі артикуляційна різниця між і-у стерлася: у артикулюється як високий голосний, дуже близький до і або і зовсім співпадає. Вимова дієслів *bić* і *buć* відрізняється тільки м'якістю (b') на початку: *bić*- *bić* (b.ić) – фонетична твердість позначається крапкою.

Звук у вимовляється тільки, як відповідник е звуженого (*zygar, śnyk, gżux*). У Великопольщі у дифтонгізується і переходить в уⁱ, особливо в кінці слова: *myⁱs, myⁱsy, żelonyⁱ, złyⁱ, psyⁱ*.

Група уⁱ як і голосний і, на півдні Великопольщі палаталізують наступний приголосний: *syjnowa, peżyina, dolina-doline, malina*. В Малопольщі вимова у понижена і пересувається вперед: *psy^e, ry^eb, ty^e, sy^en*.

На півдні Малопольщі і Сілезії зустрічається різниця вимови у: у- у , у- і, яке виступає після приголосних де палаталізованих: *gryść, kryć, griby* -

grzyby, krzyw - krzyw, śiia-szyja.

Причому на Підгаллі це **i** виступає після давних приголосних м'яких *š ž ě*, незважаючи на мазуриння. Наприклад: **z.ito, c.isty**. Те явище носить назву *archaizmu podhalanskiego*.

Голосні **i, y** можуть вимовлятися при нижчій позиції язика, і опускатися до позиції, власт. **e** перед *r, l, ł, m, n, ń* (артикуляція голосн. уподібнюється до наступного приголосного). Наприклад: *by^eł, tele (tyle), gościeńec (gościniec), įenaksy (inakszy), prośemy, muśemy, derextor (dyrektor), mert (mirt), feranka (firanka)*.

в) Вимова носових голосних

Польська мова успадкувала від праслов'янської мови 2 носових голосних: передня справляла вплив на передуючі приголосні, також задню. Артикуляція носових голосних ускладнена. Складаються на неї спарені рухи губ, язика і м'якого піднебіння, яке опускаючись уможливорює перехід повітря через носову комору. Ротова і носова артикуляція може пробігати одночасно(синхронічна вимова) або носовий резонанс може бути спізнений по відношенню до ротової(асинхронна вимова, тобто розкладена)артикуляції. У загальнопольському язиці вимова носових(синхронічна або асинхронна) голосних залежна від їх сусідства. У позиції перед зімкнутими(зімкнуто-вибуховими, зімкнуто-щілинними) приголосними їх вимова завжди розкладена: *świenty, świeńcić, tempy* (пол.: *święty, święcić, tępy*).

1. В деяких діалектах тенденція до занепаду носових голосних проявляється сильніше, ніж в літературній мові. Носовий резонанс може зникати:

а) в кінці;

б) перед щілинними приголосними, причому може виступати дифтонгізація: *geiś* або *gaiś, krojzyć*;

в) у всіх позиціях.

2. По-друге, багато діалектів мають синхронну вимову носових.

- 1) В діалектах може бути вимова така, як у літературній мові *ę, ą*;
  - 2) Може виступати звужена вимова при артикуляції (*ę, ą* і навіть *ĩ, ỹ, ɥ* – *geś, gaska, gyś, guska*) ;
  - 3) Може вимовлятися ширше, ніж у літературній мові (що може відобразитися орфогр. (*ą* - опир. на *ą*, а не на *o*, літ. *ę* відп. *ą*) Н: *gaś*).
  - 4) Може стиратися різниця між двома носовими голосними і вимові як *ą* (*gaś, gaska*).
3. Вимова *ę, ą*, як у літературній мові у діалектах виступає рідко. Переважно вимовляються, як звужені, ступінь звуженості може бути різним- аж до *ĩ, ỹ* при *ę, ą* і до *ɥ* при *ą*: *geś-oęś-gę^ɥś*; *męso- mę^ɥso- m^ɥ.so*; *wązać- waz^ɥać- w^ɥać- wuzać*.

Звужене *ą* виступає в діалектах Великопольських, землі Хелм-Добж., в діалекті мазовецькім;

Звужене *ę* зустрічається на всій території Польщі за винятком територій, де вимовляється широке *ą* носове;

Голосний *ą* виступає на *Kociewiu, w Borach Tucholskich*, сх. Крайні земл. Хелм-Добж., в сер-мазов. діалектах, в діалектах Сілезьких. Злиття двох носов. в одну *ą*- в пд. Малопольщі: *gaś, wążać*;

Занепад носовості у всіх позиціях прох. в сер. част. Пн.Малопольщі(*Miechów, Sandomierz, Kielce, Ragon*). Чуємо тут не тільки вимову: *chodze, chodzo*, але і *geś, wążać, zeby, zal*;

В позиції перед *rólotwartą* на відміну від літературної мови носові зберігаються: *vżon, vżeny* або *vżene, zason, zasceny, zasceni*;

Зустрічаються в діалекті з вторинною носовістю, яка етимологічно не підтверджується: *jeźzioro, wężele, mięszać, mięszkanie, tompola, tompór*;

В деяких сілезьких діалектах і на Підгаллі можна почути нові носові голосні, які утворилися із кінцевих сполучень голосних і носових приголосних . Наприклад, слово *tam* вимовляється, як *ta, śpiewam-śpiwa*; *z bratom- z brata*(на Підгаллі), *z brata*(на Сілезії).

Якщо носові переднього ряду (*ę*) у деяких діалектах вимовляється

широко (a), то і e перед носовими приголосними теж вимовляється широко: tamte-tamtan, ćamno, śań, Kaśańke, įedon;

- Якщо носові непереднього ряду (a), вимовляється звужено, то чуємо: kiń, dum, ogun, czy też kón, dóm, ogóń. На території, де виступає носов. голосн. вимовл. : įedon.

Оскільки у польській мові застосовується латинь для передачі вимови, то не можна стверджувати, відколи у польській мові існує асинхронічна вимова носових голосних, ані відколи на якому рівні вона розвивалася найшвидше. Певні дослідження провів Курашчевич, який досліджував пам'ятки XIV-XVст., які походили з різних територій Польщі, на підставі графічного аналізу зробив дослідження, що у Великопольщі виступ. асинхронічна вимова носових голосних, у Малопольщі-занепад носових голосних(дискусія Великопольська).

г) Вимова довгих та звужених голосних у діалектах

Довгі і короткі голосні. Звужені голосні

Довгі голосні – це успадковані від праслов'янської мови і ті, які розвивалися на польському ґрунті внаслідок:

- 1) компенсаційної довготи: *vozь-vóz;
- 2) сполучення з j: *dobraja* > *dobraa* > *dobra*.

В польських діалектах є відповідники звужених голосних на місці історично довгих голосних. Більшість діалектів зберігають усі три звужені голосні: а', б' е'.

Звужене e не виступає в діалектах łowickich або в околицях Mięchowa і Kelc. Звужене a' не знають діал. пн.-мазовецькі, пн. ч-на Землі Хелм-Добжин. і діал. на схід Siedlec і Lublina. В жодному діалекті на місці ó не виступає o чисте. В західних діалектах виступає дифтонгізація *oe* або *uy*: *góra-góera*, *guura*; *wóz- vóes*, *wuys*.

На півночі виступає середній звук між **o** та **и**.

Середні звуки між **a** і **o** вимовл. в діал. kurpiowskim, а в діалектах центральних і південних вимовл. *o*: *ptok*, *trova*. У Великопольщі, і в Сілезії

виступають дифтонгічна вимова ou: *ptouk, trouva*.

е' виступає, як середній звук між е і і (у) у пн. діал., півд. і центр. у або і: *gżyx, bżyg, śnig, mliko*.

Загальна тенденція артикуляції давних довгих голосних: діал. північні найдовше зберігають стан, близький до старопольського; в півд. і центр.-тенденція до звуженого, західні – вимова дифтонгічна.

4. Відхилення від переголосовки у діалектах

У народних діалектах в порівнянні із загальною мовою була тенденція до аналогічних зрівнянь, що привело до значного обмеження наголосу. У рамках цієї тенденції замість 'a(← ěT) через 'е, тобто затиранні przegł. ěT → aT, зробилося на Мазовше під впливом пануючої там передньої артикуляції, головне по губних приголосних: *zamietać, wietrak, spowiedać, opowiedać, zawiesy, wiedro, wiatr, ofiera*, поодинокі по інших приголосних, напр. *śniedanie, zapletać*. Форми без переголосовки виступають на цілому Мазовше.

1. Відсутність переголосовки: *b'edro, v'edro, v'esna, p'erun, v'etrak, pov'edać, zapletać, ěsesę, b'erę, v'eżę*.
2. Переголосовка на місці, де у літературній мові є відхилення від переголосовки: *krzesło, śmiotana – śmietana*.
3. Відсутність так званої фальшивої переголосовки, в таких словах: *wioska, royıomkę > v'eska, pożemka*.

5. Чергування ja-je, ra-re.

У старопольському періоді перехід ja- > je- і ra- > re- було системним явищем, охоплюючим північнопольський простір, в тому ціле Мазовше. На сьогоднішній час, це явище має лексичний (обмежений до кільканадцяти стержнів) характер, а не фонетичний, і швидко зникає. Обміни ja- > je- (подібно і ra- > re-) зустрічається тепер в кільканадцяти виразах про різну територіальну дальність, зазвичай обocznie до форм з ja-. Форми з je- замість ja- панують на північно-сході Польщі, перш за все на північному (і частково медіанам) Мазовше, в Ostródkiem, на Warmii і Мазурах, на

Suwalszczyźnie(без її східного обрізка niemazurzącego біля Sejn) більш менш по лінію Suwałki, Ostróda на півночі і Pułtusk, Ostrów Mazowiecka на півдні, а на заході по Przasnysz і Niedzicę.

В багатьох словах поч. –ja вимовл. як je. На території Мазур, Вармії, Kurpie, Suwalskie панує вимова *jek* („jak”), *jegoda*, *jepko*, *jermak*, *jeskółka*, *jeżmo* (*jazmo*) на пд. Мазовша, на зх. землях Холмщини, Куяви, сх.. частин Великопольщі). Але слова *jajko*, *jasny*, *jasiek* ніколи не вимовлялися через -je.

Вимова ge- замість ga- вимовл. у меншій кількості слів, але поширена на ширшій території Мазовії і Крайне: *redzić-radzić*, *redło-radło*, а часто *reno-rano*, *remię-ramię*, *rek-rak*.

Як показують дослідження ставропольських пам'яток je-, ge- на поч.. було особливістю не тільки пн. Мазовії, а й Великопольщі. Ця особливість проти Великопольської основи літературної польської мови.

Література:

Bartnicka–Dąbkowska B. Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami. Warszawa, 1989.

Bąk P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1984.

Dejna K. Dialekty polskie. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1993.

Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>.

Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/>

Urbańczyk S. Zarys dialektologii polskiej. Wyd. III / S. Urbańczyk. –Warszawa, 1978. S. 9–17.

Запитання:

1. Як ви розумієте поняття: ізогласа, мазуріння, кашубіння?
2. Чи виникло явище мазуріння на польському ґрунті чи під впливом інших мов?
3. Чи оглушуються кінцеві приголосні в літературній польській мові?

4. Яке поняття ми називаємо протезою?
5. Чи наголос у польських діалектах такий самий, як в літературній мові?
6. В яких діалектах поширене мазуріння?
7. Хто із науковців дотримувався думки, що явище мазуріння виникло на польському ґрунті?
8. Назвати 4 головних діалектних провінцій Польщі, в яких відбувається схрещення ізofони мазуріння з ізofоною «фонетики між словами».

ГрамаTичні особливості польських діалектів

Мета. Визначити місце морфології в польській діалектології; ознайомити студентів з особливостями вживання відмінювання закінчень та особливостями вживаннями особових закінчень в польських діалектах; дати визначення поняттю «дієвідмінювання».

Вступ. Морфологія займає одне з визначних місць у вивченні польської діалектології. Знання особливостей вживання і відмінювання закінчень допоможуть студентам краще зрозуміти історію мови та шляхи формування літературної польської мови.

План.

1. Особливості вживання відмінкових закінчень.
2. Дієвідмінювання та особливості вживання особових закінчень у польських діалектах.

1. Особливості вживання відмінкових закінчень.

При відмінюванні іменників є певна різниця у порівнянні з літературною мовою. Вони стосуються вживання іменних закінчень, збереження архаїчних форм або утворення нових форм. Особливо у діалектах відчувається різниця у роді (на відміну від літературної мови):

Cień може бути жін. роду – *ta cień, zobaczył swoją cień.*

Szosa – *szos, sios (lub sos) – ten sos, warszawski sios*

Іменники жіночого роду – *kieszek, kluska, butka, butelka* – можуть належати

до чоловічого роду.

Іменник середнього роду *udo* може бути чоловічого роду – *jeden ud*; *brzuch* виступає як *brucho*.

У відмінюванні іменників чоловічого роду:

1. Відмінність у вживанні закінчень Р.в. одн. -a/-u (*do ogroda, koło płota, ze świata*).

2. У Д.в. частіше, ніж у літературній мові виступає закінчення -owi (*bratowi, panowi, chłopowi, ksiądzowi, piesowi*), в літ. мові – u. У північній частині Польщі у Д.в. одн. – owiu (перехрещення двох закінчень: -owi/-u), а часом приголосний v вимовляється без губн.-зубн. і тоді переходить в -oju: *chłopakowiu – chłopakoju*.

У Великопольських діалектах до сьогодні збереглося історичне чергування: *ewi:owi* (*ewi* – м'яка основа, *owi* – тверда основа): *chłopakowi, sąsiadowi, wujewi, zięciowi, kowalewi*.

Закінчення -ewi (-eji) зустрічається поруч з -owiu (-oju) не тільки у Великопольським діалекті, але й у *Sochaczewskim* і *Łowickim*, і уже не тільки після м'яких приголосних: *chłopakieji, woleji*.

3. М.в. має форму Д.в. у діалектах Підгалля (вплив словацької мови): *o Jaškowi, przy Jóźkowi*.

У діалектах, які мазурять, часто зустрічається цікаве явище – закінчення -e, яке властиве іменникам з твердою основою, іменникам з етимологічним м'яким, які піддалися мазуринню: *kosz – w kosie; mąż – o męzie; kapelusz – w kapelusie; kiermasz – po kiermaszie*.

4. Цікавим явищем є поява -e рухомого у непрямих відмінках там, де його не повинно бути: *bez – bezu, mech – mechu* (тенденція до аналогії Н.в.), або там, де історично його немає: *wiatr – wiater – wiatru; piotr – Pioter – Piotru*.

У відмінюванні іменників жіночого роду спостерігаються відмінності з літературною мовою уже в Н.в. Іменники з нульовим закінченням можуть переходити до відмінювання на голосний: *mysz – mysz, chorągwia – chorągiew* і, навпаки, *ziemia – ziem, stajnia – stań*.

В деяких діалектах збереглася різниця в закінченнях твердих і м'яких основ в Р.в. і Зн.в. Ця різниця є відбитком ставропольського стану. Так, в основі на м'який та функціонально м'який в Р.в. виступає закінчення -e: *od granice, do piwnice, ze studnie*. В Зн. в. – закінчення a: *kopiemy studnią, widziałem wieżę*.

У тих діалектах, де виступає -a широке, втрачається носовий резонанс у кінці. З. в. вирівнюється до Н. в.: *widza koza, tam córka, daj ręka*.

Іменники середнього роду:

– закінчення e < ьіе виступає зі звуженим e: у, або і: *kazańi, weseli, śńadany*.

– менники на ę у непрямих відмінках втрачають поширену основу (суфікс): *ramię – ramia, wumię – wumia*.

–іменники з суфіксом -ęт витісняються новими словотвірними утвореннями на -ak: *cielak, prosiak* замість *cieleę, prosieę* (переважно у Північній Польщі).

У множині найбільш поширена властивість для іменників чоловічого роду – втрата категорії чоловічої особи. Закінчення ч./ос. можуть вживатися і для нечол./ос.: *psi, wilcy*. Закінчення -owie вживається рідко.

В іменниках жін.. роду в Н.в. мнж. частіше вживається закінчення -e, ніж -i: *kościе, nіcіe, zapowіedzie*.

В Р. в. мнж. закінчення -ów поширилося на усі 3 роди: *koniów, krowów, babów, polów*.

В Д. в. – закінчення -am (властиве укр. та рос. мові) або арха\чне закінчення -ta двоїни: *rękota, oczuta, pogota, plesuta*.

В О.в. ма М.в. – збереглося закінчення -ami, -ach.

Прикметник

У діалектах збереглися звужені голосні у займенникових відмінках, які свідчать про процес стягнення.

У Н. в. *wysoka > vysoko sosna* (з aja), *vąsko droga, staro matka*.

У Р. в. чоловічий і середній рід ego (*ygo, igo*) < ego (*dobra + jego > dobrego > dobrygo*).

У Д. в. закінчення -ути: *dobrymu (-imu)*, крім тих діалектів, які мають широку вимову голосних: *staremu, staramu, debramu*.

Займенник

1. Збереглися форми двоїни: *naju, waju, nama, wama, pudziem do naju, dajcie nama*.
2. Займенник *on* відмінюється *onego, onetu*. У сілезьких діалектах: *nieta onego w domu*.
3. Зворотній займенник у Д. в. має енклітичну форму *se*. В тих діалектах, де є легка носовість в кінці слова, займенник *się* вживається після прийменника, а після дієслів без носового *sie*.

Числівник

У відмінюванні числівників відбувся занепад форми *dwie* ш заміна його формою *dwa* для усіх рядів: *dwa konie, dwa siostry, dwa lata*. У Сілезії форма *dwie* збереглася для жіночого роду однини: *dwie krowy, dwie cieleta*.

При відмінюванні не завжди розрізняють чоловічу особу як і в літературній мові, так і в діалектах західної Великопольщі, у Сілезії, на північно-західній Малопольщі. Крім того виділяють території:

- де немає взагалі різниці: *te złodzieje i te dziewczę*;
- де немає різниці в прикметниках і займенниках, але у формах дієслова є: *te stare złodzieje, te dziewczynę śpiewały*;
- де немає різниці у прикметниках і займенниках, але ч/о закінчення минулого часу виступають у всіх родах: *te złodzieje szli kraść, te dziewczynę śpiewali*.

Дієвідмінювання та особливості вживання особових закінчень у польських діалектах

Дієслово і його відмінювання у польських діалектах суттєво відрізняється від літературної польської мови і особовими закінченнями, і основами. В однині обмеження у вживанні дієслів III дієвідміни – *am, asz*. У Великопольщі – *graję (gram), znaję (znam)*. На Підгаллі – *nie patęczę (nie patiętam), padze (pada) deszcz*.

Найбільш відрізняється I особа множини: в літ. – *ty*, в діалект. – *t, ta, te, va* (від двоїни). Може вживатися *va* для двох предметів чи осіб і *ty* – для більшості. *-va* не зустрічається в західних діалектах, в східних – в наказовому способі: *chodźwa, bierzwa*.

Закінчення *-ma* (із *wa* і *ty*) зустрічається у західних діалектах, північно-східних і деяких південних в наказовому способі і в теперішньому часі; в північно-східних – закінчення *m* (вплив східних слов'янських мов): *chodzim, bierzem, bralim*.

– закінчення *te* – на кресах: *chodzime*.

– в II особі множини поряд із закінченням *-cie, -ta: robicie – robita*. Але в західній частині Великопольщі, на південній Сілезії і Підгаллі його немає.

Минулий час: у формах типу *chodziliśmy* наголос падає на III склад (в однині теж) *chodzileś, robileś*;

– рухомість закінчень у польських діалектах: *kroweśmy kupili, takim się zmezył*. А такі форми як: *ja chodziel, ty robili* – не рідкість у східних діалектах;

– особливістю у відмінюванні дієслів минулого часу є закінчення *ch* в I особі однини (Сілезія, Підгалля): *roblech, robilek, robilef* (від аористу);

– зустрічаються старі аористні форми допоміжного дієслова *być*: *bych i buchmy*; в III ос. одн. в теперішньому часі – *je*, в I ос. мнж. – *jestemy*; в кашубських діалектах – *io, iem, te ies, va iesta*.

В основі дієслів:

1. Немає чергувань: *niese – niosie, wieze – wioze, bierze – biorze*.

2. Часто упускається *-ną* у деяких формах дієслів: *cisnąć – cisła, ciągnąć – ciągli*, а навіть у наказовій формі: *wyciąg ręce, ciś to*.

3. у деяких діалектах (північно-західних): ‘а : ‘е на зразок: *miał – mieli, zbliżeli się, rozmawiali, śpiewali*.

4. Чергування е : u: *nieść : niósł, uciekł : ućuk, legł : lóg* (на Підгаллі).

Таким чином, у діалектах з одного боку збереглися архаїзми, з іншого боку – в літературній польській мові видно тенденцію до спрощення

закінчень.

Література

Bartnicka–Dąbkowska B. Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami. Warszawa, 1989.

Bąk P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1984.

Dejna K. Dialekty polskie. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1993.

Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>.

Gwary polskie. Przewodnik multimedialny pod redakcją Haliny Karaś. Адреса доступу: <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/>

Urbańczyk S. Zarys dialektologii polskiej. Wyd. III / S. Urbańczyk. –Warszawa, 1978.

Запитання.

Які особливості у відмінюванні іменників чоловічого роду?

До якого роду можуть ще належати іменники жіночого і середнього родів?

Які словотвірні утворення з'явилися при відмінюванні іменників середнього роду?

Яка найбільше поширена властивість для іменників чол. роду множини?

Що збереглось в діалектах при відмінюванні прикметників?

Як проявляє себе форма двоїни при відмінюванні займенників?

Занепад якої форми відбувся у відмінюванні числівників?

Схема аналізу діалектного тексту

1. Фонетичні явища у досліджуваній говірці: наявність чи відсутність мазуріння; дзвінка чи глуха вимова приголосних у кінці слова перед сонорними, v та j.

2. Особливості вимови голосних у польських діалектах:

а) вимова голосних на початку слова: наявність чи відсутність прелабіалізації, преїотації, придиху;

- б) вимова відповідників довгих голосних *a, o, e* та *ó*;
- в) вимова носових голосних: як у літературній мові, їх відсутність, звужена чи широка вимова носових, заміна носових голосних сполученням голосних з носовим приголосним, заміна сполучень голосних з носовим приголосним носовими голосними, інший варіант;
- г) ізоголоса *i-у*: змішування *i* та *у*, як у літературній мові, вимова *у* на місці етимологічного *e*, інший варіант;
- д) відповідники складотворчих голосних *r, l*;
- е) вимова початкових *ra-, re-, ja-, je-*;
- е) тип наголосу.

3. Облиності вимови приголосних:

- а) вимова м'яких губних приголосних: асинхронічна, синхронічна; характер палатального компоненту;
- б) наявність відповідника *r'* (*rz, rž, r'*);
- в) вимова *ł, l, l'*;
- г) вимова груп *śr, źr*;
- д) вимова задньоязикових *g, k*; вимова м'яких *g', k'*;
- е) вимова давньопольського *x* у кінці слова (його збереження або перехід у *k* або *f*).

4. Морфологічні особливості:

- а) наявність або відсутність категорії чоловічої особи як лексико-граматичної категорії у іменників, прикметників, родових займенників, порядкових числівників;
- б) чи є діалектні відмінності у категорії числа? Чи вживаються давні закінчення двоїни?
- в) яке закінчення мають іменники чол. роду в О.в. однини? Д.в. множини? Чи зберігається властиве для польської мови закінчення *-om*?
- г) чи вживаються прості форми минулого часу? Які закінчення мають дієслова минулого часу?
- д) які закінчення запозичені з української мови?

5. Лексичні особливості:

- а) чи є вплив української мови на лексику у досліджуваній території? Виписати слова запозичені з української мови;
- б) виписати слова із текстів орфографічно і фонетичною транскрипцією з наголосом, відповідно до тематичних груп; спостереження над загальноповсюдною побутовою лексикою та ономастикою (назви поселення та житла; назви інтер'єру та його елементів, народного одягу, їжі та продуктів харчування, видів господарської діяльності, родинних понять, звичаїв та обрядів і под.);
- в) записати випадки, коли немає реалії, зазначеної у питальнику або немає назви для наявної реалії;
- г) записати виявлені додаткові лексеми із поясненням їх значення;
- д) виписати виявлені характерні фразеологізми, прислів'я, приказки орфографічно і спрощеною фонетичною транскрипцією із тлумаченням їхнього значення.

Питання для самостійного опрацювання

Польська мова та інші західнослов'янські мови у відношенні до праслов'янської. Польська мова як представник лехітської групи західнослов'янських мов. Особливості західнослов'янських мов та польської мови зокрема. Діалекти польської мови.

Польські племена та польська держава в IX–X ст. Періодизація в розвитку польської мови. Дискусія про діалектну базу літературної польської мови.

Дописемна епоха. Загальна характеристика. Початки формування польської мови. Основні тенденції в розвитку фонологічної системи дописемної епохи. Основні тенденції в розвитку флексійної системи польської мови дописемної епохи. Найстаріші запозичення.

Епоха писемна. Доба старопольська (з пол. XII ст. – поч XVI ст.). Середньовічна польська мова XII–XIII ст. Перші пам'ятки польської мови. Гнездовська булла 1136 р., фонетичні та морфологічні особливості

пам'ятника. Польська мова в XIV ст. Незначний прогрес в розвитку писемної мови на поч. XIV ст. та зміни на рубежі XIV–XV ст. Диференціація мови. Перший друк в польській мові. Орфографічний трактат Я. Паркоша. Відкриття Ягелонського університету (1364 р.) та його значення в розвитку польської мови. Пам'ятники XIV–XV ст. (Флоріанський та Пулавський псалтирі, Шарошпатацька біблія, житіє св. Блажея та інші.

“Мова золотого часу” (в сер. XVI до сер. XVII ст.). Загальна характеристика епохи. Виділення трьох літературних рівнів: високого, середнього та низького. Початок фомування польської літературної мови. Полонізація міст. Книгодрукування та його значення для розвитку польської мови. “Трактат про орфографію” С. Заборовського.

Перші граматики польської мови. Граматика Статоріуса-Стоєнського, М.-Менінського. Літературно-художня творчість Яна Кохановського та Петра Скарги та їх вплив на розвиток польської мови XVI ст. Поступовий занепад літературної мови (з сер. XVII до сер. XVIII ст.). Французькі впливи. Вплив мови східних окраїн. Епоха відродження літературної мови (з сер. XVIII до сер. XIX ст.). Значення твору С. Конарського “Про виправлення помилок в мистецтві красномовства”. Реформа С. Конарського в галузі літературної мови. “Станіславська епоха” в розвитку літературної мови та освіти. Реформа навчання в школах Польщі. Розвиток наукового стилю: перші підручники польською мовою. Правопис О. Копчинського. “Королівське варшавське товариство друзів науки”, його роль та значення в розвитку польської мови першої пол. XIX ст. “Словник польської мови” С. Б. Лінде. Граматики новопольського періоду (О. Копчинського, Ю. Мрозинського та А. Кринського). Орфографічні правила Краковської Академії наук та реформи в орфографії в 1917–1918, 1936 рр. Словники новопольського періоду: “Варшавський словник” А. Кринського, В. Недзвецького та Я. Карловича, “Віденський словник” під ред. М. Оргельбранда, багатотомний словник польської мови під ред. В. Дорошевського.

Зразки завдань для контрольної роботи

Варіант 1

1. Jakiego pochodzenia głoski *a*, *o*, *e* w podanych wyrazach? Zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską:

kotek, wiatr, brzoza, słowo, świat, niebiosy, biegać, droga, ogród, ciało.

2. Wyjaśnij pochodzenie nosówek w podanych wyrazach:

ciągnąć, pięć, gąska, piąty, mięso.

3. Ustal pochodzenie *ž*, *č*, *š*, *dz*, *c* w podanych wyrazach:

dusza, nodze, krzyczę, ksiądz, musze.

4. Określić psł. przynależność deklinacyjną rzeczowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, przyporządkować je do współczesnych paradygmatów odmiany:

mąż, kamień, dziecko, żona, kość, krew, imię, wół, wóz, pole.

5. Utwórz formy 1 i 2 os. l.p. czasu teraźniejszego podanych czasowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, ustal koniugację prasłowiańską oraz dzisiejszą, objaśnij oboczności tematyczne: *gnieść, grać, brać, chodzić, kuć.*

Варіант 2

1. Jakiego pochodzenia głoski *a*, *o*, *e* w podanych wyrazach? Zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską:

bez, mróz, kwiatek, miara, żona, biada, środa, rola, śmierć, dobra.

2. Wyjaśnij pochodzenie nosówek w podanych wyrazach:

pięta, wziął, zaczęli, gęś, wachać.

3. Ustal pochodzenie *ž*, *č*, *š*, *dz*, *c* w podanych wyrazach:

suszyć, płacze, piec, chłopiec, piszcze.

4. Określić psł. przynależność deklinacyjną rzeczowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, przyporządkować je do współczesnych paradygmatów odmiany:

ciało, dom, głowa, noc, gołąb, rab, ramię, niebo, dusza, dziecko.

5. Utwórz formy 1 i 2 os. l.p. czasu teraźniejszego podanych czasowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, ustal koniugację prasłowiańską oraz

dzisiejszą, objaśnij oboczności tematyczne: *kończyć, pchnąć, pleść, sadzić, siedzieć*.

Вариант 3

1. Jakiego pochodzenia głoski *a, o, e* w podanych wyrazach? Zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską:

siano, wiozę, wiara, siostra, orzeł, żona, robota, garb, pierwszy, bać się.

2. Wyjaśnij pochodzenie nosówek w podanych wyrazach:

dęby, mądry, wiązać, krąg, piąty.

3. Ustal pochodzenie *ž, č, š, dz, c* w podanych wyrazach:

muszę, dróżka, służyć, pieniądz, jeżdżę.

4. Określić psł. przynależność deklinacyjną rzeczowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, przyporządkować je do współczesnych paradygmatów odmiany: *gość, słowo, Bóg, próch, droga, koń, kłoda, lato, miara, pies*.

5. Utwórz formy 1 i 2 os. l.p. czasu teraźniejszego podanych czasowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, ustal koniugację prasłowiańską oraz dzisiejszą, objaśnij oboczności tematyczne: *móc, wozić, musieć, puścić, płacic*.

Вариант 4

1. Jakiego pochodzenia głoski *a, o, e* w podanych wyrazach? Zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską:

miasto, pełzać, dołek, targ, twej, sól, mleko, srebro, głowa, róg.

2. Wyjaśnij pochodzenie nosówek w podanych wyrazach:

męka, dziewiąty, mięta, sięgać, idę.

3. Ustal pochodzenie *ž, č, š, dz, c* w podanych wyrazach:

wozę, wieczny, proszek, mażesz, grozę.

4. Określić psł. przynależność deklinacyjną rzeczowników, zrekonstruuuj ich postać prasłowiańską, przyporządkować je do współczesnych paradygmatów odmiany: *duch, krok, noc, ryba, siostra, niebo, rzemień, moc, krew, wóz.*

5. Utwórz formy 1 i 2 os. l.p. czasu teraźniejszego podanych czasowników,

zrekonstruuj ich postać prasłowiańską, ustal koniugację prasłowiańską oraz dzisiejszą, objaśnij oboczności tematyczne: *wieść, zalewać, ścisnąć, kończyć, słodzić*.

Програмові вимоги до екзамену

1. Вступ. Предмет та завдання курсу "Історія польської мови". Методи і принципи вивчення історії мови. Джерела вивчення історії мови. Зв'язок історії польської мови з іншими науками. Місце польської мови серед інших слов'янських мов.
2. Польська мова та інші західнослов'янські мови у відношенні до праслов'янської. Польська мова як представник лехітської групи західнослов'янських мов.
3. Періодизація в історії розвитку польської мови. Характеристика дописемного періоду польської мови. Початки формування польської мови. Писемний період: загальна характеристика. Розвиток польської мови з XIV до XVIII ст. Новопольський період в розвитку польської мови.
4. Характеристика давньопольських пам'яток. Перші писемні пам'ятки польської мови: "Bulla gnieźnieńska", "Księga henrykowska". Польські тексти: "Bugorodzica", "Kazania świętokrzyskie", "Psałterz floriański", "Biblia królowej Zofii", "Psałterz puławski".
5. Правопис давньопольських пам'яток. Типи правопису давньопольських пам'яток.
6. Перші реформатори польської орфографії. "Трактат про орфографію" Якуба Паркоша. Станіслав Заборовський і його трактат про польську орфографію 1513 р. Пам'ятки XIV–XV ст. "Мова золотого часу" (сер. XVI – сер. XVIIст.): характеристика епохи. Початки формування літературної польської мови.
7. Предмет історичної граматики. Фонологічна система давньопольської мови дописемного періоду. Склад голосних фонем польської мови VIII–IX ст.
8. Вокалізм польської мови в історичному огляді. Фонетичні процеси в

системі голосних польської мови на різних етапах її розвитку.

9. Доісторичні процеси в системі голосних польської мови:

а) переголосовка 'e' > 'o', 'ě' > 'a', 'ę' > 'ą'. Розвиток голосних e, ě на польському ґрунті. Чергування 'e' > 'o', 'ě' > 'a'. Хронологія переголосовки. Відхилення від переголосовки;

б) утрата слабких та вокалізація сильних ерів. Розвиток ерів у польській мові. Компенсаційна довгота. Наслідки занепаду зредукованих у польській мові. "e" рухоме аналогічне. Розвиток ерів у сполученні з j.

в) історія наголосу в польській мові;

г) історія носових голосних у польській мові. Розвиток носових голосних до і після занепаду довготи. Деназалізація ę у кінці слова;

д) історія довгих голосних у польській мові;

е) метатеза: дифтонгічні сполучення *or, ol, er, el* у середині слова між двома приголосними; хронологія явища; *or, ol* на початку слова перед приголосним;

є) утрата складовості сонантами *r, l, r', l'*. Перехід *ir, irz* > *er, erz*.

9. Консонантизм польської мови в історичному огляді. Система приголосних польської мови раннього періоду. Основні фонетичні процеси в системі приголосних: палаталізація приголосних у сполученні з j та перед голосними переднього ряду. Сполучення *gv, kv* у польській мові. Групи приголосних *dl, tl*. Фонологічна система давньопольської мови XIV–XV ст. розвиток приголосних на польському ґрунті. Пом'якшення приголосних *d', t'*. Депалаталізація шиплячих *ž, š, č*. Вібрант *ř*. Зміна у вимові твердого *l*. Розвиток фонологічної системи в новопольському періоді. Основні тенденції історичного розвитку фонологічної системи польської мови.

10. Історія розвитку іменних частин мови у польській мові. Основні тенденції формування іменних категорій у польській мові. *Морфологія*. Частини мови у польській мові в історичному огляді.

11. *Іменник*. Граматичні категорії іменника. Основні тенденції розвитку системи відмінювання іменників у польській мові. Класифікація іменних закінчень.

Основні тенденції розвитку відмінювання іменників чоловічого роду. Формування твердого та м'якого підтипів відмінювання. Формування категорії істоти-неістоти. Формування категорії чоловічої особи.

Основні тенденції розвитку відмінювання іменників жіночого роду. Формування твердого та м'якого підтипів відмінювання. Вплив закінчень інших родів та прикметників на відмінювання іменників жіночого роду. Історія іменників, які відмінювалися як іменники жіночого роду.

Основні тенденції розвитку відмінювання іменників середнього роду. Доля закінчень давніх консонантних основ.

12. *Займенник*. Особові та зворотній займенники: їх історія та відмінювання. Енклітичні форми. Родові займенники: історія форм родових займенників. Чоловічоособові форми родових займенників. Відмінювання питальних займенників.

13. *Прикметник*. Основні тенденції розвитку прикметників у польській мові. Історія коротких і повних форм. Іменний та займенниковий типи відмінювання прикметників у давньопольській мові. Категорія істоти-неістоти та чоловічої особи у прикметників. Ступені порівняння прикметників.

14. *Числівник*. Основні тенденції та історія формування кількісних числівників. Процес формування лексико-граматичної категорії “числівник”. Новоутворення у відмінюванні числівників. Формування чоловічоособових показників у відмінюванні кількісних числівників. Збірні числівники. Дробові числівники.

15. Дієслово та дієслівні категорії в історичному огляді. Граматичні категорії дієслів. Історія часових форм. Основні тенденції розвитку форм теперішнього часу. Формування *at-* та *et-* дієвідмінювання. Нові форми теперішнього часу дієслова *buć*. Історія форм майбутнього часу. Основні тенденції в історії системи минулих часів. Історія простих форм минулого часу. Складні форми минулого часу. Давноминулий час. Форми умовного та наказового способів. Історія форм інфінітиву.

16. Розвиток лексичної системи в історії польської мови. Лексико-семантична система польської мови в діяхронії. Загальнослов'янська лексика польської мови. Лексичні запозичення давньопольського, середньопольського та новопольського періодів.
17. Основні поняття та термінологія діалектології. Діалекти та літературна мова. Дискусія про діалектну базу літературної польської мови.
18. Історія розвитку польської діалектології. Варшавська та краківська лінгвістичні школи. Польська лінгвістична географія. Створення діалектологічних атласів.
19. Класифікація польських діалектів та їх територіальне розміщення. Методи діалектологічних досліджень.
20. Мазуріння та побічні явища: поділ діалектів за цією ознакою. Глуха та дзвінка вимова приголосних у кінці слова перед сонорними та голосними.
21. Фонетичні особливості польських діалектів у системі приголосних: вимова м'яких губних приголосних; вимова передньоязикових приголосних; особливості у вимові середньоязикових приголосних; вимова задньоязикових *g, k, ch*.
22. Вимова голосних у діалектах: вимова голосних на початку слова: преїотація, прелабіалізація, придох; ізогласа *i–u*; вимова носових голосних; вимова довгих та звужених голосних у діалектах. Відповідники давніх складотворчих *r* та *l* у діалектах. Відхилення від переголосовки у діалектах. Початкові *ja–je, ra–re*.
23. Особливості вживання відмінкових закінчень у польських діалектах; дієвідмінювання та особливості вживання особових закінчень у польських діалектах. Особливості синтаксичної будови діалектних текстів.
24. Особливості та своєрідність лексики у діалектах: ізолекси у сілезькому діалекті; своєрідність лексики кашубіцязни; лексичні особливості великопольського та малопольського діалектів; своєрідність лексики мазовецького діалекту; кресовий діалект та його ізолекси. “Креси” та їх особливості. Західні мішані говори.

Бібліографія

1. Bajerowa I. Zarys historii języka polskiego 1939-2000. Warszawa 2003. 165s.
2. Borawski S. Wybór tekstów do historii języka polskiego. Warszawa 2003. 344 s.
3. Dejna K. Dialekty polskie. Wrocław. Warszawa. Kraków, 1993. 283 s.
4. Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, 2006. 579 s.
5. Karaś H. Gramatyka historyczna języka polskiego. Materiały do ćwiczeń. Seria druga. Warszawa, 1994.
6. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. 1-3, Warszawa 2002. 827 s.
7. Podlawska D. Gramatyka historyczna języka polskiego z elementami gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Słupsk, 2003. 318 s.
8. Rospond S. Gramatyka historyczna języka polskiego z ćwiczeniami. Warszawa, 2003. 222 s.
9. Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego. Kraków, 2002.
10. Urbańczyk S. Zarys dialektologii polskiej. Warszawa, 1984.

Енциклопедії та словники

11. Encyklopedia języka polskiego / pod red. S. Urbańczyka. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992.
12. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod red. K. Polańskiego. Wrocław, 1999.
13. Płociennik I. Słownik wiedzy o języku. Bielsko-Biała, 2004.
14. Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / pod red. H Zgólkowej. Poznań, 1998.
15. Trepczyk J. Słownik polsko-kaszubski. T. 1-2. Gdańsk, 1994.

Інформаційні ресурси

16. Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe pod red. Haliny Karaś. Warszawa, 2010. Режим доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php>

18. Karaś H. (red.). Gwary polskie. Przewodnik multimedialny. Warszawa, 2009.

Режим доступу: <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/>

19. Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S. Historia języka polskiego. Warszawa, 1998. 513 s. Режим доступу: [www.gbv.de/dms/hebis-](http://www.gbv.de/dms/hebis-mainz/toc/)

[mainz/toc/](http://www.gbv.de/dms/hebis-mainz/toc/)